ფაკი
ზღვა
ზემო
ქართლი
იმერეთი
ქართლი
ოსეთი
ფშავ
ხევსურეთი
ფშავეთი
ხევსურეთი
ფშავ
ხევსურეთი
ჭანეთი
ლაზეთი
ანტიოქიანა
ანტიოქია
ეგრისი
ეგრისი
ოდიშ
ოდიშ
ოდიშ
ოდიშ
ეგრისი
ეგრისი
ოდიშ
ოდიშ
ეგრისი
ეგრისი
ოდიშ
ოდიშ
ეგრისი
ეგრისი

საქართველოს ისტორიის საგანძური

წიგნი I

ვიქტორ ნოზაძე

საქართველოს აღდგენისათვის ბრძოლა მესხეთის გამო

საქართველოს თეატრის მოღვაწეთა კავშირი
თბილისი
1989

63. 3(2Г)
ნ 811

პარიზში 1975 წელს გარდაცვლილი ქართველი მეცნიერის ვიქტორ ნოზაძის წიგნი „საქართველოს აღდგენისათვის“ ეძღვნება საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის საგარეო პოლიტიკის ისტორიას 1918 — 1921 წლებში. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის საგარეო პოლიტიკის ისტორიას ვიქტორ ნოზაძე ანზოგადებს უცხოეთში გამოცემულ მანამდე უცნობი მასალების მიხედვით, რაც ამ ნაშრომს განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებს ქართულ ისტორიოგრაფიაში. წინამდებარე წიგნი ქართულ საისტორიო კლასიკას მიეკუთვნება და საქართველოში პირველად იბეჭდება.

ამ წიგნის შემოსავლიდან შეისყიდება სახლები მრავალშვილიან ქართული ოჯახების ქვემო ქართლში დასასახლებლად

© საქართველოს თეატრის მოღვაწეთა კავშირი, 1989

80105

М—605 (36)—89

ისტორიის მთელ სიგრძეზე მესხეთის პოლიტიკური ამბავი არის სამხრეთ მეზობლებთან საქართველოს ურთიერთობის ქვაკუთხედი. ამ მცირე ნარკვევიდანაც სჩანს, თუ როგორი მნიშვნელობა ჰქონდა და აქვს მესხეთს საქართველოს სახელმწიფოებრივი ცხოვრებისათვის და რაოდენი მსხვერპლი გაუღია ქართველ ერს მესხეთისათვის ბრძოლაში. ამ ნარკვევის ავტორმა თავისი ყურადღება შეაჩერა მესხეთის უკანასკნელი ჟამის ამბებზე და მათ გასარკვევად ისარგებლა მხოლოდ გამოქვეყნებულით, რადგან არქივებში მდებარე მასალები მისთვის მიუწვდომელი იყო. ავტორი ფიქრობს, მესხეთის ისტორიის სრული სურათის აღბეჭდვა ჯერჯერობით ნაადრევია. ეს ნარკვევი გვაჩვენებს მხოლოდ საერთო ხედს, რომელზეც საკმაო სიცხადით მოსჩანს მესხეთის სახე და საქართველოს ბედი.

* * *

ნუ იპოებიან ჭურჭელსა შენსა სასწორი ერთი
დიდი და ერთი კნინი, ნუ იყოფინ სახლსა შენსა
ორი საწყაული, ერთი დიდი და ერთი კნინი,
არამედ... საწყაული ჭეშმარიტი და მართალი.
(II შჯული, XXV. 13)

სასწორი მართალი და საწყაო მართალი და
კაბიწი მართალი იყავნ თქვენდა.
(ეზეკიელი 45. 10)

1. ძველი მესხეთი და საქართველო

ზემო ქართლი ანუ მესხეთი შესდგებოდა შემდეგი ნაწილებისაგან:

შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაპირზე:

1) აჭარა, 2) ქობულეთი, 3) ლივანა, 4) ჭანეთი ანუ ლაზიკა (ლაზისტანი).

ჭოროხის ხეობაში:

5) შავშეთი, 6) კლარჯეთი, 7) ტაო, 8) ბასიანი, 9) ისპირი, 10) თორთომი.

მტკვარის ხეობაში:

11) სამცხე, 12) ჯავახეთი, 13) არტაანი (არდაგანი), 14) კოლა, 15) აბოცი (ანუ პალაკაციო, ანუ ყაიყული, ანუ ჩილდირი).

ისპირი და ლაზისტანი უძველეს დროში ხალიბებს ანუ ლაზებს ეკუთვნოდა. მეორე საუკუნეში ქრისტეს წინ სომხებმა დაიკავეს ტაო და გაქრ. ტიანების დროს (IV საუკუნე) ეს მხარე თითქოს სომხების ხელში უნდა ყოფილიყო, მაგრამ მალე ისევ ქართველთ ანუ იბერიელთ განუვრციათ აქ თავისი ხელისუფლება და, როგორც პროკოფი კეისარიელი, ცნობილი ბერძენი ისტორიკოსი, რომელიც გარდაიცვალა დაახლოებით 562 წელს, წერს: — მესხები „ძველითგანვე იბერთა ქვეშევრდომი“ არიან (ანუ პოლიტიკურად ქართლს ეკუთვნიან) და მათ „მთებში აქვთ საბინადრო ადგილები“-ო.

მეექვსე საუკუნეში და შემდეგ, ომებისა და მძაფრი სენის შედეგად, თითქმის მთელ ზემო ქართლში, განსაკუთრებით კი სამცხეში, შავშეთ-კლარჯეთში და ტაოში მოსახლეობა სრულებით მოსპობილა. მხოლოდ მეცხრე საუკუნიდან იწყება ამ მხარეში ქართველებს ხელახალი დასახლება და მეთერთმეტე საუკუნეში იქ უკვე წმინდა ქართული მოსახლეობაა და იგი ქართული სახელმწიფოებრივი და კულტურული აკვანია.

ზემო ქართლი ანუ მესხეთი სამცხე-ჯავახეთითგან მოყოლებული ტაო-ისპირამდე ერთს საგამგეო ერთეულს, საერისთავთ-ერისთავოს და სამთავროს შეადგენდა. მეცამეტე საუკუნის მეორე ნახევარში მესხეთის მთავრის განსაგებელი იწყებოდა ბორჯომის ხეობითგან, ტაშისკარითგან და კარნუქალაქამდის აღწევდა. მეცამეტე საუკუნის დამდეგს თამარ მეფის მიერ დაარსებულ ტრაპიზონის იმპერიაში მოექცა ლაზისტანი, ანუ ჭანეთი, მაგრამ შემდეგ იგი გურიელს ეჭირა, ხოლო 1511 წელს სამცხის მთავრის, ათაბაგის ხელში გადავიდა.

ათაბაგის ანუ ათაბეგის სახელწოდება პირველად იხმარეს თამარ მეფის (1184-1214) დროს, როდესაც მესხეთში გამგედ დანიშნეს ივანე მხარგრძელი. გიორგი მეხუთემ (1314-1346) ათაბაგობა უბოძა ყვარყვარე ჯაყელს (1334 წელს), ხოლო გიორგი მერეეს დროს ყვარყვარე მეორემ 1463 წელს თავი დამოუკიდებლად გამოაცხადა და ამას შემდეგ ამ მხარეს დაერქვა სამცხე-საათაბაგო, რომელიც ხან მტრულ და ხან მეგობრულ დამოკიდებულებაში იყო დანარჩენ ქართულ სამეფოებთან.

ოსმალეთის მიერ კონსტანტინოპოლის დაპყრობის შემდეგ და 1453 წელს ბიზანტიის იმპერიის მოსპობის მერმე, აგრეთვე ტრაპიზონის იმპერიის განადგურების შედეგად (1461 წელს) ოსმალეთი ხშირად ესხმოდა მესხეთს ანუ სამცხე-საათაბაგოს და საუკუნეთა მანძილზე მათ შორის მუდმივი ომი ხდებოდა. ოსმალეთის იმპერიის ძლიერებით ქედმოხრილი ათაბაგები ბოლოს იძულებული გახდნენ სულთანის უზენაესი ხელისუფლება ეღიარებინათ, მაგრამ ეს ათაბაგები ქართველ მეფეებთან ჯერ კიდევ კავშირს არ წყვეტდნენ და ქართული ქრისტიანული კულტურის ფარგალში იმყოფებოდნენ.

სამცხის უკანასკნელი ქრისტიანი ათაბაგი იყო მანუჩარი (1614-1624), რომელმაც ცნობილ და განთქმულ მარაბდის ომში სპარსეთის წინააღმდეგ დანარჩენ ქართველ მეფეებთან ერთად მონაწილეობა მიიღო. მან აღიარა ოსმალეთის უზენაესი ხელისუფლება, მაგრამ მისმა ბიძამ მოწამლა იგი, თვით წავიდა სტამბოლს, მიიღო მაჰმადიანობა და სულთანის ანუ ხონთქარის მიერ იგი დანიშნულ იქნა ახალციხის ფაშად, საფარ ფაშის სახელით.

საფარ ფაშამ მესხეთში შემოიღო ოსმალური წესები, ანუ როგორც აგვიწერს ბატონიშვილი ვახუშტი (1696-1772): „და დაჯდა ესე საფარ-ფაშა და დაიპყრა სრულიად საათაბაგო... და მართვიდა, ვითარცა წესი არს ოსმალთა: ამან აღწერა ქვეყანა და შეჰკვეთეს ხარკი ქრისტიანეთა სულზე დრაჰკანი და ყოველსა მოსავალსა ზედა ხილითურთ შვიდის-თავი, ცხვარზედ ორი შაური, ზროხაზედ აბაზი, ცხენსა და კამბეჩზედ ექვსი შაური; ხოლო საფაშოდ ხარკი დრაჰკანის მესამედი, რომელი არს ათი შაური წესისამებრ ოსმალთა: არამედ ეპისკოპოსნი და მონასტერნი წინათვე შლილობათა ამათ შინა ათაბეგთათა და უმორჩილებითა ქართლისა კათალიკოზისათა შემცირდებოდნენ ურწმუნოებითა მესხთათა, რამეთუ მიუხმიდნენ (ართმევდენ) მამულ-შეწირულებათა, შემცირდებოდნენ და მოიშლებოდნენ მთავართაგან და შემდგომად უმეტეს დაპყრობისა ტაო-კლარჯეთისა და შავშეთ-არტანუჯისა ოსმალთაგან, არღარა მოიპოვებოდა მუნ, ვინადგან მიუხენეს ოსმალთა სრულიად მამულ-შეწირულებანი და არღარავინ იყო მეტრფე მონაზონებისა... ვინადგან რისხვითა ღუთისათა გამაჰმადიანდებოდნენ ყოველნი წარჩინე-

ბულნი ამ ქვეყნისანი და დაიწყეს მიერით თათრობა... ხოლო მორწ-
მუნენი ჰფარვიდნენ და მალვიდნენ ხატთა, ჯუართა და ნაწილთა
წმიდათათ და სხუთა წარაქუნდათ პირველსაებრ იმერეთს და
ქართლს ივლტოდიანცა წარჩინებულნი, რომელნი სძულობდნენ
მაჰმადიანობასა, რამეთუ განაგებდა საფარ-ფაშა ნებითა ოსმალთა-
თა ყოველსავე."

როგორც ვხედავთ, ოსმალთა გავლენით საფარ ფაშამ დაიწყო
ადმინისტრაციული და ფისკალური ზომებით ქრისტიანობის ანუ
ქართველობის წინააღმდეგ ბრძოლა და ქართული კულტურის აღ-
მოფხვრა. ეს ძველი, ნაცადი, მაჰმადიანური ბრძოლის მეთოდია,
ქართველობის წინააღმდეგ არაერთხელ ნახმარი, და ეს ბრძოლა
გაგრძელდა ორ საუკუნეზე მეტს. ამ ბრძოლაში ქართველობა და-
მარცხდა, თუმცა აქა-იქ გადარჩნენ ქრისტიანული კერანი, ხოლო
ქართული ენა დიდხანს კიდევ გაბატონებულად ითვლებოდა, ვინაი-
დან თვით ახალციხის ფაშებიც ქართულ სამეფოებთან ქართულ
ენაზე აწარმოებდნენ მიწერ-მოწერას, ოღონდ მესხთა ზნე-ჩვეულე-
ბაში ნელ-ნელა ფეხს იკიდებდა თურქული, და ეს ბრძოლა იმდე-
ნად მწვავე და მწარე უნდა ყოფილიყო, რომ მასში საქრისტიანო სა-
ქართველოს ქალებიც კი ჩაერივნენ. ეს მეტვრმეტყველურად ჩანს
იმ ლექსიდან, რომელიც დღემდე სიმღერად არის დარჩენილი აჭა-
რაში. ძველი გადმოცემით, ეს ლექსი ქართლელ ქალებს მიუწერიათ
მესხი ქალებისათვის:

„თქვენც ქალები, ჩვენც ქალები,
მაგრამ არ ვგავართ სრულებით.
მზის ნამზგავს სახეს იფარავთ,
გაქვან ფარული ჩადრები,
რაც კაცმა მაგი გასწავლა,
ნურას გზით ნუ ეთანხმებით"...

ქართველი ქალი, რომელიც იყო ქრისტიანობისა და კულტურის
დამცველი, შემნახველი და გადამცემი, ლიტერატურულ ომს უტეხს
მესხ ქალებს და, ალბათ, დროთა განმავლობაში კილოშეცვლილი
ამ პოლიტიკური ლექსით, რომელიც სიმღერად იქცა აჭარაში, ბრძო-
ლას ქართველობის შესანარჩუნებლად აგრძელებდა... ოღონდ ჟამი
იყო მეტად მძიმე და უხეშობით დატვირთული... და ამას ნათლად

ადასტურებს ბატონიშვილი ვახუშტი, რომელიც ქართველი ერის-
ტომთა დახასიათების დროს, მესხთა შესახებ წერს: „ხოლო კაცნი
და ქალნი არიან მზგავსნი ქართველთანი, არამედ უმეტეს ნელიად
და ენა-ტკბილად მოუბარნი, ტან-ახოვანნი, მხნენი, შემმართებელ-
ნი, შვენიერნი, ცოდნა-ხელოვნების მოყვარენი, არამედ აწ, მაჰმა-
დიანობისა გამო, არღარა"...

მეჩვიდმეტე საუკუნის პირველი მეოთხედიდან დაწყებული „გა-
თათრების" პროცესი მეცხრამეტე საუკუნის დამდეგამდე გრძელ-
დებოდა. ამ ხნის განმავლობაში ქართლი, იმერეთი, გურია მუდამ-
ჟამს ცდილობდნენ მესხეთის დაბრუნებას და ხელში ჩაგდებას, მაგ-
რამ ამაოდ. ახალციხის ფაშას ზურგს უმაგრებდა სტამბოლის ხონ-
თქარი და ხშირად ახალციხის ფაშა ოსმალეთზე დაყრდნობით და
უფრო ხშირად ოსმალეთის კარნახითა და ჯარითაც ქართულ სამე-
ფოთა საქმეებში ერეოდა და ოსმალურ პოლიტიკას ატარებდა.

დაბოლოს, ოსმალეთმა მოიწადინა მესხეთის ავტონომიური არ-
სებობის მოსპობაც და ათაბაგ უსუფ მესამის შემდეგ (1737-1744)
სამცხის ათაბაგობა აღკვეთილ იქმნა (1744 წ.) და მთელი სამცხე
თურქულ ადმინისტრაციას დაუმორჩილეს.

ქართველი მეფეები იმედს მაინც არ კარგავდნენ მესხეთის სა-
ქართველოს წიაღში დაბრუნებაზე და ერეკლე მეორე, რუსეთთან
ხელშეკრულების დადებისას (1783 წ.) მოითხოვდა, მომავლისათ-
ვის მესხეთის შემოერთებას, მაგრამ რუსეთმა პირველად ყოვლისა
თვით საქართველო „შეიერთა."

2. მესხეთი რუსეთის იმპერიაში

პირველად 1828 წლის რუსეთ-ოსმალეთის ომის შედეგად რუ-
სეთის იმპერიის ფარგლებში შევიდა და „საქართველოს" „შეუერთ-
და" ძველი მესხეთის ნაწილები: ქობლიანი, ოძრხე (აბასთუმანი),
ახალციხე, აწყვერი, ასპინძა, ხერთვისი, ახალქალაქი, ჯარაქი, ფო-
ცხოვი და აბოცი (ჩილდირი); ანუ ძველი სამცხე, ჯავახეთი, პალა-
კაციო (აბოცი) და ერუშეთი.

შემდეგ, 1877-78 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომის შედეგად, პა-
რიზის ზავით (მუხ. 58), შემოერთებულ იქმნა მესხეთის მეორე ნაწი-
�lიც: აჭარა-ქობულეთი, შავშეთი, კლარჯეთი, კოლა-არტაანი და
ტაოს ჩრდილო ნაწილი — ოლთისი.

მთელი ეს მხარე რუსეთის იმპერიის დროს მოქცეული იყო შემდეგ ადმინისტრაციულ ერთეულებში:

1) ახალციხის მაზრა (სამცხე), 2) ახალქალაქის მაზრა (ჯავახეთი), ბათუმის ოლქი (აჭარა, ქობულეთი, შავშეთი), ყარსის ოლქი (ერუშეთი, ფოცხოვის უბანი, არტაანი ანუ არდაგანი და ოლთისი).

რუსეთის დროს შემოერთებული ტერიტორია შემდეგი სივრცისა იყო:

ახალციხის მაზრა — 2 706 კვადრატული კილომეტრი; ახალქალაქის მაზრა — 2 793; ბათუმის ოლქი — 3 779; ართვინის ოლქი — 3 339; ფოცხოვის უბანი — 588; არდაგანის ოლქი — 5 137; ოლთისის ოლქი — 3 051.

სულ მესხეთის ტერიტორია უდრიდა 21 393 კვადრატულ კილომეტრს ანუ მთელი საქართველოს მესამედზე მეტს!

ძველი მესხეთის ნაწილებიდან ოსმალეთის საზღვარში დარჩა ჭანეთი ანუ ლაზისტანი და ზემო ჭოროხზე მდებარე ნაწილი.

„ადგილები, რომელნიც ერგო რუსეთს ოსმალეთისაგან ბერლინის ტრაქტატის ძალით 1878 წელს," გვამცნობს ჩვენი მხცოვანი მეცნიერი პროფ. ე.ქ. თაყაიშვილი, „რუსის მთავრობამ გაჰყო ორ ადმინისტრაციულ ოლქად, ყარსისა და ბათუმისა.* ყარსის ოლქს შეადგენდა ოკრუგები ყარსისა, ყაღიზმანისა, არდაგანისა და ოლთისისა. ისტორიულად და ეთნოგრაფიულად ყარსის და ყაღიზმანის ოკრუგები ეკუთვნოდა სომხეთს, არდაგანისა და ოლთისის საქართველოს. ოლთისის ოკრუგი ხელოვნურად იყო მიწერილი ყარსის ოლქზე, გეოგრაფიულად ის უნდა შესულიყო ბათუმის ოლქში, ვი-

*) ბათუმის შესახებ შემდეგი ცნობაც არსებობს: 1828 წელს, როდესაც იწერებოდა ადრიანოპოლის საზავო ხელშეკრულება რუსეთსა და ოსმალეთს შორის, რუსეთმა მოითხოვა და ოსმალეთმა დაუთმო მას მთელი ტერიტორია მდინარე ჭოროხამდე (ძველად აკამფსისის), რომელიც შეერთვის შავ ზღვას ბათუმის იქით, დასავლეთით. ამ დათმობის მიხედვით, ბათუმი უკვე 1828 წელს უნდა შეერთებოდა რუსეთს, მაგრამ ხელშეკრულებაში და საზავო რუკის შედგენის დროს, საზღვარი გაყვანილ იქნა მდინარეთა საბელწოდების შერევის გამო არა მდინარე ჭოროხთან, არამედ მდინარე ჩოლოქთან, რომელიც შეედინება ზღვას ბათუმის აქეთ, ჩრდილო-დასავლეთით. ამ ხაზის მიხედვით, ბათუმი დარჩა ოსმალეთს. შეცდომა შემჩნეულ იქნა ხელშეკრულებაზე ხელმოწერისა და დამტკიცების შემდეგ, მაგრამ უკვე გვიან იყო ამ საკითხის ხელახლა აღძვრა, და ამ შეცდომის შედეგად ბათუმი ოსმალეთს შერჩა. (იხ. ჯ. ბრაისისა და ფონ-ტილმანის შრომები).

ნაიდან ის მოქცეულია ჭოროხის შემდინარე ოლთისის წყლის არემარეში, და ჭოროხი ეკუთვნის შავი ზღვის ბასეინს, ხოლო ყარსის სხვა ოკრუგები ეკუთვნიან კასპიის ზღვის ბასეინს. არდაგანის ოკრუგი, რომელიც მდებარეობით წარმოადგენს ზეგანის პლატოს, გაყოფილი იყო უჩასტკებად: ჩილდირისა, არდაგანისა, გელისა და ფოცხოვისა. პირველი სამი უჩასტკა მდებარეობს მტკვრის ზემო წელზე, ხოლო ფოცხოვის უჩასტკა ფოცხოვის წყალზე. ეს უჩასტკაც ხელოვნურად იყო მიწერილი არდაგანის ოკრუგზე, ვინაიდან გეოგრაფიულად ფოცხოვი სრულიად არ შეადგენს არდაგანის ზეგანის პლატოს ნაწილს, არამედ ეკუთვნის ახალციხის ტერასას და შეიცავს ფოცხოვის წყლის ბასეინის ნაწილს."

ამ ადმინისტრაციულმა პოლიტიკამ მერმედ გამოიღო ნაყოფი და საქართველოს ტერიტორიული საზღვრების საკითხი მეტად გაართულა. ამას ჩვენ ხშირად შევხვდებით ხოლმე.

თვით შემოერთებულ მესხეთში, ომის გამო, მოსახლეობის მოძრაობა მოხდა, გადასვლ-გადმოსვლა დაიწყო. მაჰმადიანი ქართველები არ შეურიგდნენ ქრისტიანული რუსეთის მოსვლას, ათასობით აიყარნენ მესხეთიდან და ოსმალეთს მიაშურეს. პირველი ასეთი დიდი აყრა მოხდა 1828 წელს, განსაკუთრებით ჯავახეთიდან (ახალქალაქის მაზრა), ხოლო 1878 წელს მარტო არდაგანის რაიონიდან ოსმალეთში გადასახლდა 22 743 ქართველი მაჰმადიანი. სამაგიეროდ ამ მხარეებს მოაწყდნენ სომხები, რომელნიც ქრისტიანულ რუსეთში თავშესაფარს ეძებდნენ. რუსეთის მთავრობაც მათ დახმარებას უწევდა და ქართულ მიწა-წყალზე ასახლებდა. ახალციხის აღების შემდეგ, მაშინდელ კავკასიის მთავარმართებელს ქართველი თავად-აზნაურები წარუდგნენ და მას ქართველ მეფეთა წყალობის წიგნები მიართვეს, რომლითაც მტკიცდებოდა ქართველთა უფლება ახლად შემოერთებულ სამცხე-ჯავახეთზე, მაგრამ მთხოვნელებს პასკევიჩმა ცივი უარი სტკიცა და გაურისხდა, ხოლო გადმოსახლებულ თითოეულ სომეხს 25 მანეთი დახმარება მისცა და ექვსი წლის განმავლობაში გადასახადებიდან გაანთავისუფლა. მარტო ახალციხე-ახალქალაქის (სამცხე-ჯავახეთში) მაზრებში ჩასახლებული იქმნა 30 000-მდე სომეხი. აი, ამ გზით გაჩნდნენ სომხები მესხეთში და ამ გარემოებას დიდი მნიშვნელობა მიეცა, როცა საქართველოს რესპუბლიკის საზღვრების მოხაზვის საკითხი წამოიჭრა.

რუსეთის ბატონობის დროს საზღვრების საკითხი საიმპერიო იყო, რასაკვირველია, და თუ ქართველობას პირდაპირ ეხებოდა იგი, მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როდესაც ოსმალეთთან ომი ხდებოდა. ამ ომში ქართველობას შეჰქონდა თავისი განსაკუთრებული აღტყინება და თავგანწირულობასაც იჩენდა. ამისი მთავარი მიზეზი იყო დროთა განმავლობაში ოსმალეთის მიერ საქართველოსადმი მუდმივი მტრობა და ქართული საკუთარი მიწა-წყლის წაგლეჯა და ამ ნიადაგზეც შურისძიების სურვილიც.

ოსმალეთმა ქართველ ერს უდიდესი და აღურიცხველი ზიანი და ზარალი მიაყენა და მით წარუშლელი დაღი დააჭდო ქართულ შეგნებას და სულს. ამიტომაც ოსმალეთთან ომის დროს ფიცხლავ და ზეიმით ირაზმებოდა ქართველობა და, რეგულარული ჯარის გარდა, მილიციაც დგებოდა ხოლმე. ყოველი გამარჯვება რუსის იარაღისა ქართველობას სიხარულს ჰფენდა და თითოეული ნაჭერი მიწა, უკან მიღებული, ახლა უკვე გამაჰმადიანებული სამკვიდრებელისა, დაკარგული ძმისა და მამულის დაბრუნებას უდრიდა. ამიტომ დღესასწაულობდა და ზეიმობდა ქართველობა და გრიგოლ ორბელიანის, ილია ჭავჭავაძის, აკაკი წერეთელის, ნიკო ნიკოლაძის პირით ამ ზეიმს მთელს საქართველოს ამცნობდა. საზეიმოც იყო: თუმცა რუსეთის ფარგლებში, მაგრამ მაინც საქართველოს უბრუნდებოდა ძველი მესხეთი, მრავალი ნაჭირნახულევი და საკუთარ კერას მოწყვეტილი ძმათა სამკვიდრებელი და ქართული კულტურის სავანე. და ქართველობა რუსული ადმინისტრაციის ხელისშეშლისა და დატუქსვის მიუხედავად, მესხეთზე შეძლებისდაგვარად ზრუნვას შეუდგა. რუსული ადმინისტრაცია თავის მხრივ მესხეთში გამარუსებელ პოლიტიკას მისდევდა და სკოლებში შემოიღო რუსული და თურქული. დიახ, თურქული ენა. ქართული განდევნილი იყო! და ამის გამო ქართული ენა, გუშინ კიდევ მოსახლეობის მიერ ხმარებული, რუსულმა და თურქულმა შესცვალა; ხოლო თუ გავითვალისწინებთ, რომ რუსული ენა ეჯავრებოდათ და მას ადგილობრივი გარემოცვაც არა ჰქონდა, ცხადია, თურქულმა იწყო ბატონობა; მაგრამ ამის მიუხედავად, ქართული ელემენტი მესხეთში მაინც სჭარბობდა და 1917 წლისათვის მესხეთის მცხოვრებთა საერთო რიცხვში — 419 000 — ქართველთა რიცხვი უდრიდა 268 000, ანუ 64%-ს.

და ეს გასაკვირია, რადგან რუსეთის მთავრობა ხელოვნურ ზომებს მიმართავდა მესხეთში დარჩენილ ქართველ მაჰმადიანთა გადასაგვარებლად. ქართულ ენას ხომ უსპობდა მათ, მაგრამ ამასთანავე იქ სხვადასხვა ეროვნებებს ასახლებდა (სომხებს, თურქებს, ქურთებს, ბერძნებს და რუსებს). მაინც მესხეთის მოსახლეობის სურათი 1917 წელს ამგვარი იყო:

ახალციხის მაზრა — მთელი მოსახლეობა იყო 72 000 სული; ქართველები — 66 000.

ახალქალაქის მაზრა — მთელი მოსახლეობა იყო 101 000 სული; ქართველები — 22 000.

ბათუმის ოლქი — მთელი მოსახლეობა — 82 000 სული; ქართველები — 74 000.

ართვინის ოლქი — მთელი მოსახლეობა — 61 000; ქართველები — 56 000.

ფოცხოვის უბანი — მთელი მოსახლეობა — 15 000; ქართველები — 15 000.

არდაგანის ოლქი — მთელი მოსახლეობა — 56 000; ქართველები — 15 000.

ოლთისის ოლქი — მთელი მოსახლეობა — 32 000; ქართველები — 20 000.

სულ მთელს მესხეთში მოსახლეობის რიცხვი უდრიდა — 419 000; ქართველების რიცხვი — 268 000 სულს ანუ 64 პროცენტს, რაც ეთნოგრაფიულადაც ჭარბი არის.

მსოფლიო ომის დროს (1914-1918) ნაციონალისტ ქართველების ზოგი წრე ლაზისტანის შემოერთებაზეც ზრუნავდა და ამ მიზნისათვის ქადაგობდა, რუსეთს გამარჯვებას უსურვებდა; მაგრამ რუსეთის იმპერია დაემხო ამ ომში, რევოლუციამ კი სრულიად ახალი ვითარებანი შეჰქმნა და 1918 წლის მაისის 26-ს თვით საქართველომ გამოაცხადა თავისი სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობა.

3. საზღვრების საკითხი კავკასიაში

საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის გამოცხადებას, ბუნებრივად, თან დაჰყვა საზღვრების გამიჯვნის საკითხიც. საქართველო იმიჯნებოდა არა მარტო რუსეთისაგან, არამედ ოსმალეთისაგან და სომხეთ-აზერბაიჯანისგანაც.

რევოლუციამდე შინაკავკასიური საზღვრების საკითხი არც არ-
სებობდა. კავკასია დაყოფილი იყო ადმინისტრაციულ ნაწილებად:
გუბერნიებად, მაზრებად, სოფელთა საზოგადოებებად. თითოეულ
ადმინისტრაციულ ერთეულს განაგებდა სათანადო მოხელე, რო-
მელთა თავში იდგა ნამესტნიკი და ეს უკანასკნელი ცენტრალურ
ხელისუფლებას მორჩილებდა.

პირველად შინაკავკასიური გამიჯვნის საკითხი წარმოსდგა კავ-
კასიაში ერობის („ზემსტვო") შემოღების გეგმასთან დაკავშირებით
და ამ შემთხვევისათვის საჭირო გახდა რაიმე საერთო დებულების
მიღება ტერიტორიების გასანაწილებლად. მაშინ არსებულმა პო-
ლიტიკურმა პარტიებმა, დიდი დავის შემდეგ, აღიარეს რეალური
მოსახლეობის პრინციპი. ეს იმას ნიშნავდა, რომ საერობო ტერი-
ტორიების შემოხაზვის დროს ყურადღება მიექცეოდა არა ეროვ-
ნულ-ისტორიულ, ეკონომიურ-სტრატეგიულ და სხვა რომელიმე
მოსაზრებას, არამედ მხოლოდ მოსახლეობის ეროვნობის უმრავ-
ლესობას. სადაც, მაგალითად, სომხობა იყო მეტი, მიუხედავად იმი-
სა, რომ ეს მხარე ქართული იყო ისტორიულად და შეხედულები-
თაც, იგი სომხურ ერობას უნდა მიკუთვნებოდა. ერობისათვის ამ
პრინციპის დადება შესაძლოდ ხდიდა უმტკივნეულოდ კავკასიაში
ერობის ადმინისტრაციული დანაწილების მოხდენას, მაგრამ ერო-
ბის შემოღებას ომმა მოუსწრო და კავკასიის ადმინისტრაციული
გადამიჯვნის საკითხი გამოურკვევი დარჩა, ხოლო როდესაც კავ-
კასიის ხალხებმა თავისი სახელმწიფოებრივი განცალკევება შეჰქმ-
ნეს, რასაკვირველია, ხაზღვრების საკითხი პირველ რიგში წამოიჭრა
და გადაწყვეტის წინაშე დადგა. საზღვრების საკითხი ერთბაშად
წამოიჭრა ჯერ ოსმალეთის მხარედან და შემდეგ შინაკავკასიურ ას-
პარეზზეც.

რა დებულებით უნდა ეხელმძღვანელა საქართველოს რესპუბ-
ლიკის მთავრობას საზღვრების დადგენის საკითხში? შეეძლო აღ-
ნიშნულ მთავრობას, იმის მიუხედავად, რომ იგი დემოკრატიული და
სოციალისტური იყო, რეალური მოსახლეობის პრინციპით ანუ ეთ-
ნოგრაფიული დებულების მიხედვით ეხელმძღვანელა და მით შე-
მოესაზღვრა საქართველო? თუ საზღვრის საკითხი არის მოსახლეო-
ბის გარდა ისტორიის, პოლიტიკის, სტრატეგიის, ეკონომიკის, თავ-
დაცვის საკითხიც? ეს უბრალოდ თეორიული საკითხი აღარ იყო,
და დღეს, როდესაც ვიხსენებთ ამის გამო ქარიშხალივით მოხეთქე-

ბული დავასა და ომს, დადებითად უნდა დავაფასოთ ის ბრძოლა,
რომელიც საქართველოს მთავრობამ გასწია საზღვრების დადგენის
საქმეში.

ჩვენ აქ მოკლედ და ზოგადად შევეხებით შინაკავკასიურ სა-
ზღვრებს, რადგან ამჟამად უმთავრესად ოსმალური საზღვრების
ამბავი გვაინტერესებს.

რას მოითხოვდა სომხეთი? რა მოიწადინა აზერბაიჯანმა? ჩვენმა
მეზობლებმა?

სახელმწიფოებრივი საზღვრების დადგენისათვის უეცრად ყვე-
ლამ მოიგონა პარტიათაშორისო შეთანხმება ერობის შემოღების
საკითხში რეალური მოსახლეობის პრინციპის გატარების შესახებ.
მაშასადამე, სახელმწიფოებრივი საზღვრები უნდა გატარებულიყო
ეთნოგრაფიის თუ მოსახლეობის მიხედვით, და კიდევ მეტიც: რე-
ლიგიის მიხედვითაც, მუსულმანობის საფუძველზე!

სომხებმა გაამზადეს სომხეთის რუკა პარიზის საზავო კონფე-
რენციისათვის წარსადგენად: და ამ რუკაზე, როგორც სომხეთში
შემავალი ტერიტორიები, აღნიშნული იყო — თბილისი, ბორჩალოს
მაზრა, ახალციხის მაზრა, ახალქალაქის მაზრა, მცხეთა, გორი, ბა-
თუმი და ბათუმის ოლქი!

მოსახლეობის პრინციპის მიხედვით სომხეთი მოითხოვდა, მა-
შასადამე, საქართველოს უუძველეს დედაქალაქს — მცხეთას, სა-
ქართველოს ძველ დედაქალაქს — თბილისს, საქართველოს მუდ-
მივსა და განუყოფელ ნაწილს — ბორჩალოს და მთელს მესხეთს!
ასეთი იყო სომხური გეგმა.

რას მოითხოვდა აზერბაიჯანი?

აზერბაიჯანმაც არ გამოიჩინა ნაკლები მადა, ვინემ სომხეთმა.
პარიზის საზავო კონფერენციისათვის აზერბაიჯანლებმაც განამზა-
დეს მოთხოვნილებანი, რომელთა მიხედვით, აზერბაიჯანის საზღ-
ვრებში უნდა მოქცეულიყო: საინგილო (ზაქათალა), ბორჩალოს
მაზრა, ახალციხის მაზრა, ბათუმის ოლქი. მაშასადამე, უძველეს
ქართულ ტერიტორიების გარდა, აზერბაიჯანი მოითხოვდა, აგრეთ-
ვე, მესხეთს ბათუმითურთ!

ეს მოთხოვნილება უკვე ემყარებოდა რელიგიურ პრინციპს, ვი-
ნაიდან ცნობილია, რომ ეთნოგრაფიულად არც ერთ მხარეს არავი-
თარი საერთო არა აქვს აზერბაიჯანულ მოდგმასთან.

ამგვარად, ყველა მეზობელი საქართველოს მიწა-წყალს მოისურ-ვებდა და მის გაგლეჯას ლამობდა.

საქართველომ თავისი დამოუკიდებლობა გამოაცხადა 1918 წლის მაისის 26-ს, და იმავე წლის 11 ივნისს, ნოე ჟორდანიას წინადადებით, დაარსებულ იქმნა საზღვრების გამომრკვევი კომისია, რომელსაც სომხეთთან და აზერბაიჯანთან საზღვრების საკითხი უნდა გადასინჯა, ესე იგი, საქართველოს სახელმწიფოს საზღვრები დაედგინა. დასახელებულ კომისიაში შედიოდნენ: ირაკლი (კაკი) წერეთელი (სოც. დემ.), დავით ონიაშვილი (სოც. დემ.), პავლე ინგოროყვა და გენერალი ოდიშელიძე. კომისიამ გამოიმუშავა საქართველოს საზღვრები, რომელიც ამნაირი უნდა ყოფილიყო:

საქართველოს სახელმწიფოს საზღვარი სამხრეთიდან გადის მცირე კავკასიის ქედზე, მიდის ბორჩალოს მაზრის სამხრეთ საზღვართან, გადადის გოქჩის ტბის ჩრდილო ნაპირამდე, უხვევს ჩრდილოეთით მდინარე აღსტაფაზე, მიდის სადგურ ძეგამამდე, შეიცავს საინგილოს და თავდება სილავათის მთით. ესე იგი, ყველა ის მხარენი, რომელნიც მეზობლებმა თავის საკუთრებად და თავისად გამოაცხადეს, საქართველომ თავისად აღიარა.

განსაკუთრებული ბრძოლა ასტეხეს სომხებმა, რომელთაც უცხოეთის პრესაშიც კი საქართველოს მთავრობას განგაში დაუწყეს და იმპერიალისტობაში, დემოკრატიისა და სოციალიზმის ღალატში ბრალსა სდებდნენ. ეს ხომ დიდი ცოდვა უნდა ყოფილიყო სოციალ-დემოკრატიული ქართული მთავრობისათვის! საკითხი მუშათა სოციალისტურ ინტერნაციონალშიც კი დაისვა!

მაინც სოციალ-დემოკრატმა ირაკლი წერეთელმა ასეთი „იმპერიალისტობა“ გამოიჩინა და სომხებს უმტკიცებდა, რომ ახალქალაქის მაზრა, ბორჩალოს მაზრა ყოველთვის საქართველოს ეკუთვნოდა და იყო მუდამ მისი ბელელი, ურომლისოდ ქართველ ხალხს ცხოვრება არ შეუძლია, ხოლო ბამბაკისა და ყაზახის რაიონები საქართველოსათვის თავდაცვითი სტრატეგიული მნიშვნელობის არიანო, და საერთოდ, სახელმწიფოს აშენების დროს, ქართველ ხალხს არ შეუძლია უბრალო ეთნოგრაფიული, მცხოვრებთა მოსახლეობის პრინციპით იხელმძღვანელოსო; ხოლო ნოე რამიშვილი, საქართველოს მთავრობის სახელით, 1918 წლის 17 ივნისს, აზერბაიჯანის მთავრობას სწერდა, რომ საინგილო და ბორჩალო მუდამჟამს საქარ-

თველოს ეკუთვნოდა და ეს სადავო არასოდეს არ ყოფილა, თუმცა იქ შერეული მოსახლეობა ყოველთვის იყოო.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, დღეს ჩვენ შინაკავკასიურ საზღვრების საკითხს არ ვეხებით. პირველ რიგში გვაინტერესებს მხოლოდ მესხეთის ამბავი და ამგვარად ოსმალეთთან დამოკიდებულებათა და ურთიერთობათა საკითხი, რომლის გამო საქართველოს ომები და აჯანყებანი დაატყდა თავზე.

4. ამიერკავკასიის სეიმი და საზღვრების საკითხი

ცენტრალურ სახელმწიფოთა მხარეზე და ანტანტის წინააღმდეგ მსოფლიო ომში ჩარევის შემდეგ, ოსმალეთმა გაუქმებულად გამოაცხადა 1916 წლის ნოემბრის 1-ს პარიზის (1856 წ.) და ბერლინის (1878 წ.) ხელშეკრულებანი, და, მაშასადამე, ამ ხელშეკრულებათა გაუქმებით, სხვათა შორის, კვლავ დასმულ იქმნა კავკასიისა და კერძოდ, საქართველოს საზღვრების გადასინჯვის საკითხიც, და როდესაც მსოფლიო ომის მძიმე ტექნიკურ-ეკონომიურ და მორალურ პირობებში რუსეთის იმპერია ასხლტა და წაიქცა, რევოლუციამ იგი შთანთქა. გამარჯვებულმა ცენტრალურ სახელმწიფოთა კავშირმა, გერმანიის მეთაურობით, ბრესტლიტოვსკში ბოლშევიკურ ხელისუფლებასთან საზავო მოლაპარაკება გამართა.

რევოლუციით რუსეთს მოწყვეტილმა ამიერკავკასიამ შექმნა ამიერკავკასიის კომისარიატი 28 ნოემბერს 1917 წელს, ევგენი გეგეჭკორის თავმჯდომარეობით. დასახელებული კომისარიატი თავის თავს ადგილობრივ დროებით ხელისუფლებად თვლიდა, რადგან ბოლშევიკების დაცემასა და დემოკრატიული რუსეთის აღდგენას სულ მოკლე ხანში მოელოდა. ეს იყო ყალბი რწმენა და საზიანო მიმართულება, რომელზეც დაშენდა ამიერკავკასიის კომისარიატის პოლიტიკა, რის მიხედვითაც ამიერკავკასია კვლავ რუსეთის იმპერიის ნაწილად ითვლებოდა. ამ პოლიტიკის წყალობით, როგორც ეს ჩვენ უკვე ერთჯერ დავახასიათეთ (იხილ. „ორნატი,“ კრებული მესამე, მაისი, 1934 წ.), „ამიერკავასიის დამოუკიდებლობის გამოცხადება მოხდა მეტად გვიან, როცა ამიერკავკასიის საქმე უკვე წაგებული იყო და მადაგახსნილი ოსმალეთის სარდლობას კავკასიის მკერდზე ბებუთი მობჯენილი ჰქონდა;“ მაგრამ, როგორც არ უნდა ეფიქრა ევგენი გეგეჭკორის კომისარიატს, იგი მაინც იძულე-

ბული ხდებოდა ოსმალეთთან დამოუკიდებელი დიპლომატიური ურთიერთობა ეწარმოებინა ან ომი განეგრძო.

ომის გაგრძელება კავკასიას არ შეეძლო და, მაშასადამე, ისმებოდა ოსმალეთთან ზავის საკითხი. მართლაც, 4 დეკემბერს 1917 წელს ამიერკავკასიის კომისარიატმა გამოიტანა დადგენილება ოსმალეთთან დროებითი ზავის ჩამოგდების შესახებ. 18 დეკემბერს 1917 წელს დაიდო ამ დროებითი ზავის ხელშეკრულებაც, რომლის მიხედვით არც ოსმალეთს და არც ამიერკავკასიას უფლება არა ჰქონდათ სტრატეგიული გადასვლა თუ გადაჯგუფება მოეხდინათ. ცოტა ხნის შემდეგ ოსმალეთის მთავრობამ ამიერკავკასიის კომისარიატი მიიწვია (16 იანვარს 1918 წ.) ბრესტლიტოვსკში საზავო მოლაპარაკებაზე და ამასთანავე, ალბათ ზეგავლენის მიზნით, 22 იანვარს 1918 წელს დაარღვია დროებითი ზავის პირობები. ოსმალეთის მთავრობას ამიერკავკასიის კომისარიატის პასუხი ბრესტლიტოვსკში წასვლა არ წასვლის შესახებ ჯერ კიდევ არ მიეღო, რომ 1918 წლის 12 თებერვალს ოსმალეთის ჯარი კავკასიის საზღვრებისაკენ დაიძრა. ვინაიდან 1918 წლის დეკემბერ-იანვარის განმავლობაში რუსეთის ჯარი დაიშალა, დაინგრა და გაშიშვლდა კავკასიის ფრონტი, ოსმალებმა დაიწყეს წინსვლა და ადვილად დაამარცხეს სომხური ახლად შედგენილი ნაწილები და 30 დეკემბერს 1917 წელს დაიბრუნეს ერძიჯანი, 4 თებერვალს 1918 წელს ბაიბურთი, 8 თებერვალს — მამახათუნი, 12 მარტს — ერზერუმი (არზრუმი, კარნუქალაქი). ამის საპასუხოდ ამიერკავკასიის კომისარიატმა დაადგინა ოსმალეთთან საზავო მოლაპარაკების დაწყება, რაც ევგ. გეგეჭკორმა ოსმალეთის სარდალს — ვეხიბ ფაშას აცნობა. იწყებოდნენ მეტად რთული და პასუხსაგები მოვლენანი, რომელთა გარკვევა არც იოლი იყო, და ისმებოდა საზღვრების საკითხიც.

1 მარტს 1918 წელს საზავო კომისიის სახელით ამიერკავკასიის სეიმში ნოე რამიშვილმა წინასწარმეტყველური განცდით განაცხადა:

„როგორც უწყით, მოქალაქენო, ამიერკავკასიის სეიმის წევრნო, ჩვენ, რევოლუციური პარტიების წარმომადგენელნი, სრულებითაც არა ვართ იმის თაყვანისმცემელი, რომ რადაც არ უნდა დაგვიჯდეს, უსათუოდ დავიცვათ ძველი სახელმწიფოებრივი საზღვრები... ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ერთი მხრით ამიერკავკასია და მეორე მხრით ოსმალეთის იმპერია, იმ საზღვრებში, რომელშიაც ისინი არსებობდნენ ომამდე, 1914 წელში, წარმოადგენდნენ განსაზღვრულ მთლიანობას და ამ მხრით ყოველგვარი დარღვევა სახელმწიფოებრივი საზღვრებისა მიგვიყვანდა ისეთ გართულებამდე, რომლის შედეგები გამოჩნდება მრავალი წლის განმავლობაში. ეს იქნება მეტად სავალალო, როგორც ჩვენთვის, ისე, ალბათ, ოსმალეთის იმპერიისთვისაც. ჩვენ ვფიქრობთ, ამიერკავკასიის ხალხები ისე შეზრდილი არიან თავისი სასიცოცხლო ინტერესებით, რომ ყოველგვარი ჩამოჭრა, თუგინდ უმცირესი ნაწილისა, გამოიწვევდა ისეთ არევ-დარევას, რომელიც მოიტანდა მეტად არასასურველ შედეგებს ამიერკავკასიის ხალხების მშვიდობიანი ცხოვრებისათვის... კომისია ფიქრობდა, რომ მომავალ საზავო ხელშეკრულებას საფუძვლად უნდა დაედოს ის სახელმწიფო საზღვრები, რომელიც არსებობდა რუსეთსა და ოსმალეთს შორის ომის გამოცხადების დროს 1914 წელში.“

ამნაირად, ამიერკავკასიამ თავიდანვე გამოარკვია თავისი შეხედულება საზღვრების შესახებ და 1 მარტს 1918 წელს ამიერკავკასიის სეიმმა ერთხმად და ერთსულოვნად დაადგინა: ოსმალეთთან საზავო ხელშეკრულებას საფუძვლად დაედოს ის სახელმწიფო საზღვრები, რომელიც არსებობდა რუსეთსა და ოსმალეთს შორის ომის გამოცხადების დროს, 1914 წელს.

ამ დავალებით არჩეულ იქმნა საზავო დელეგაცია აკაკი ჩხენკელის თავმჯდომარეობით.

ამავე დროს, პარალელურად, ბრესტლიტოვსკში გრძელდებოდა საზავო მოლაპარაკება და კავკასიის საკითხიც იქ იჭრებოდა. ოსმალეთს სურდა, ფორმალურად რუსეთისაგანაც მიეღო ზავი და ამავე დროს ამიერკავკასიის ფაქტიურ მთავრობასთანაც ეწარმოებინა მოლაპარაკება. — ოსმალეთი მოიგებდა ან ბრესტლიტოვსკში, ან თბილისში. ამგვარი გზით ერთ-ერთ ხაზზე მოსალოდნელი იყო მისი გამარჯვება, და როგორც ვიცით, ამ გამარჯვებას ოსმალეთმა მიაღწია სწორედ ბრესტლიტოვსკში.

5. საზავო მოლაპარაკება ბრესტლიტოვსკში და მესხეთის ბედი

როგორ მოხდა ბრესტლიტოვსკის ზავის ხელშეკრულება და რა მოხდა იქვე მესხეთის შესახებ?

როგორც ცნობილია, ფრონტის მოშლის შემდეგ, ბოლშევიკურ-
მა მთავრობამ გადაწყვიტა გერმანიასთან საზავო მოლაპარაკების
დაწყება და ცენტრალურ სახელმწიფოების (ანუ გერმანიის, ავსტ-
რო-უნგრეთის, ბულგარეთის და ოსმალეთის) წარმომადგენლები
ბრესტლიტოვსკში საბჭოთა რუსეთის წარმომადგენლებს შეხვდ-
ნენ. საზავო მოლაპარაკება დაიწყო 22 დეკემბერს 1917 წელს და
ეხებოდა უმთავრესად საერთო პრინციპებს, რომელზეც ზავი უნდა
აგებულიყო. ეს მოლაპარაკება შეწყდა და ცხრა იანვარს 1918 წელს
განახლდა.

კავკასიური საზღვრების საკითხი ამ პირველ ხანაში არ წამოჭ-
რილა, ხოლო მეორე ხანაში, 18 იანვარს 1918 წელს, პოლიტიკური
კომისიის სხდომაზე გერმანიის საზავო დელეგაციის წარმომადგე-
ნელი, სტატსსეკრეტარი ფონ-კულლოვი შეეკითხა ბოლშევიკური დე-
ლეგაციის წარმომადგენელს ლეონ ტროცკის: არის თუ არა კავკა-
სიის არმია ბოლშევიკური ხელისუფლების ანუ პეტროგრადის
მთავრობის განკარგულებაში? ფონ-კულლოვმა ისიც დაუმატა, რომ
ტროცკის შეუძლია ამაზე პასუხის არგაცემაო. მაგრამ ტრაბახა და
მკვეხარა ტროცკიმ, რომელიც მაშინ მსოფლიო რევოლუციას სა-
სწრაფოდ მოელოდა, მას განუცხადა, რომ კავკასიის არმია არის სა-
ხალხო კომისართა ბრძანებულებაშიო.

ამით გადაწყდა ფორმალურად კავკასიის საკითხი, ვინაიდან: რა-
ღაც ტროცკიმ განაცხადა, რომ კავკასიის ჯარი მის განკარგულება-
შია, მაშასადამე, კავკასიური ჯარის მიერ დაკავებული ოსმალური
ფართო ტერიტორიების დაცლასაც მასვე მოსთხოვდნენ.

სწორედ ასეც მოხდა. 9 თებერვლის 1918 წლის სხდომაზე ფონ-
კულმანმა განაცხადა, რომ მიუღებელი იქნება ისეთი საზავო ხელ-
შეკრულება, რომელშიაც აღნიშნული არ იქნება გარანტიები, რომ-
ლის მიხედვით პეტროგრადის მთავრობა გერმანიის მოკავშირის
(ესე იგი, ოსმალეთის) ტერიტორიებს არ დასცლისო. კულმანმა
დასძინა: ტროცკის მიერ წინად ნათქვამი, რომ პეტროგრადის
მთავრობის განკარგულებაში იმყოფებიან ჯარები, რომელთაც ოს-
მალური ტერიტორიები აქვთ დაკავებული, ეჭვს არ იწვევსო. ტროც-
კიმ უპასუხა: ჩვენ ისე დავცლით ანატოლიის ადგილებს და სომ-
ხეთს, როგორც სპარსეთსო.

აი, ამ სიყალბით და სიცრუით ჩაეყარა საფუძველი ფორმალურ
ლაპარაკსა და დავას კავკასიის საქმეების შესახებ, — ამ სიყალბითა

და ტყუილით, ვინაიდან 1918 წლის იანვარ-თებერვალში და მაშინ
არც ერთ დროს, საბჭოთა ხელისუფლება ამიერკავკასიაში და კავკასი-
ის ფრონტზე არ არსებულა. ამ ტყუილით გერმანიისა და ოსმალეთის
დელეგაციას მიეცა ფორმალური საბუთი: მოეთხოვათ ტროცკისა-
გან არამც თუ რუსეთის მიერ დაკავებული ადგილების დაცლა ოს-
მალეთში, არამედ მეტიც; ის მეტიც, რომელმაც კავკასიაში დიდი
უბედურება გამოიწვია, ესაა — ბრესტლიტოვსკის ზავის მეოთხე
მუხლი, რომელიც კავკასიას ეხება.

ბრესტლიტოვსკის საზავო მოლაპარაკების მეორე ხანა უშედე-
გოდ დასრულდა. გერმანელებმა ომი განაახლეს ბოლშევიკური რუ-
სეთის წინააღმდეგ და თან წარუდგინეს ულტიმატუმი 21 თებერ-
ვალს 1918 წელს, რომლის მეხუთე მუხლის მიხედვით, რუსეთს სა-
სწრაფოდ უნდა დაებრუნებინა ოსმალეთისათვის „ანატოლიის პრო-
ვინციები"; თუ რა იყო ეს „ანატოლიის პროვინციები," რუსეთის
დელეგაციამ კარგად გაიგო, როცა ეს ულტიმატუმი მიღებულ იქმნა
და საზავო მოლაპარაკება მესამეჯერ განახლდა. ახლა უკვე ხიშტე-
ბის მფარველობის ქვეშ, ვინაიდან ომი ზავის დასრულებამდე არ
წყდებოდა და ზავზე ხელი სამი დღის განმავლობაში უნდა მოეწე-
რათ.

და აი, 1 მარტს 1918 წელს გერმანიის დელეგაციის წარმომადგე-
ნელმა, ელჩმა როზენბერგმა წაიკითხა ის საზავო ტექსტი, რომე-
ლიც რუსეთს უნდა მიეღო და ულტიმატუმში ზემოთხსენებულ მე-
ხუთე მუხლის შესახებ შემდეგი განმარტება გააკეთა:

რუსეთის დელეგაციის წარმომადგენლებს შეეძლოთ დარწმუ-
ნებულიყვნენ, რომ მეხუთე მუხლში ჩვენ ვლაპარაკობდით არა იმ
ოსმალურ ოლქებზე, რომელნიც რუსულ ჯარებს ჰქონდათ დაკავე-
ბული, არამედ, სახელდობრ, აღმოსავლეთ ანატოლიის პროვინცი-
ებზე. ეს გარემოება გამოწვეულია იმით, რომ ჩვენ ანგარიში გავუ-
წიეთ არდაგანის, ყარსისა და ბათუმის ოლქთა მცხოვრებლების
სურვილს, იმ ოლქებისა, რომელიც 1878 წელს ოსმალეთმა რუსეთს
იძულებით დაუთმო. ადგილობრივმა მუსულმანურმა მოსახლეობამ
ჩვენ მოგვმართა თხოვნით, მივეშველოთ მას და ვიხსნათ იგი იმ ძა-
ლადობისაგან, რომელსაც ხმარობენ მასზე რუსული ჯარები. ეს მუ-
სულმანური მოსახლეობა დაჟინებით თხოვს ოსმალეთისა და ბერ-
ლინის მთავრობას: მიეცეს მას საშუალება ხელახლა ოსმალეთს

შეუერთდეს, მაგრამ ჩვენ ამას დაჟინებით არ მოვითხოვთ, რომ არ
დაგვაბრალონ ანექსიური მისწრაფებები. ამგვარად, მეოთხე მუხ-
ლის მეორე ქვემუხლი განისაზღვრება ჩვენ მოთხოვნათა მინიმუ-
მით, ესე იგი: არდაგანისა, ყარსისა და ბათუმის ოლქები დაუყოვნებ-
ლივ უნდა დაცლილ იქმნენ რუსული ჯარებისაგან; რუსეთი არ ჩაე-
რევა აღნიშნული ოლქების შინაურ ცხოვრებაში და საერთაშორი-
სო მდგომარეობაში და მისცემს უფლებას მოაწყონ მათ თავისუ-
ფალი სახელმწიფოებრივი მშენებლობა მეზობელ სახელმწიფოებ-
თან, განსაკუთრებით ოსმალეთთან, შეთანხმების გზით. პირველ პი-
რობას მიზნად აქვს შეძლებისგვარად უზრუნველყოფილ იქნეს მო-
სახლეობა შემდგომი ძალადობისაგან; მეორე პირობა კი, რუსეთის
მთავრობის მიერ განცხადებული პრინციპის თანახმად, ხალხთა
თვითგამორკვევის შესახებ, მიზნად ისახავს აღნიშნული ოლქების
მცხოვრებლებს მიეცეს საშუალება, გამოსთქვან აზრი თავისი მო-
მავალი ბედის შესახებ...

ამგვარად იქმნა დასაბუთებული გერმანული დელეგაციის წარ-
მომადგენელის მიერ ბათუმ-ყარს-არდაგანის საკითხი, ხოლო 3 მარ-
ტის 1918 წლის სხდომაზე რუსული დელეგაციის წარმომადგენელ-
მა, სოკოლნიკოვმა, ფორმალურად უარყო გერმანული დასაბუთება
და განაცხადა:

გერმანიის მთავრობის მიერ 21 თებერვლის ულტიმატუმში წარ-
მოდგენილი პირობები ახლა დარღვეულია. გერმანიის მთავრობა
არავითარ ყურადღებას არ აქცევს ყარს-არდაგან-ბათუმის ოლქების
მცხოვრებთა ნამდვილ ნებისყოფას და გერმანია გვართმევს ამ ოლ-
ქებს ოსმალეთის სასარგებლოდ, რომელიც ოსმალებს არც კი და-
უპყრიათ. ოსმალეთის ხელში ყარსის გადასვლა ნიშნავს თბილისის
დაცვის შესუსტებას, და ბათუმის დაკარგვა კი წყვეტს ნორმალურ
ურთიერთობას თბილისთან და ბათუმი გახდება სამხედრო ოპერა-
ციების ბაზად კავკასიის წინააღმდეგ, რიონისა და მტკვარის ხეო-
ბებზე თავდასასხმელადო და სხვა.

თავისთავად იგულისხმება, რომ აღძრულ საკითხზე სოკოლნი-
კოვს პასუხი გასცა ოსმალეთის დელეგაციის წარმომადგენელმა ხა-
კი ფაშამ. იგი იხსენებს, რომ ყარს-არდაგან-ბათუმის ოლქები ოს-
მალეთს ეკუთვნოდა ოთხი საუკუნის განმავლობაში; ყარსი არასო-
დეს არ ემუქრებოდა რუსეთს. იგი იყო თავდაცვითი სიმაგრე რუსე-
თის წინააღმდეგ, რუსეთმა მას ანექსია მოუხდინა. ოთხი საუკუნის

განმავლობაში ოსმალეთს არ უსარგებლია ბათუმით კავკასიაზე
თავდასასხმელად. რაც შესანიშნავია, ეს ის, რომ ისეთი დიდი იმპე-
რია, რომელსაც ხელთ ჰქონდა პორტი ბათუმი, არასოდეს თავს არ
დასხმია პატარა სახელმწიფო საქართველოს. რუსეთს აქვს კავკასია-
ში საკმაო პორტები, მაგალითად, ფოთი, რომელიც მოხერხებულია
თბილისთან ვაჭრული ურთიერთობისათვის. ბათუმი დავუთმეთ რუ-
სეთს 1877-1878 წლის ბერლინის ტრაქტატით, როგორც სამხედრო
კონტრიბუციის ნაწილი, რომელსაც დღევანდელი პრინციპები, სა-
ზავო კონფერენციის მიერ აღიარებული, აღარ ცნობს. ჩვენ ამ ოლ-
ქებს ანექსიას არ ვუხდენთ, რაც შეეხება არდაგან-ყარს-ბათუმის
მოსახლეობის ინტერესებს, მე ვკითხულობ: რომელ სახელმწიფოს
აქვს მეტი უფლება ამ მხარეზე, ვინემ ოსმალეთს, რომელსაც ოთხი
საუკუნის განმავლობაში ეჭირა იგი და თავის წინააღმდეგ არავითა-
რი რევოლუციური მოძრაობა არ გამოუწვევია? ამას გარდა, ბევრი
რამ აკავშირებს ოსმალეთს ამ ოლქებთან. მაგალითად, საერთო
ეროვნება. რუსეთმა ძალით მოუხდინა ანექსია ამ სამ ოლქს ვალში,
რომლის გადახდა ჩვენ არა გვსურს. ამ ოლქების მცხოვრებთათვის
რუსეთის ხალხი უცხოა ყოველი მხრივ: თუ მათ უნდა მოახდინონ
შეთანხმება, მგონია, მხოლოდ ოსმალეთთან.

კამათში ერევა გერმანიის დელეგაციის წარმომადგენელი, რო-
ზენბერგი, და საკითხს ასე განმარტავს: მეოთხე მუხლის პირობები
არ ლაპარაკობს ოსმალურ პროტექტორატზე, არ ლაპარაკობს არც
ამ აღნიშნული ოლქების ოსმალეთისათვის შეერთებაზე, — იქაა
ლაპარაკი მოსახლეობის უფლებაზე დამოუკიდებლად გადაწყვიტოს
საკითხები სახელმწიფოებრივ-უფლებრივ და საერთაშორისო-უფ-
ლებრივ დამოკიდებულებით. რაც შეეხება იმ შიშს, თბილისისა და
სამხრეთ კავკასიის შესახებ, რომელიც გამოთქვა რუსული დელეგა-
ციის თავმჯდომარემ, ეს შიში უსაფუძვლო მგონია, რადგან ჩვენი
წინადადების პირობები ზუსტად მიუთითებს, რომ ახალი წესრიგი
დამყარდება აღნიშნული ოლქების მოსახლეობასთან შეთანხმებით,
და მაშასადამე, მოსახლეობას საშუალება ექნება თავისუფალი ნე-
ბისყოფის გამოჩინებისაო.

აი, მთელი ის კამათი, რომელიც კავკასიას შეეხებოდა, და ვინაი-
დან საზავო ხელშეკრულებაზე ულტიმატუმის ძალით ბოლშევიკურ
რუსეთს ხელი უნდა მოეწერა სამი დღის განმავლობაში, დაიბადა

3 მარტს 1918 წელს ბრესტლიტოვსკის საზავო ხელშეკრულება.

უკვე ორ მარტს 1918 წელს კარახანი იტყობინებოდა, რომ რუსეთს ჩამოეჭრა ყარსის, არდაგანის და ბათუმის მხარენი თვითგამორკვევის უფლებითურთო.

რასაკვირველია, თბილისში ამაზე პასუხი არ დააყოვნეს და იმავე დღეს, 2 მარტს 1918 წელს, ევგენი გეგეჭკორმა და ნ. ჩხეიძემ პროტესტი განაცხადეს ბრესტლიტოვსკის ზავის გამო, უარყვეს იგი და ეს პროტესტი ყველა სახელმწიფოს შეატყობინეს.

როგორც ჩანს ბრესტლიტოვსკის საზავო მოლაპარაკებათა ანგარიშებიდან, თავიდანვე არ იდგა კავკასიის საზღვრების საკითხი და იგი წამოიჭრა მხოლოდ 18 იანვარს 1918 წელს ოსმალეთის მოთხოვნილებით. ამ მოთხოვნილებას გერმანიამ, როგორც მოკავშირემ, მხარი დაუჭირა და დაეთანხმა.

კავკასიის სახელმწიფოების საკითხი მაშინ არ არსებობდა. ბოლშევიკური რუსეთი კავკასიას თავისად თვლიდა, პასუხიც მას მოსთხოვეს, თუმცა იმავე დროს, როგორც მოვიხსენიეთ, ოსმალეთმა მიიწვია ამიერკავკასიის კომისარიატი ბრესტლიტოვსკში საზავო მოლაპარაკებაზე, რაც უკანასკნელისაგან მიღებული არ იქმნა. ასე რომ, გერმანიის მიერ ოსმალეთისათვის მხარის მიცემა გასაკვირი არ იყო, არამედ ბუნებრივიც. ასეთი გაგება ჩანს თვით ლუდენდორფის მოგონებიდანაც, სადაც ამ საკითხის შესახებ იგი ამბობს: „თურქებმა მოითხოვეს ბათუმი და ყარსი. ორივე ძალიან დიდი ხნის განმავლობაში ეკუთვნოდა ოსმალურ სახელმწიფოს. ჩვენთვის (ოსმალთა) სურვილები უმნიშვნელო იყო. მათი განხორციელება შეეფერებოდა ჩვენ საკავშირო ურთიერთობასაც“-ო.

ამნაირად, ამიერკავკასიის ერების დაუკითხავად, ამ ერთა სურვილისა და დასტურის გარეშე, დაიდო ბრესტლიტოვსკის საზავო ხელშეკრულება (3 მარტს 1918 წ.), რომლის მეოთხე მუხლის ძალით ყარსის, არდაგანის და ბათუმის მხარენი რუსეთს დაუყოვნებლივ უნდა დაეცალა და ამ მხარეთა ბედი თვითგამორკვევის სახით უნდა გარკვეულიყო.

ამ დადგენილებით აღშურვილი და თოფ-ზარბაზნებით შეიარაღებული ოსმალეთი მოადგა ამიერკავკასიის მთავრობას და 10 მარტს 1918 წელს ვეხიბ ფაშამ მოითხოვა ყარსის, არდაგანისა და ბათუმის მხარეთა დაცლა-მიტოვება.

6. ბრძოლა მესხეთის გამო ტრაპიზონში და ომი ოსმალეთთან

ამიერკავკასიის საზავო დელეგაცია აკაკი ჩხენკელის თავმჯდომარეობით უკვე ტრაპიზონში იმყოფებოდა და 10 მარტსვე 1918 წელს ევგ. გეგეჭკორი მას აცნობებს, რომ ბრესტლიტოვსკის ხელშეკრულება, რაც დადებულია იმ მთავრობის (ბოლშევიკების) მიერ, რომელსაც ჩვენ არა ვსცნობთ, ჩვენთვის სავალდებულო არაა და რომ ამიერკავკასია, როგორც თვითმყოფი ერთეული, მზად არის აწარმოოს საზავო მოლაპარაკება ოსმალეთთანო.

ამიერკავკასიის სეიმმა 11 მარტს 1918 წელს იმსჯელა ბრესტის ზავის შესახებ და ერთხმად უარყო ოსმალეთის მოთხოვნილებანი, ხოლო 13 მარტს 1918 წელს გაიხსნა ტრაპიზონის საზავო კონფერენცია, სადაც წარმოდგენილი იყო როგორც ოსმალეთი, ისე ამიერკავკასია.

ამიერკავკასიის რესპუბლიკა ყალბ მდგომარეობაში იმყოფებოდა იმ მხრით, რომ მას დღემდე ფორმალურად არ ჰქონდა დამოუკიდებლობა გამოცხადებული, თუმცა ფაქტიურად იგი ასეთი იყო. მაგრამ ოსმალეთი დაინტერესებული იყო ბოლშევიკური რუსეთის მიერ ხელმოწერილი ბრესტლიტოვსკის ზავი თვით ამიერკავკასიასაც დაედასტურებინა და ამიტომ ტრაპიზონის საზავო კონფერენციაზე ოსმალეთის დელეგაციის თავმჯდომარე რაუფ-ბეიმ მოითხოვა: 16 მარტს 1918 წელს ყარს-არდაგან-ბათუმიდან ამიერკავკასიის გასვლა.

ამავე დროს ოსმალოს აგენტები შეესივნენ მესხეთს და შეადგინეს მუსულმანური რაზმები, რომელთაც ხელთ იგდეს 19 მარტს 1918 წელს არდაგანი, — დაიწყო საერთო აღრევა და ქრისტიან მცხოვრებთა ლტოლვილება.

ამიერკავკასიის დელეგაციამ რაუფ-ბეის საპასუხოდ განუცხადა, რომ მისთვის ბრესტლიტოვსკის ხელშეკრულება ფორმალურად სავალდებულო არ არის და არც არსებითადაა იგი მისაღებიო, მაგრამ გამარჯვებული ოსმალეთი ამ განცხადებას ყურად არ იღებს და იმავე 20 მარტს 1918 წელს ამიერკავკასიის დელეგაციისაგან ხელშეკრულების მიღებას მოითხოვს.

მეორე დღეს, 21 მარტს 1918 წელს, აკ. ჩხენკელი არღვენს საზავო გეგმას, რომლის მიხედვით, საზავო ხელშეკრულებას საფუ-

ძვლად უნდა დაედოს 1914 წლის საზღვრები. თავის მხრით ოსმალეთის დელეგაცია უპასუხებს, რომ ბრესტლიტოვსკის ხელშეკრულება საეალდებულოა ამიერკავკასიის მთავრობისათვისაც.

ეს საკითხი განმეორებით იქმნა დასმული თბილისში და 25 მარტს 1918 წელს ამიერკავკასიის სეიმის პრეზიდიუმის, მთავრობის და ფრაქციათა წარმომადგენლების გაერთიანებული კრება ერთხმად ადგენს: დაცულ იქმნას 1914 წლის საზღვრებიო. იგივე დადასტურებულ იქმნა სეიმის სხდომის გადაწყვეტილებით 25 მარტს 1918 წელს, მაგრამ ამავე დროს აკაკი ჩხენკელს მიეცა სრული, არაჩვეულებრივი რწმუნება, აწარმოოს ოსმალეთთან საზავო მოლაპარაკება.

შექმნილ მძიმე პირობებში, ხიშტის წინაშე, ხდება ერთგვარი დახევა და ამიერკავკასიის დელეგაცია 5 აპრილს 1918 წელს ოსმალეთს ატყობინებს საზღვრების ახალ ხაზს, რომლის მიხედვით ოსმალეთის ხელში გადავა: ოლთისის მხარე, არდაგანის ოლქის სამხრეთი ნაწილი, ყარსის ოლქის სამხრეთ-დასავლეთი ნაწილი და ყაღიზმანის დასავლეთი ნაწილი.

ეს მცირე დათმობა ოსმალეთს არ ეჯაშნიკება და 7 აპრილს 1918 წელს რაუფ-ბეი აკ. ჩხენკელს ულტიმატუმს ურდგენს: 48 საათის განმავლობაში პასუხი გასცეს, ღებულობს იგი თუ არა ბრესტლიტოვსკის ზავს.

იმავე 7 აპრილს 1918 წელს ჩხენკელი თხოვს ევგ. გეგეჭკორს: დაუსვას მან საკითხი სეიმს პირდაპირ — შეუძლია თუ არა მას დაიცვას იარაღით ბათუმი, არდაგანი, ყარსი? მაგრამ ოსმალეთმა უკვე გადადგა სათანადო ნაბიჯი და მისი ჯარები უკვე შემოიჭრნენ ამიერკავკასიის საზღვრებში. ამგვარად, ოსმალეთმა მოისურვა ამიერკავკასიის ფაქტის წინაშე დაყენება.

ამ მოგლენისა და ულტიმატუმის შედეგად, 8 აპრილს 1918 წელს თბილისში მთავრობის, სეიმის პრეზიდიუმისა და სეიმის ყველა ფრაქციების თავმჯდომარეთა სხდომამ დაადგინა, ოსმალეთს დაეთმოს ის საზღვრები, რაც აღნიშნულია თვით აკ. ჩხენკელის დეპეშაში. ესე იგი: ყარსის ოლქი ყარსითურთ და ართვინის მაზრის გამოკლებით, ხოლო სომხები თხოვენ აკ. ჩხენკელს: როგორმე შესძლოთ ქალაქ ყარსის დატოვება ამიერკავკასიის ფარგლებშით.

მაგრამ იმავე 8 აპრილს 1918 წელს ოსმალებმა მიიღეს ბრძანება, ჯარები წასწიონ ამიერკავკასიის საზღვრებს შიგნით, და ამიტომ

აკ. ჩხენკელი ევგ. გეგეჭკორისაგან მოითხოვს: მთავრობამ ბრესტლიტოვსკის ზავი მიიღოსო.

შემოსეულ ოსმალურ ჯარებს წინ დახვდა არარეგულიარული სომხური და ქართული რაზმები და ომი დაიწყო. ამავე დროს დიპლომატიური მოლაპარაკება გრძელდება და 10 აპრილს 1918 წელს აკ. ჩხენკელი ატყობინებს ოსმალეთის დელეგაციას, რომ იგი აღიარებს და ცნობს ბრესტლიტოვსკის ხელშეკრულებას; ხოლო საზავო დელეგაციის წევრი სომხები: ა. ხატისოვი და კაჩაზნუნი ატყობინებენ ტრაპიზონიდან მთავრობის თავმჯდომარე ევგ. გეგეჭკორს, რომ შექმნილ პირობებში ბრესტლიტოვსკის ხელშეკრულების მიღება ერთადერთი გამოსავალია და ნაკლები უბედურებაო. ამიტომ აკ. ჩხენკელი თავის მხრით 12 აპრილს 1918 წელს თხოვს ევგ. გეგეჭკორს: შეაჩეროს სამხედრო მოქმედება ოსმალეთის წინააღმდეგ. ამავე დღეს, 12 აპრილს 1918 წელს ოსმალეთის მთავარსარდალი ულტიმატუმს ურდგენს ბათუმის კომენდანტს და მოითხოვს დაუყოვნებლივ დასცალოს ბათუმი.

ასეთ უმძიმეს მდგომარეობაში, 13 აპრილს 1918 წელს თბილისში მოხდა ამიერკავკასიის მთავრობის, სეიმის პრეზიდიუმის და სეიმის ფრაქციათა წარმომადგენლების გაერთიანებული კრება, რომელზეც ერთხმად იქნა მიღებული ირაკლი წერეთელის რეზოლუცია — გამოწვეულ იქმნას ტრაპიზონიდან საზავო დელეგაცია.

იმავე დღეს იგივე დადგენილება მიიღო სეიმმაც, მაგრამ იქ გარკვევით აღმოჩნდა, რომ სეიმის მაჰმადიანური ნაწილი ოსმალეთის წინააღმდეგ მოქმედებაში არავითარ მონაწილეობას არ მიიღებდა.

საერთოდ, უნდა აღინიშნოს, რომ ძველად მაჰმადიანები ჯარში არ გაჰყავდათ, ასე რომ, პრაქტიკულად, მაჰმადიანი ჯარისკაცები არც არსებობდნენ. მაგრამ ამასთან თვით აზერბაიჯანული უძლიერესი პოლიტიკური პარტია „მუსავატი“ („თანასწორობა“) ოსმალური ორიენტაციის მომხრე იყო და გასაკვირველი არ იყო ის მოვლენა, რომ სეიმის იმავე სხდომაზე, აზერბაიჯანელმა რუსტამბეკოვმა, როგორც „მუსავატის“ ფრაქციის, მაჰმადიანთა უპარტიო ჯგუფის, რუსეთის მუსულმანური პარტიის („იტტიხატის“) ანუ მთელი მაჰმადიანური ნაწილის სახელით, 13 აპრილს 1918 წელს განაცხადა, რომ ოსმალეთთან ომი შეგვიძლია მოვიგოთ მხოლოდ სრული სოლიდარობით და ერთიანობითო. „მაგრამ“, ამბობდა იგი, „ამ ერთიანობის მიღწევაში ჩვენ ეჭვი გვეპარება, თუ დაიწყება სამხედრო მოქმედე-

ბა. ამ ომში აქტიური მონაწილეობის მიღება ჩვენ არ შეგვიძლია და ამიტომ აქტიური პასუხისმგებლობა ჩვენ არ გვეკისრება“-ო.

ამგვარად, როგორც პრაქტიკულად, ისე ფორმალურად, აზერბაიჯანი უარს აცხადებდა ოსმალეთის წინააღმდეგ მოქმედებაზე და რუსტამბეკოვის განცხადების მიხედვით „ნეიტრალიტეტს“ იცავდა, თუმცა სეიმს სიტყვიერად აღუთქვამდა: რაც შეიძლება დაგეხმარებითო!

მაშასადამე, სანამ ოსმალეთთან ზავზე მოლაპარაკების საკითხი იდგა, აზერბაიჯანი მონაწილეობას ღებულობდა, ხოლო ომის საკითხში უარს ამბობდა. მაგრამ ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ზავის საკითხშიც, აზერბაიჯანი ოსმალეთის თვალსაზრისზე იდგა.

ცხადია, თავიდანვე ამ ომისა და ზავის საკითხზე მოხდა ამიერკავკასიის ხალხთა დანაწილება და ერთი-მეორესაგან დაშორება. და ამგვარად, სეიმის რეზოლუცია საზავო დელეგაციის უკანგამოწვევის შესახებ, რომელიც ომის გაგრძელებას ნიშნავდა, მოკლებული იყო მაჰმადიანების მხრიდან პრაქტიკული განხორციელების საშუალებას, და ბრძოლის ველზე რჩებოდნენ მხოლოდ და მარტოდ სომხები და ქართველები.

ოსმალეთთან საზავო მოლაპარაკება შეწყდა და დაიწყო ომი ოფიციალურადაც. იმავე დღეს მთავრობამ მოუწოდა ხალხს იარაღისაკენ.

არაოფიციალურად უკვე 9 აპრილიდან 1918 წელს დაწყებული ომი, 13 აპრილს უკვე ოფიციალური ხდება და სამხედრო მოქმედება ოსმალურ ჯარსა და ქართულ-სომხურ ნაწილებს შორის გრძელდება 22 აპრილამდე 1918 წლის. მოუწყობელი ქართულ-სომხური მოხალისე რაზმები ოსმალურ რეგულიარულ ჯარებს ვერ უძლებენ. 15 აპრილს 1918 წელს ოსმალებმა დაიკავეს ბათუმი, უკვე 7 აპრილს ოზურგეთი და ბოლოს გაიმართა ბრძოლა ჩოლოქზე, სადაც ოსმალები სასტიკად დამარცხდნენ.

მაგრამ მაინცდამაინც ოსმალეთის იარაღს ხვდა „ბრწყინვალე“ გამარჯვება და მათ მიერ დაკავებულ იქმნა ამიერკავკასიის დიდი ნაწილი, კერძოდ, მთელი მესხეთი თითქმის ბორჯომამდე.

ასეთ ვითარებაში ომის გაგრძელება უკვე შეუძლებელი გახდა და ამიერკავკასიის მთავრობამ გამოაცხადა რა 22 აპრილს 1918 წელს ამიერკავკასიის დამოუკიდებლობა, იმავე დღესვე დაადგინა: ოსმალეთთან საზავო მოლაპარაკების დაწყება.

დამოუკიდებელი ამიერკავკასიის რესპუბლიკის მთავრობის თავმჯდომარე აკაკი ჩხენკელი ვეხიბ ფაშას სთხოვს, 23 აპრილს 1918 წელს სამხედრო მოქმედების შეჩერებას, რაც იმავე დღეს სრულდება, მაგრამ ოსმალები მას მაინც არღვევენ, შედიან ყარსში და მიდწევენ გუმბრისაკენ ანუ ალექსანდროპოლისაკენ. აკ. ჩხენკელი პროტესტს აცხადებს ოსმალთა ასეთი საქციელის გამო, მაგრამ ოსმალეთი მას ყურადღებას არ აქცევს, ხოლო ვეხიბ ფაშა ატყობინებს მას, რომ ოსმალეთის მთავრობამ აღიარა ამიერკავკასიის დამოუკიდებლობა და საზავო მოლაპარაკება დანიშნულია ბათუმში. 3 მაისს 1918 წელს კი იგივე ვეხიბ ფაშა აცნობებს აკ. ჩხენკელს, რომ ოსმალების ჯარები გავლენ ოზურგეთიდან და დასდგებიან 1877 წლის საზღვრებზეო. ეს იმისი ნიშანი იყო, რომ ოსმალებს დაებადათ განზრახვა, ბრესტლიტოვსკის ზავი განზე დაეტოვებინათ და ახალი საზღვრების დადგენა მოეთხოვათ, ამჟამად უკვე 1877 წლის რუსეთ-ოსმალეთის საზღვრების მიხედვით. ამიტომაც ბათუმის საზავო კონფერენციის გახსნაც არ დაყოვნებულა და 11 მაისს 1918 წელს დაიწყო საზავო მოლაპარაკება.

ოსმალეთის იუსტიციის მინისტრი და ოსმალური საზავო დელეგაციის თავმჯდომარე ხალილ-ბეი კონფერენციის გახსნისთანავე მოითხოვდა ამიერკავკასიის რკინიგზებით ოსმალეთის ჯარების გაშვებას ბაქო-სპარსეთისაკენ. 15 მაისს 1918 წელს ამიერკავკასიის მთავრობისა და დელეგაციის თავმჯდომარე აკ. ჩხენკელი ამის გამო პროტესტს აცხადებდა, მაგრამ იმდღესვე, 15 მაისს 1918 წელს, ოსმალები ალექსანდროპოლისაკენ გაეშურნენ. ამიერკავკასიის დელეგაციამ პროტესტით მიმართა გერმანიის წარმომადგენელს, ოსმალეთის მოკავშირეს, ოსმალთა სამხედრო მოქმედების შესახებ, და იმავე დღეს, 15 მაისს 1918 წელს, ხალილ-ბეიმ მოითხოვა აკ. ჩხენკელისაგან: მიიღოს მან ბრესტლიტოვსკის ხელშეკრულება და ამას გარდა დადგენილ იქმნეს ახალი საზღვრებიო.

მდგომარეობა გართულდა კიდევ იმით, რომ საბჭოთა რუსეთის საგარეო საქმეთა კომისარი ჩიჩერინი გერმანიის მთავრობასთან პროტესტს აცხადებს ამიერკავკასიის მთავრობის არსებობის წინააღმდეგ, მოითხოვს ბათუმის საზავო კონფერენციაში მონაწილეობის მიღებას და თან დასძენს, რომ ასეთი მონაწილეობა ამიერკავკასიის მთავრობის ცნობას არ მოასწავებსო.

ამიერკავკასიის დელეგაციამ, რასაკვირველია, უარყო ხალილ-ბეის მემორანდუმი და თავის მხრით მოითხოვა: საზავო მოლაპარაკება სწორედ ბრესტლიტოვსკის ზავის ფარგლებში უნდა მიმდინარეობდესო.

ამავე დროს გერმანიის წარმომადგენელი ფონ-ლოსოვი უკვე ღებულობს მონაწილეობას დავაში და 16 მაისს 1918 წელს ატყობინებს აკ. ჩხენკელს, რომ მან მიიღო ზომები ოსმალთა ჯარის წინსვლის შესაჩერებლად და თავისი აზრიც აცნობა ოსმალეთის დელეგაციასო. მაგრამ ოსმალებმა ფონ-ლოსოვის ეს ნაბიჯი ალბათ უბრალო დიპლომატიურ მოვლენად ჩასთვალეს და ალექსანდროპოლზე თავდასხმა გააჩაღეს, რის შესახებ აკ. ჩხენკელი კიდევ პროტესტს აცხადებს, რაზეც იმავე დღეს ხალილ-ბეი უპასუხებს, რომ ოსმალური ჯარები მხოლოდ სტრატეგიულ მოძრაობას აწარმოებენო.

იმავე დღეს, 17 მაისს 1918 წელს, ამიერკავკასიის საზავო დელეგაცია კვლავ უმეორებს ოსმალეთის დელეგაციას, რომ საზავო ხელშეკრულება უნდა დაიდოს ბრესტლიტოვსკის ზავის ფარგლებში, მაგრამ ამის საპასუხოდ ოსმალებმა 18 მაისს 1918 წელს დაიკავეს ალექსანდროპოლი და მოითხოვეს გზა ჯულფისაკენ ულტიმატუმით და პასუხის მიცემის ერთი საათის ვადით.

ასეთი ძალადობის წინ, იმავე დღეს, 18 მაისს 1918 წელს, აკ. ჩხენკელი ატყობინებს ხალილ-ბეის, რომ იგი არ არის წინააღმდეგი, ოსმალებმა გადაიყვანონ ჯარები სპარსეთისაკენ, მაგრამ საჭიროა გარანტიები მცხოვრებთა დასაცავადო. იმავე დღეს ოსმალეთის დელეგაცია ამიერკავკასიისას ურდგენს მემორანდუმს, სადაც ნათქვამია, რომ ამიერკავკასიისათვის ამჟამად ახალი საზღვრების საკითხი უნდა დაისვასო.

საბჭოთა რუსეთის ჩარევა ამიერკავკასიის საქმეებში, რასაკვირველია, მიუღებელი იყო და 19 მაისს 1918 წელს აკ. ჩხენკელი მიმართავს გერმანიის იმპერიის დელეგაციის მეთაურს, გენერალ-მაიორ ფონ-ლოსოვს და ამ მიმართვით ჩიჩერინის ნოტას უკუაგდებს. ამ დროს გერმანია უკვე აქტიურად ერევა ამიერკავკასიის და ოსმალეთს შორის დავაში და 19 მაისს 1918 წელს ფონ-ლოსოვი წერს ამიერკავკასიის დელეგაციას — ვინაიდან თქვენსა და ოსმალეთს შორის მოლაპარაკება წინ არ მიიწევს, წინადადებას ვიძლევი, მოიხმაროთ ჩემი შუამდგომლობაო, რაც იმავე დღეს სიხარულით იქმნა მიღებული.

ამ მოლაპარაკებათა და მიწერ-მოწერის დროს ოსმალებს ჯარების მსვლელობა, რასაკვირველია, არ შეუჩერებიათ და 20 მაისს კარაკლისის ფრონტისაკენ გაიწიეს და, ნაზარბეკოვის ცნობით, ისინი მიიწევენ ლორესაკენ და თბილისის დასაკავებლადო.

25 მაისს 1918 წელს თბილისის თვითმმართველობა აცნობებს ხალხს, რომ ოსმალთა ჯარები მოდიან ქალაქისაკენ და საჭიროა თბილისის დაცვაცო. აკ. ჩხენკელი კი კვლავ პროტესტს უგზავნის ოსმალეთის დელეგაციას ჯარების წამოწევის წინააღმდეგ. შეტაკებები ხდება.

ამ უბედურებათა დროს საბჭოთა რუსეთი კვლავ ერევა ამიერკავკასიის ამბებში და 19 მაისს 1918 წელს თარიღით დეპეშით პროტესტს აცხადებს იმის შესახებ, რომ ამიერკავკასიის მთავრობა ზღვისაკენ გზას უჭრის აფხაზეთს, რომელიც საბჭოთა რუსეთის ერთგულიაო. ამაზე თვითონ ფონ-ლოსოვი უპასუხებს, სოხუმიდან და ბაქოდან თვით საბჭოთა რუსეთი ემუქრება ამიერკავკასიის ტერიტორიას და შეიკავეთ თავი. აქ აღსანიშნავია, რომ ამ დროს სოხუმში ბოლშევიკური აჯანყება მოეწყო, რომელიც ქართული ძალებით იქმნა ჩაქრობილი. მაშინ ჩიჩერინმა ისევ მოითხოვა საზავო მოლაპარაკებაში მონაწილეობა და ითხოვა, მოლაპარაკება წარმოებდეს რომელიმე სხვა ქალაქში, მოსკოვთან ახლოსო. იმხანად უკვე აღარავის ეცალა მისთვის პასუხი გაეცა.

24 მაისს 1918 წელს ოსმალეთის დელეგაციის თავმჯდომარე ხალილ-ბეიმ უარყო ფონ-ლოსოვის შუამდგომლობა საზავო მოლაპარაკებაში შუაკაცობის შესახებ და 25 მაისს 1918 წელს თვით ფონ-ლოსოვი ამაზე უარს აცხადებს, ვინაიდან ამიერკავკასიის რესპუბლიკა თვით არის დაშლის გზაზეო.

26 მაისს 1918 წელს ოსმალეთის დელეგაცია ამიერკავკასიის დელეგაციას ულტიმატუმს ურდგენს და პასუხს მოითხოვს 72 საათის განმავლობაში შემდეგ საკითხებზე — ახალი საზღვრების დაგენა, ჯარის თავისუფალი გადაყვანა და სამხრეთ კავკასიაში ოსმალეთს არავითარი წინააღმდეგობის არგაწევა.

იმავე 26 მაისს 1918 წელს სამ საათზე შედგა ამიერკავკასიის

სეიმის სხდომა, სადაც გამოტანილ იქმნა რეზოლუცია ერთხმად, დამოუკიდებელი ამიერკავკასიის რესპუბლიკის დაშლის შესახებ.

რა მოხდა? რამ დაშალა ამიერკავკასიის დამოუკიდებელი რესპუბლიკა?

7. ამიერკავკასიის რესპუბლიკის დაშლის მიზეზები

25 მაისს 1918 წელს ფონ-ლოსოვმა უკვე აღნიშნა, რომ ამიერკავკასიის რესპუბლიკა დაშლის გზაზეაო, მაგრამ ფაქტიურად მისი დაშლა დაიწყო უფრო ადრე. მაშინ, როცა ოსმალეთის ჯარები კავკასიას მოადგნენ და კავკასიის მუსულმანური მოსახლეობის მეთაურებს გაეღვიძათ სურვილი, ოსმალეთთან შეერთების თუ ოსმალეთის მფარველობის შესახებ.

რუსეთი აღარ იყო, ამიერკავკასიის რესპუბლიკა მათ არ სწამდათ და არც უნდოდათ, და ამიტომ ყოველ ღონეს ხმარობდნენ, ოსმალეთის წინაშე ამიერკავკასია დაეჩოქებინათ და ამგვარად მთელი კავკასია სულთნის იმპერიის გარემოცვაში ჩაეყენებინათ. ამიტომ იყო, აზერბაიჯანელი ხალხის წარმომადგენელნი, როგორც მთავრობაში, ისე სეიმში, უარს აცხადებდნენ ოსმალეთის წინააღმდეგ ბრძოლაზე. მაშასადამე, ამიერკავკასიის რესპუბლიკის დაცვაზე, და ამავე დროს ფართო ქადაგებით მაჰმადიანურ მოსახლეობას მესხეთში და სხვაგან აჯანყებდნენ. აწერინებდნენ თხოვნებს ოსმალეთთან დაბრუნების შესახებ, და საზავო მოლაპარაკებათა განმაცალობაში ხან ჩუმად, ხან აშკარად მხარს უჭერდნენ ოსმალურ დელეგაციას, რომლის ნამდვილი აგენტები ამიერკავკასიურ დელეგაციაში ისინი იყვნენ.

ამნაირად, აზერბაიჯანის მხრივ ოსმალური ორიენტაციის აღებამ საფუძველი გამოაცალა ამიერკავკასიის მთლიანობას და ამით ამიერკავკასიის რესპუბლიკა განწირული აღმოჩნდა, როგორც სახელმწიფო. ეს არ შეეძლო არ დაენახა გერმანელ ფონ-ლოსოვსაც. მით უმეტეს, ამას ცხადად ხედავდნენ სომხები და ქართველები, რომელნიც განმარტოებულნი დარჩნენ ბრძოლის ველზე ოსმალეთის წინააღმდეგ. ასეთი არაჩვეულებრივი მძიმე და სასტიკი ეტაპრება შესაფერად დაახასიათა ამიერკავკასიის სეიმში ირაკლი წერეთელმა, როდესაც მან ამიერკავკასიის რესპუბლიკის დაშლის

მიზეზების შესახებ შემდეგი განაცხადა: „ამიერკავკასიის გამაერთიანებელი ძალები უფრო სუსტი აღმოჩნდნენ, ვინემ დამარღვეველი ძალები... განსაკუთრებით, საგარეო ვითარებათა გაელენით — ამიერკავკასიის საზღვრებთან უცხო და მტრული ძალის მოახლოებისა და შემდეგ შემოსევის დროს. ოსმალეთის მოახლოებამ და ამიერკავკასიის ფარგლებში მისმა შემოჭრამ გააძლიერა ოსმალეთისაკენ მიდრეკა, ამიერკავკასიის მთლიანობისაგან ჩამოგლეჯა მრავალრიცხოვან ეროვნებაში, რომელიც სახლობს ამიერკავკასიაში — მუსულმანურ ეროვნებაში... მდგომარეობის საშინელება არა მხოლოდ იმაშია, რომ უფრო ძლიერი მტერი გვიკარნახებს ულტიმატუმით, რომ იგი იჭრება ჩვენს საზღვრებში და ჩვენ გვაყენებს ამიერკავკასიის ამა თუ იმ ოლქის ფაქტიური ოკუპაციის წინაშე. საშინელება იმაშია, რომ როცა სახელმწიფოებრივ ორგანიზმში იჭრება ეს დამარღვეველი ძალები, ამ სახელმწიფოს არა აქვს ორგანიზაციაც კი, რომელიც გამოხატავს მთელ მცხოვრებთა ჭეშმარიტ მისწრაფებებს, რომელსაც, როგორც ასეთს, ანგარიშს უწევდეს მოწინააღმდეგე ძალა... იქ, ბათუმში, არ არის ორი მხარე, ერთი მეორის წინააღმდეგ მდგომი... ჩვენ წინააღმდეგ არის ოსმალთა იმპერიის სახელმწიფო დელეგაცია, გერმანიის იმპერიის დელეგაცია, მაგრამ მას უპირისპირდება დელეგაცია, რომლის შესახებ იქვე მყოფი სხვა დელეგაციები, რომელნიც ამიერკავასიის მცხოვრებთა დიდ უმრავლესობასთან უსათუოდ დაკავშირებული არიან, აცხადებენ, რომ ეს დელეგაცია (ამიერკავკასიის მთავრობის — ვ. ნ.) არ გამოხატავს მცხოვრებთა უმრავლესობის ნებისყოფასა და განწყობილებასო. სახელმწიფო სახე, რომელსაც დამარცხების შემთხვევაში მაინც კი, შესძლებოდა ლაპარაკი, ჩვენის მხრით, ბათუმში არ არსებობს... რა მოხდა? მოხდა ის, რომ საზავო მოლაპარაკებათა პროცესში ტარდება სასწრაფო ოკუპაცია ამიერკავკასიის ტერიტორიისა. სასწრაფო ოკუპაცია, რომელიც წინააღმდეგობას ხვდება მხოლოდ მცხოვრებთა ერთ ნაწილში, ერთი ხალხის შორის, მაგრამ არამც თუ არ ხვდება წინააღმდეგობას, არამედ აშკარა თანაგრძნობას მცხოვრებთა მეორე საგრძნობი ნაწილის მხრივ. და ჩვენ ვხედავთ, რომ მოწინააღმდეგე მხარე მშვენივრად სარგებლობს შექმნილი ვითარებით და ამირკავკასიის რესპუბლიკის ოფიციალურ წარმომადგენლობას აყენებს ამა თუ იმ ოლქის დაკავების ფაქტის წინაშე... ფაქტიურად, აღმოსავლეთი ამიერკავკასია (აზერბაიჯანი — ვ. ნ.) ზურგს არ უმაგრებს იმ გადაწყვეტილე-

ებს, რომელთაც ღებულობს მთელი ამიერკავკასიის ოფიციალური წარმომადგენლობა აქ, ან ჩვენი ოფიციალური დელეგაცია ბათუმში... ამიერკავკასიის დიდი ნაწილი (მაჰმადიანური — ვ. ნ.) პირდაპირ თუ არაპირდაპირ არის მათ მორჩილებაში, ვინც ჩვენს დელეგაციასთან მოლაპარაკებას აწარმოებს (ოსმალეთი — ვ. ნ.). ამიერკავკასიის დიდი ნაწილი უკვე ჩამოშორდა ამიერკავკასიის რესპუბლიკას; ერთი იარაღის ძალით, აქ მხედველობაში მყავს სომეხთა ერი, რომელმაც გააკეთა ყველაფერი, რაც შეეძლო, მაგრამ იძულებული გახდა თავისი ტერიტორიის საგრძნობი ნაწილი მტრისათვის მიეცა, რომელსაც მეტი ძალა ჰქონდა. მეორე ნაწილიც (აზერბაიჯანი — ვ. ნ.) ფაქტიურად წავიდა, რადგან მან გადამწყვეტ წუთში მხარი არ დაგვიჭირა და მისი წარმომადგენლები კი გვერდში ამოუდგნენ მოწინააღმდეგე მხარეს (ოსმალეთს — ვ. ნ.), აშკარად თუ ოფიციალურად"-ო...

და ამიერკავკასიის რესპუბლიკის სეიმმა ყველა ხმით ორის წინააღმდეგ, მიიღო შემდეგი რეზოლუცია:

„ვინაიდან ომისა და ზავის საკითხში აღმოჩნდნენ ძირითადი განსხვავებანი იმ ხალხებს შორის, რომელთაც შეჰქმნეს ამიერკავკასიის დამოუკიდებელი რესპუბლიკა, და ამიტომ შეუძლებელი გახდა გამოსვლა ერთი ავტორიტეტული ხელისუფლებისა, რომელიც ამიერკავკასიის სახელით ილაპარაკებდა, სეიმი ადასტურებს ამიერკავკასიის დაშლის ფაქტს და თავის რწმენებულებაზე უარს ამბობს."

ამგვარად დაირღვა ამიერკავკასიის რესპუბლიკა, დაიშალა ივი ორიენტაციის სხვადასხვაობის ნიადაგზე და კავკასიური პოლიტიკის უქონლობის გამო. დაიღუპა მესხეთის და ყარსის დაცვის ნიადაგზე და გამოცხადდენ დამოუკიდებელი რესპუბლიკები — საქართველო, სომხეთი, აზერბაიჯანი.

8. საქართველოს რესპუბლიკისა და ოსმალეთის იმპერიის ბათუმის საზავო ხელშეკრულება და მესხეთის გედი

26 მაისს 1918 წელს 4 საათზე და 50 წუთზე გამოცხადდა საქართველოს რესპუბლიკის დამოუკიდებლობა. მთავრობის თავმჯდომარეა — ნოე რამიშვილი.

მაგრამ იარაღამოღებული ოსმალეთი, გაშიშვლებული ხმლით

თავს დაადგა ახლადშობილ რესპუბლიკას და 27 მაისს 1918 წელს საქართველოს მთავრობამ მიიღო იგივე ულტიმატუმი, რაც ამიერკავკასიის მთავრობას 26 მაისს 1918 წელს წარედგინა.

საქართველოს რესპუბლიკის მთავრობის თავმჯდომარე ნოე რამიშვილი ეკითხება ხალილ-ბეის: ეხება ეს ულტიმატუმი თუ არა საქართველოსო. 31 მაისს 1918 წელს ხალილ-ბეი ულტიმატუმს უდასტურებს და 12 საათის ვადაში მასზე პასუხს მოითხოვს.

აქ უკვე აშკარად ასპარეზზე გამოდის გერმანია, რომელმაც საქართველოს აღუთქვა დახმარება და თან ურჩია ოსმალეთთან მალე ზავის დამყარებაც. ამიტომ 31 მაისსავე 1918 წელს ნოე რამიშვილი ხალილ-ბეის პასუხს აძლევს და ატყობინებს: ოსმალეთის ჯარს უფლებას ვაძლევთ ისარგებლოს რკინისგზებით, ხოლო საზღვრები უნდა დადგინდეს ბრესტლიტოვსკის ზავის მიხედვით; რაც შეეხება ახალქალაქ-ახალციხეს საკითხს, ამაზე საზავო მოლაპარაკებისას ვიმსჯელოთო.

ეს საზავო მოლაპარაკება დასრულდა ბათუმში 4 ივნისს 1918 წელს, სადაც საქართველოს რესპუბლიკასა და ოსმალეთის იმპერიას შორის დაიდო „ზავისა და მეგობრობის" ხელშეკრულება. ამ ბათუმის ხელშეკრულების ძალით ოსმალეთმა მიიღო მთელი სამხრეთ-დასავლეთი საქართველო ანუ სამუსულმანო საქართველო, მთელი მესხეთი აწყურისა და აბასთუმნის გამოკლებით.

ვინაიდან, ბათუმის ზავის მიუხედავად, ოსმალების ჯარი კიდევ მიიწევდა საქართველოს საზღვრებში და ამიტომ შეტაკებები ხდებოდა, გერმანიის შტაბმა მიიღო ზომები ოსმალთა ეს წინსვლა შეეჩერებინა.

ქართველ ერს საქართველოს მთავრობამ გერმანული ჯარების შემოსვლის შესახებ ოფიციალურად აცნობა 13 ივნისს 1918 წელს და ამ ცნობაში ნათქვამი იყო, რომ გერმანული ჯარები მოწვეული არიან თვით მთავრობის მიერ და მათ მიზნად აქვთ მთავრობასთან შეთანხმებით და მთავრობის მითითებით დაიცვან საქართველოს რესპუბლიკის საზღვრებიო.

მართლაც, გერმანიის ჯარის ნაწილებმა მონაწილეობაც მიიღეს ოსმალების წინააღმდეგ მოქმედებაში და 13 ივნისს 1918 წელს მაგალითად ბორჩალოს მაზრაში ბრძოლამ ოსმალების წინააღმდეგ რამოდენიმე გერმანელიც იმსხვერპლა. ამასთანავე ფონ-ლოსოვმა აუწყა საქართველოს მთავრობას, რომ რკინისგზებზე და პორტებ-

ში დაყენებული გერმანული და ქართული ნაწილები ოსმალებს იარაღით არ შეხვდნენ, არამედ განუცხადონ, რომ ისინი დაყენებული არიან გერმანიის მთავრობის ბრძანებითო.

ბათუმის ხელშეკრულებით დასრულდა ომი ოსმალეთსა და საქართველოს შორის. ამ ომის წაგების გამო საქართველომ დაკარგა მესხეთი და ბრძოლა დატრიალდა ახლა ბრესტლიტოვსკის ზავის მეოთხე მუხლის განხორციელების გარშემო.

ბრესტლიტოვსკის ზავის მე-4 მუხლის ძალით — ყარსს, არდაგანს და ბათუმს უნდა მომხდარიყო თვითგამორკვევა კენჭისყრით. ოსმალეთი თავისი აგენტების საშუალებით, რომელთაც ოსმალეთის მოსვლის დროს მესხეთში აჯანყებები მოაწყვეს, ახლა დევნიდა ყველა მათ, ვინც საქართველოს ორიენტაციის აღმოჩნდნენ.

უკვე 29 ივნისს 1918 წელს ნოე ჟორდანია თხოვს გერმანიის წარმომადგენელს გრაფ ფონ-დერ-შულენბურგს, მიაქციოს მან ყურადღება ოსმალების უკანონო მოქმედებებს ბათუმში. ოსმალები იჭერენ და ასახლებენ აჭარლებს და საერთოდ იმ მაჰმადიანებს, ვინც ქართველად გრძნობს თავსო.

მაგრამ ოსმალეთის გეგმა მესხეთის ხელში ჩაგდებით არ ამოწურულა. ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ მათი შეტევა ბორჩალოში. ახლა მათ მოიწადინეს აფხაზეთის წაღებაც და ივნისში იქ დესანტი გადასხეს. საქართველოს მთავრობა 28 ივნისს 1918 წელს აცნობებს რა ამას გენერალ ფონ-კრესს კრესსენშტაინს, აფხაზეთის ეროვნულ საბჭოსთან ერთად პროტესტს აცხადებს და თხოვს მას მიიღოს ამისი საწინააღმდეგო ზომები. ამასთანავე ბათუმის ზავის მიხედვით, საქართველოს მთავრობა მოითხოვს ოსმალეთმა გაანთავისუფლოს აწყური და აბასთუმანი (ოძრხე).

ბორჩალოსა და აფხაზეთის გარდა ოსმალები შეიჭრნენ საინგილოშიც (ზაქათალა), სადაც ადგილობრივ მოსახლეობას შორის აგიტაციას ეწეოდნენ ქართველების წინააღმდეგ. 18 ივლისს 1918 წელს საქართველოს მთავრობა ნოტას უგზავნის გენერალ ფონ-კრესს საინგილოს შესახებ, სადაც ნათქვამია: საინგილო ანუ „ზაქათლის ოლქი ისტორიულად და გეოგრაფიულად მჭიდროდაა დაკავშირებული საქართველოსთან. მისი ნაწილი დასახლებულია ქართული ტომით — ინგილოებით“-ო.

ამავე ხანაში ოსმალები ამზადებენ რეფერენდუმს ბათუმში და 14 ივლისს 1918 წელს კიდეც მოაწყვეს იგი მარტოდ, მაშინ როცა რეფერენდუმის მოწყობაში მეზობელ სახელმწიფოებსაც და, მაშასადამე, საქართველოსაც უნდა მიეღო მონაწილეობა. რეფერენდუმის ოსმალური წესის შესახებ საქართველოს მთავრობა აცნობებს გერმანიის წარმომადგენელს ფონ-კრესს, რომელიც ადასტურებს, რომ ოსმალთა მიერ შემოღებული წესი რეფერენდუმისა არ არის კანონიერიო. საქართველოს მთავრობა 1 აგვისტოს 1918 წელს ოსმალეთს პროტესტს უცხადებს ბათუმში არაკანონიერად მოწყობილი რეფერენდუმის გამო, მაგრამ 12 აგვისტოს, ესსადი, ოსმალეთის მეხუთე არმიის უფროსი, პასუხს იძლევა, რომ რეფერენდუმი კანონიერად მოხდაო.

ამავე დროს საქართველოს მთავრობამ საკითხი გადაიტანა საერთაშორისო ასპარეზზე და მიმართა ყველა სახელმწიფოებს და ერებს განსაკუთრებული მემორანდუმით, სადაც მოთხრობილია საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადების ისტორია და აღნიშნულია საქართველოს სახელმწიფოებრივი ტერიტორიული შემადგენლობა შემდეგი სახით:

საქართველოს რესპუბლიკის ტერიტორია შედგება: „ამიერკავკასიის ყოფილ სამ გუბერნიისაგან: თბილისის, ქუთაისის და ბათუმის და ორ ოლქისაგან: სოხუმისა და ზაქათალის. ეს ტერიტორია შეიცავს დაახლოებით 80 000 ოთხკუთხედ კილომეტრს და მასზე ცხოვრობს 3 100 000 სული. აქედან ბათუმის გუბერნია, დაახლოებით 7000 ოთხკუთხი კილომეტრი 200 000 მცხოვრებით დაჭერილი აქვს სრულიად უკანონოდ ოსმალეთის ჯარს, რომელიც თანახმად პრეზიდენტ ვილსონის პროგრამისა დაუყოვნებლივ გაყვანილ უნდა იქნას იქიდან... როცა ოსმალეთი გაიყვანს თავის ჯარებს ყოფილ ყარსის გუბერნიიდანაც, მაშინ ეს უკანასკნელი უნდა გაიყოს შუაზე და აქედან დასავლეთი ნახევარი (არტაანისა და ოლთისის ოლქები) უნდა შეუერთდეს ეთნოგრაფიულად და ისტორიულად მონათესავე საქართველოს, ხოლო მეორე, აღმოსავლეთი ნახევარი (ყარსისა და ყაღიზმანის ოლქები) უნდა შეუერთდეს სომხეთს“-ო.

ამგვარად, საქართველოს მთავრობა, იმის მიუხედავად, რომ თითქმის მთელი მესხეთი ოსმალეთს ეპყრა, მოითხოვდა არამც თუ ბათუმის მხარის შემოერთებას, არამედ არდაგან-ოლთისის მხარის

საქართველოს საზღვრებში მოქცევას. ესე იგი, მოითხოვდა სამუსულმანო საქართველოს, მოითხოვდა მთელ მესხეთს. ეს ბრძოლა იყო ახლა მხოლოდ დიპლომატიური, მაგრამ დიდად მნიშვნელოვანი საქართველოს ტერიტორიული მთლიანობის აღდგენისათვის; მოითხოვდა მაშინ, როცა ოსმალეთი მესხეთში ბატონობდა, მაგრამ უკვე მოახლოებული იყო ჟამი განწირვისა. ოსმალეთს კბილები ჩაამტვრიეს მცირე აზიაში და სწრაფი ნაბიჯით თვით ოსმალეთის იმპერიაც ნგრევისაკენ მიექანებოდა.

საბოლოოდ დამარცხების წინ, 18 ოქტომბერს 1918 წელს ოსმალებმა გაანთავისუფლეს ბათუმის ზავით საქართველოსათვის დატოვებული აწყური და აბასთუმანი, ხოლო სტამბოლში ხიკმეტბეი საქართველოს დელეგაციის წარმომადგენელს ზურაბ ავალიშვილს ეუბნებოდა, რომ ოსმალეთი დასტოვებს ყველა იმ ადგილს, რაც ბრესტლიტოვსკის ზავში არაა აღნიშნულია; ხოლო იზეტ ფაშა ამბობდა: თუ ოსმალეთი იძულებული იქნება დასტოვოს სამი სანჯაყი (ბათუმი, არდაგანი, ყარსი), მაშინ იგი მზადაა ამ ტერიტორიის ქართული ნაწილი დაუთმოს საქართველოსო...

ცნობილია, რუსეთს ჰქონდა გერმანიასთან ბრესტლიტოვსკის „დამატებითი ხელშეკრულება“ 17 აგვისტოსი 1918 წლის. ამ დამატებითი ხელშეკრულების ძალით გერმანიამ რუსეთის თანხმობით იცნო საქართველოს დამოუკიდებლობა. მე-13 მუხლი ამ მოვლენას ასე გამოხატავს: „რუსეთი თანხმობას აცხადებს, რომ გერმანიამ იცნოს საქართველო, როგორც დამოუკიდებელი სახელმწიფო არსება“, და ამავე ხელშეკრულების მიხედვით ბაქო უნდა დარჩენილიყო რუსეთის ხელში (მუხლი 14). გერმანიის მთავრობის ოფიციალური განმარტება ამ საკითხის შესახებ ამბობს შემდეგს: კავკასიის სხვა სახელმწიფოთა შესახებ ვერ მივაღწიეთ ისეთი შედეგი, როგორც საქართველოსათვის, რადგან საბჭოთა რუსეთი ბაქოსა და მისი ნავთის შენარჩუნებას დიდ ფასსა სდებდაო. ამგვარად ბაქო რუსეთს დარჩა და როდესაც 15 სექტემბერს 1918 წელს ოსმალურმა ჯარებმა ბაქო დაიკავეს, საბჭოთა რუსეთის მთავრობამ 20 სექტემბერს 1918 წელს ამის გამო პროტესტი განაცხადა და ფორმალურად კიდეც გააუქმა ბრესტლიტოვსკის ხელშეკრულება, რამდენადაც იგი რუსეთ-ოსმალეთის ურთიერთობას ეხებოდა.

შემდეგ, გერმანიაში მომხდარი რევოლუციის შედეგად, უკვე 13 ნოემბერს 1918 წელს საბჭოთა მთავრობამ გააუქმა მთლიანად ბრესტლიტოვსკის საზავო ხელშეკრულება.

ამ ხანის განმავლობაში, ბათუმის 4 ივნისის 1918 წლის საზავო ხელშეკრულებას ძალა არ მისცემია, არავის დაუმტკიცებია, რადგან მიღებული იქმნა ზომები ეს მძიმე და საქართველოსათვის აუტანელი ხელშეკრულება თუ არ მოსპობილიყო, შეცვლილიყო მაინც. ამიტომ, აღნიშნულ ხელშეკრულებაზე ხელის მოწერის ორი დღის შემდეგ, ესე იგი, 6 ივნისს 1918 წელს ქართულმა მისიამ ბერლინში გერმანიის საგარეო საქმეთა სამინისტროს გადასცა ნოტა, რომელშიც ნათქვამი იყო, რომ ბათუმის ზავზე ხელისმოწერა მოხდა ოსმალური ხიშტების ძალდატანებით და მოთხოვნილი იყო, რომ ბათუმის საზავო ხელშეკრულება გადასინჯული ყოფილიყო ცენტრალურ სახელმწიფოთა განსაკუთრებულ კონფერენციაზე. გერმანიის მთავრობის თავმჯდომარე ფონ-კულმანმა გაიზიარა ქართული მისიის წინადადება და აცნობა მას, რომ იგი დაუყოვნებლივ მიიღებს ზომებს, რათა ასეთი კონფერენცია მოწვეულ იქმნესო. ოსმალეთი დაეთანხმა გერმანიას კონფერენციის მოწვევაზე, მაშასადამე, ბათუმის ხელშეკრულების გადასინჯვაზე. ამგვარად, აღნიშნული ბათუმის ხელშეკრულება აღარ დამტკიცებულა და თვით კონფერენცია კი აღარ მოესწრო ცენტრალურ სახელმწიფოთა დამარცხების გამო.

მსოფლიო ომში განადგურებულ და განიარაღებულმა ოსმალეთმა ანტანტის სახელმწიფოთა წარმომადგენელ გენერალ კოლთროპთან მუდროსის დროებითი საზავო ხელშეკრულება დასდო 30 ოქტომბერს 1918 წელს.

უკვე დაზავებამდე ოსმალეთმა დაიწყო ამიერკავკასიიდან ჯარების გაყვანა, ხოლო მუდროსის დაზავების მე-11 მუხლის ძალით, სადაც ეს ფაქტიც არის აღნიშნული, ოსმალეთს უნდა გაეყვანა თავისი ჯარები ამიერკავკასიის იმ ადგილებიდანაც, რომელიც ჯერ ოსმალების მიერ კიდევ არ იყო განთავისუფლებული, თუ ამას ანტანტა მოითხოვდა. მუდროსის დაზავების მე-15 მუხლის ძალით ამიერკავკასიის რკინისგზები, რომელზეც კი ოსმალებს კონტროლი ჰქონდათ, გადადიოდა ანტანტის კონტროლში. აქვე იყო აღნიშნული აგრეთვე ბათუმის ოკუპაციის შესახებაც და ნათქვამია აგრეთ-

ვე, რომ ოსმალეთი ხელს არ შეუშლის ანტანტას ბაქოს დაკავების საქმეშიო.

ამნაირად: გაუქმებული იქმნა ბრესტლიტოვსკის ხელშეკრულება, რომელიც მოისპო საბოლოოდ ვერსალის საზავო ხელშეკრულებით (მუხლი 116) 1919 წლის 19 ივნისს.

დამარცხებულმა ოსმალეთმა საქართველოს მთავრობას ადრევე აცნობა, რომ იგი სტოვებს მის მიერ დაკავებულ ადგილებსო. ამდენი უბედურებითა და სისხლით მორწყული მესხეთიდან ოსმალები გადიან. ასე დასრულდა იმხანად ოსმალეთის კავკასიური პოლიტიკა: დასრულდა სრული დამარცხებით.

9. ოსმალეთის იმპერიის კავკასიური პოლიტიკა და მისი მარცხი

ამ მცირე დროის, მაგრამ მრავალ და მდიდარ მოვლენათა ასპარეზზე, გამოაშკარავდა ოსმალეთის ზრახვები და მისი პოლიტიკის საერთო გეზი. გამარჯვებულ ოსმალეთს მადა გაეხსნა და ძველ ხონთქართა პოლიტიკას ისევ ფრთები შეასხა: მან როგორც წარსულ საუკუნეთა განმავლობაში, ახლაც მოისურვა მთელი კავკასიის ხელში ჩაგდება. ამისათვის მან ბრესტლიტოვსკში მიღებული ყარს-არდაგან-ბათუმი საბაბად გამოიყენა და ამნაირად კავკასიაში ფეხისშემოდგომით მისი დაპყრობა მოიწადინა.

მაგრამ ვიფიქროთ ასე: ამიერკავკასიის მთავრობა რომ თავიდანვე დათმობის გზაზე დამდგარიყო და ოსმალეთს ბრესტლიტოვსკის ზავზე უყოყმანოდ დასთანხმებოდა, — შეჩერდებოდა ოსმალეთი ამ ფარგლებში და არ გადასცდებოდა იგი ყარს-არდაგან-ბათუმის ოლქებს? ამ საკითხზე უეჭველი პასუხის გაცემა შეიძლება.

კავკასიის ფრონტზე დამარცხებულმა ოსმალეთმა, როცა რუსეთის რევოლუცია მოხდა, რუსული ჯარი დაიშალა და ფრონტი გაშიშვლდა, სწრაფი ნაბიჯით დაიბრუნა თავისი დაკარგული ტერიტორია და 1914 წლის კავკასიის საზღვრებს მოადგა. აქ ოსმალეთის წინაშე დადგა საკითხი: დახმარება გაეწია ფაქტიურად შექმნილ ამიერკავკასიის მთავრობისათვის, ხელი შეეწყო ამიერკავკასიის რესპუბლიკის შექმნასა და დამკვიდრება-განმტკიცებისათვის, — თუ ესარგებლა შემთხვევით და ეცადა ძველებურად კავკასიის დაკავება, ყოველ შემთხვევაში ეცადა მისი სამუსულმანო ქვეყნები წარეღო?

ოსმალეთის იმპერიის პოლიტიკა, როდესაც მოვლენებს უკან თვალს ვავლებთ, აღმოჩნდა ბეცი, არაშორსმჭვრეტი. მან მოიწადინა კავკასიის ხელში ჩაგდება და ნაწილობრივ მიაღწია კიდეც ამას, რადგან ოსმალეთის ხელში იმყოფებოდა მთელი აზერბაიჯანი, სომხეთის რესპუბლიკის ნახევარზე მეტი, და საქართველოს რესპუბლიკის შემდეგი ადგილები: ბათუმის ოლქი, ყარსის ოლქის ქართული მხარე, ახალქალაქის მაზრა, ახალციხის და ბორჩალოს მაზრების დიდი ნაწილები და განსაკუთრებული იერიში მიიტანა კავკასიის საქრისტიანო ნაწილზე, ვინაიდან ეს იყო ერთადერთი ხელისშემშლელი ოსმალეთის პანთურანული პოლიტიკისათვის.

ოსმალეთის იმპერიის პანთურანული პოლიტიკა იყო ფართო.. კავკასიის გარდა იგი სწვდებოდა სპარსეთს, თურქესტანს, ავღანისტანს და საერთოდ ცენტრალურ აზიას და ამ გზაზე კი სწორედ კავკასია წარმოადგენდა ერთ იმ რგოლს, რომელიც ოსმალეთის იმპერიის ამ პანთურანულ პოლიტიკაში იმყოფებოდა.

ცნობილია, ენვერ ფაშას ძმამ, ნური ფაშამ მოაწყო კავკასიაში განსაკუთრებული ჯარი, ეგრეთწოდებული „ისლამის არმია," რომლის მთავარი შტაბი იმყოფებოდა განჯაში და რომელსაც უნდა გაეერთიანებინა ყველა მუსულმანურ-თურქული ქვეყანა: თურქესტანი, ცენტრალური აზია, ჩრდილო სპარსეთი, კავკასია, სამხრეთ რუსეთის თათრები. ამ საერთო დიდ პანთურანულ გეგმაში კავკასიას თავისი საპატიო ადგილი ეჭირა პირველ რიგში, რასაკვირველია. და აი, კავკასიის ფრონტის გაშიშვლების შემდეგ, ოსმალური ჯარი შეეცადა სწორედ მის დაკავებას, — ეს ოსმალურ მხედრობას იოლი ეგონა. მისი აზრით, ეს უნდა ყოფილიყო უბრალო სამხედრო გასეირნება, რადგან აქ მოელოდნენ მოძმე აზერბაიჯანელთა, საერთოდ მუსულმანთა დიდ დახმარებას, რაშიც არც მოტყუვდნენ, მაგრამ ამასთან აღმოჩნდა, რომ ამ გასეირნებას წინ გადაეღობნენ მოუწყობელი ქართული და სომხური ჯარები და ქართული დიპლომატიაც. დაიღვარა სისხლი, გაფუჭდა დღემდე არსებული კეთილი განწყობილება, შეიქმნა მტრობა, და ბოლოს, გერმანიის ჩარევით, მადა შეუკვეცეს ფართო ოსმალურ გეგმას კავკასიის მიმართ. ჩვენი მოსაზრება რომ მართალია, ამას ადასტურებს აგრეთვე გერმანიის ჯარის მთავარსარდალი ლუდენდორფიც. თავის „სამხედრო მოგონებებში" იგი სხვათა შორის წერს:

„ყარსისა და ბათუმის დაკავებას ოსმალები არ დასჯერდენ: ისინი არ ფიქრობდენ ამით დაკმაყოფილებულიყვნენ, არამედ სურდათ კავკასიაში კიდევ მეტი გავლენა მოეპოვებინათ. ამ მიზნით მათ აზერბაიჯანის მაჰმადიანურ მოსახლეობაში გაფურჩქნეს და ააყვავეს პროპაგანდა. ენვერის ძმაც, ნური, გაჩნდა იქ, რათა ახალი რაზმები შეედგინათ. ამავე დროს ოსმალეთმა დაიწყო მოლაპარაკება კავკასიის სამხრეთში რუსეთის ნაწილ რესპუბლიკების საქართველო, აზერბაიჯან, სომხეთთან, რომელსაც გერმანიის სამხედრო ხელმძღვანელობის ბრძანებით გენერალ ფონ-ლოსოვი ესწრებოდა.

თავისუფლად შემეძლო მე ოსმალეთის მიერ მიღებული ზომები დამედასტურებინა, რომელიც საერთოდ ომის წარმოებას ხელს შეუწყობდა, მაგრამ იმ ზომებს არ უნდა გამოეწვიათ ოსმალეთის განსაკუთრებული სამხედრო ამოცანების შესუსტება ან გაეძნელებინათ ჩვენთვის კავკასიიდან ნედლ მასალათა მიღება. რომლისაგანაც ჩვენ მეტად საგრძნობ შემსუბუქებას მოველოდით. ენვერის ამოცანა იყო ინგლისის წინააღმდეგ ბრძოლა, და სახელდობრ, პალესტინის ფრონტზე. ამაზე მივუთითებდი გამუდმებით მე მას გარკვეული დეპეშებით. ახლა ჩნდებოდა შემთხვევა ჩრდილოეთ სპარსეთში ინგლისელებს შევხვედროდით. რკინისგზა ბათუმიდან თბილისზე თავრიზისაკენ ამას ხელს უწყობდა. ჩრდილოეთ სპარსეთში ოსმალებს შეეძლოთ ინგლისელებზე უპირატესობა ჰქონოდათ. აზერბაიჯანის მცხოვრებთა გამოყენება მათ წინააღმდეგ დამსახურება იქნებოდა. ყველაფერს გულითადათ დავეხმარებოდი, რაც ამას გამოადგებოდა. ენვერი და ოსმალური მთავრობა უფრო ნაკლებ ფიქრობდენ ინგლისის წინააღმდეგ ომზე, ვინემ თავის პანისლამისტურ მიზნებზე კავკასიაში. ამასთან დაკავშირებული იყო მეტად რეალური მიზნებიც, სახელდობრ, იქაურ ნედლ მასალათა მომგებიანი ხმარება, რომ გერმანულ სამხედრო მეურნეობას ამით სამსახური არ ეწეოდა. იცოდა თვითეულმა, ვინც იცნობდა ოსმალთა საქმიანობის უნარს. ამგვარად, ჩვენ დავუპირისპირდით ოსმალეთის მიზნებს.“

ამ დაპირისპირებამ ანუ ინტერესთა წინააღმდეგობამ და გერმანიის მთავრობის საქართველოსადმი კეთილად განწყობილმა პოლიტიკამ გამოიწვია გერმანიის ხელისგამოწვდენა საქართველო-

სომხეთისადმი, და კერძოდ საქართველოს დახმარება, როგორც ეს ჩვენ უკვე აღვწერეთ.

რას მიაღწია ოსმალეთმა კავკასიაში?

გერმანელი მხედარი ლიმან ფონ-ზანდერს, რომელიც განაგებდა ოსმალეთის მილიტარულ მოღვაწეობას, სხვათაშორის, თავის „მოგონებებში“ წერს, რომ ოსმალეთის ამოცანა იყო, დაეცვა დარდანელი, დაეპყრო ეგვიპტე, აღედგინა სპარსეთის დამოუკიდებლობა, დახმარებოდა კავკასიის დამოუკიდებელ სახელმწიფოთა შექმნას და საფრთხე შეექმნა ინდოეთისათვის ავღანისტანის გზითო.

იმის მაგივრად, რომ ოსმალეთი კავკასიის დამოუკიდებელ სახელმწიფოებს დახმარებოდა, გაემაგრებინა, მან, პირიქით, ბრძოლა გამოუცხადა მათ და ამნაირად არ გაუმართლა იმედი დიდ ქართველ ცნობილ პატრიოტს მიხეილ წერეთელს, რომელიც ფიქრობდა, რომ ოსმალეთი კავკასიას დაეხმარებოდა. თუმცა ისიც უნდა აღვნიშნოთ, რომ მიხეილ წერეთელსაც ეჭვი ეპარებოდა ამაში და ოსმალებს აფრთხილებდა ციურიხში სამ ენაზე გამოცემულ თავის წიგნში მსოფლიო ომისა და საქართველოს შესახებ, სადაც წერდა: კავკასიის მკვიდრთა წინააღმდეგ ძალით გატარებულ დაპყრობას ოსმალების მიერ აღმოსავლეთისათვის და შეიძლება დასავლეთისათვისაც საშინელი შედეგები ექნესო. იგი, კავკასია, გახდება მუდმივი მიზეზი ომებისა და არეულობისა. „ამიტომ ოსმალებმა ამგვარი ფიქრი თავიდან უნდა მოიშორონ და კავკასიის ხალხებს თავის სოლიდარობა გამოუცხადონ, რათა დამოუკიდებელი და ნეიტრალური კავკასია შეიქმნას. ეს არის ერთადერთი შესაძლებელი გადაწყვეტა კავკასიური პრობლემისა“-ო, დაასკვნის მიხ. წერეთელი.

მაგრამ ასეთ წინასწარ გაფრთხილებას ოსმალეთმა ყურადღება არ მიაქცია, არ მიაქცია მან ყური არც სხვა ქართველების და კერძოდ ნიკო ნიკოლაძის და ზურაბ ავალიშვილის საბუთებს, რომ ოსმალეთისათვის სასარგებლოა ძლიერი კავკასია. პანისლამიზმითა და პანთურქიზმით გატაცებულმა ოსმალეთმა კავკასიაში დაღვარა სისხლი, დასთესა უნდობლობა თავისადმი, დაანგრია ამიერკავკასიის რესპუბლიკა, ხელისშეწყობის მაგიერად გაანახევრა და ძირი გამოუთხარა სომხეთ-საქართველოს, ხოლო საბოლოო დამარცხების შემდეგ სადავოდ გახადა მის მიერ დაკავებული ტე-

რიტორიები, რადგან მუდროსის ზავის ძალით, ყველა მხარე, სადაც ოსმალური ჯარები იდგნენ, აწ მოკავშირეთა ჯარებს შეეძლოთ დაეკავებინათ. ოსმალეთის იმპერიის მთავრობამ ვერ გამოიჩინა გამჭრიახი პოლიტიკა და მის პოლიტიკურ შეცდომათა შედეგების ნაყოფს, მაგრამ მწარე ნაყოფს, მომავალშიაც ვიგემებთ.

10. საქართველო-სომხეთის დავა და ომიც მესხეთის გამო

ჩვენ უკვე ვთქვით, ოსმალეთმა შემოსევის წინ და მერმე დიდი პროპაგანდა გასწია კავკასიის მუსულმანურ მხარეებში თავის სასარგებლოდ-თქო. ჯერ კიდევ რუსეთის იმპერიის დროს ხდებოდა ეს მუშაობა და ოსმალური აგენტები დაძრწოდნენ ყველგან, ხოლო იმპერიის დაშლა-დანგრევამ მათ მუშაობას ფართო გასაქანი მისცა და რევოლუციის ალში გახვეულ კავკასიაში მათთვის თითქმის თავისუფალი ასპარეზი შეიქმნა.

ოსმალების მოახლოებისთანავე მოწყობილ იქმნა მაჰმადიანური შეიარაღებული რაზმები, რომელნიც ოსმალურ ჯარს წინ მოუძღოდნენ და გზას უკაფავდნენ. მესხეთში ამ აგენტებმა მოაწყვეს აჯანყება ამიერკავკასიის რესპუბლიკის დროს. მათ ხელში ჩაიგდეს თითქმის მთელი ეს მხარე და ოსმალეთის ოკუპაციას შეეგებნენ. ტრაპიზონისა და ბათუმის საზავო კონფერენციის დროს ამ მხარეში იგივე აგენტები აწყობდნენ კრებებს, გამოჰქონდათ რეზოლუციები ოსმალეთთან შეერთების შესახებ და ამ მუშაობაში აზერბაიჯანელი მოღვაწეებიც გაცხარებულ მონაწილეობას ეწეოდნენ. მოხსენებული რეზოლუციებით იქაური მცხოვრებნი „მოითხოვდენ“ ოსმალეთთან შეერთებას და ამ რეზოლუციებს აგზავნიდნენ ბრესტლიტოვსკში და ტრაპიზონში, შემდეგ კი ბათუმის საზავო კონფერენციაზე. ასეთია მაგალითად, ერთი ოფიციალური რეზოლუცია, მიღებული 13 აპრილს 1918 წელს ახალქალაქისა და ახალციხის მუსულმან მცხოვრებთა „დელეგატების“ მიერ. ეს „დელეგატები,“ რიცხვით 40 კაცი, თავის რეზოლუციაში ამბობდნენ: ვიღებთ რა მხედველობაში, რომ მალე დასრულდება ომი აშიერკავკასიასა და ოსმალეთს შორის, ვაცხადებთ, რომ ჩვენი მხარე უნდა შეუერთდეს ოსმალეთსო. ამ „თვითგამორკვევის საბუთით,“ ოსმალები, რასაკვირველია, ითხოვდნენ მთელი მესხეთის მათთვის შეერთებას და ბათუმის ზავით ამას კიდეც მიაღ-

წიეს. მაგრამ ოსმალეთის დამარცხების შემდეგ, მას მუდროსის დაზავების შედეგად, უნდა დაეტოვებინა მთელი მესხეთი და მე-11 მუხლის ძალით ყველგან, სადაც იდგა ოსმალეთის ჯარი და სადაც ამას საჭიროდ დაინახავდა ანტანტა, იქ მოკავშირეთა სახელმწიფოების ჯარი (ანტანტის) უნდა დამდგარიყო. მუდროსის დაზავების მიხედვით (და კიდევ უფრო ადრეც) ოსმალები შეუდგნენ საქართველოს ტერიტორიის დაცლას და საქართველოს მთავრობა შეუდგა დაცლილი ადგილების დაკავებას.

ჯერ კიდევ ცხრა ნოემბერს 1918 წელს საქართველოს მთავრობამ მოწოდებით მიმართა ახალციხისა და ახალქალაქის მაზრათა მცხოვრებთ და სიხარულით აღნიშნა მათი სამშობლოს წიაღში დაბრუნება. იმ მოწოდებაში, სხვათაშორის, ნათქვამი იყო: „საქართველოს რესპუბლიკის მთავრობას, მისგან დამოუკიდებელ ვითარებათა გამო, აქამდე საშუალება არა ჰქონდა გამოეჩინა თავისი მზრუნველობანი ახალციხისა და ახალქალაქის მაზრების მკვიდრთა მოსაწყობად. ეს მხარე რამოდენიმე თვის განმავლობაში საქართველოსაგან უცხო ძალების მიერ მოწყვეტილი, ისევ უბრუნდება მას“... და გენერალ-მაიორი კ. მაყაშვილი 10 ნოემბერს 1918 წელს აცხადებს, რომ იგი დანიშნულია ახალციხე-ახალქალაქის მხარეთა ჯარების უფროსად გენერალ-გუბერნატორის უფლებებით და მოუწოდებს ხალხს წესრიგისა და მშვიდობისაკენ.

მაგრამ აქ წამოიჭრა სამი მოვლენა, რომელიც ერთიმეორის გვერდით წარმდინარდა. ერთია — სომხეთ-საქართველოს ომი; მეორეა — ინგლისის შემოსვლა და მესამე — ეგრეთწოდებული „სამხრეთ-დასავლეთ კავკასიის მთავრობის“ ამბავი.

18 ოქტომბრიდან 1918 წელს საქართველოსა და სომხეთს შორის დაიწყო დიპლომატიური დავა საზღვრების შესახებ. ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ, რომ დასაწყისში სომხები ბევრ რამეს ითხოვდნენ და სომხეთის საზღვრებში არამც თუ მესხეთს, არამედ თბილისსა და ბათუმ-ბორსაც ათავსებდნენ.

საზღვრების გაურკვევლობის საკითხი თავიდანვე ჭირვეულ მოვლენად გადაიქცა და უცხო სახელმწიფოთა ჩარევისათვის საბაბად, ჯერ კიდევ ოსმალეთის ბატონობის დროს. 4 ივნისს 1918 წელს საქართველოს მთავრობა პროტესტს აცხადებდა იმის გამო, რომ აზერბაიჯანმა და სომხეთმა ოსმალეთთან მოლაპარაკება და-

იწყეს საზღვრების გაყვანის შესახებ. საქართველოს მთავრობა ამ-ბობდა, რომ საზღვრების საკითხი არის საქართველოს, სომხეთისა და აზერბაიჯანის საკითხი, და ამ საქმეში ოსმალეთს არ უნდა რევ-დეთო.

ვინაიდან ოსმალეთს ეჭირა დიდი ნაწილი კავკასიისა, თავისთა-ვად საზღვრების საკითხის გამორკვევა იმხანად არც სასურველი და არც შესაძლებელი იყო; ხოლო ოსმალეთის წასვლის მოლოდინში, საქართველოს მთავრობამ აცნობა 27 ოქტომბერს 1918 წელს სომ-ხეთს, აზერბაიჯანს და ჩრდილო კავკასიის მთიელთა კავშირს, რომ სასურველია კავკასიის სახელმწიფოთა კონფერენციის მოწყობა, რათა ამ ქვეყნებს ეცნოთ ერთმანეთი და მოეგვარებინათ ყველა სა-დავო საკითხი. ამ კონფერენციისათვის მიწერ-მოწერა გაგრძელდა, ბოლოს სომხები მას არ დაესწრნენ და ამგვარად სადავო საკითხე-ბი გადაუწყვეტელი დარჩა იმ დროს, როცა ინგლისური ჯარი კავ-კასიაში უნდა შემოსულიყო.

საქართველო-სომხეთის ცხარე დიპლომატიური დავა დაიწყო 19 ოქტომბერს 1918 წელს, როდესაც საქართველოს მთავრობამ პრო-ტესტი განაცხადა სომხების მიერ თბილისის გუბერნიის ნაწილის ანუ ბორჩალოს მაზრის (ქვემო ქართლი), ქობერისა და სანაინის დაკა-ვების გამო. დაწვრილებით ამ მიწერ-მოწერას არ შევეხებით, ხო-ლო აღვნიშნავთ, თუ საერთოდ როგორ განვითარდა მდგომარეობა.

ოსმალეთის წასვლის მერმე საქართველომ შეიყვანა, როგორც მოვიხსენიეთ, თავისი ჯარები მესხეთში და 5 დეკემბერს 1918 წელს დაიკავა ახალქალაქი. ამავე დღეს სომხეთმა მოითხოვა, რომ საქარ-თველოს არ შეეყვანა თავისი ჯარები ახალქალაქში, რომელიც უკ-ვე დილის ათ საათზე დაკავებული იყო. ამის საპასუხოდ საგარეო საქმეთა მინისტრი ევგ. გეგეჭკორი წერდა სომხეთის მთავრობას: საქართველოს მთავრობის მიერ ახალქალაქის მაზრის დაკავება არც ისტორიულად, არც პოლიტიკურად, არც მორალურად სადავო არ არის — და საერთოდ საზღვრების შემოხაზვაზე კი კეთილგან-წყობილად მოვილაპარაკოთო.

ამავე დროს სომხები აწვებოდნენ ბორჩალოს მაზრაში და აგ-როვებდნენ ძალებს ახალქალაქის მიმართულებითაც. 13 დეკემბერს 1918 წელს სომხური ჯარები, სომხეთის მთავრობის დადგენილე-ბით, იწყებენ მოქმედებას ლორისა და ბორჩალოს მაზრის დასაკა-ვებლად.

საქართველოს მთავრობამ არაერთჯერ მოითხოვა სომხეთ-საქარ-თველოს კონფერენციის მოწვევა სადავო საკითხების გადასაჭრე-ლად, ოღონდ სომხები შეეცადნენ იარაღით გადაეჭრათ საკითხი და ომის მუქარით მოითხოვეს საქართველოსაგან: ბორჩალოს მაზრის და ახალქალაქის მაზრის დაუყოვნებლივ დაცლა. ომიც დაიწყო. სა-ქართველოს მთავრობის თავმჯდომარე ნოე ჟორდანია 17 დეკემბერს 1918 წელს საქართველოს პარლამენტში ამბობდა: „ჩვენ დავიკა-ვეთ ბორჩალოს მაზრის ხაზი, რომელიც ჩვენ გვეჭირა ორი თვის წინადაც მათთან (სომხებთან) შეთანხმებით... ჩვენ თავის დროზე გავაცხადეთ, რომ საქართველოს ფარგლებში ჩვენ ვსთვლით მთელ თბილისის გუბერნიას და რომ ამ ტერიტორიას დავიკავებთ... ჩვენ დავიკავეთ ჯავახეთი. ჩვენ დიდი ხანია გავგზავნეთ იქ ჯარები და და-ვაწესეთ განსაკუთრებული გენერალ-გუბერნატორობა ახალციხისა და ახალქალაქის მაზრებში. ჩვენ ამის გამო მიწერ-მოწერას ვაწარ-მოებდით ოსმალეთთან. ოსმალები წავიდენ, და ჩვენ დავიკავეთ ეს ადგილები, და ეს არავისათვის საიდუმლო არ იყო, არც მოულოდ-ნელი ყოფილა“...

საკითხი უკვე იარაღით წყდებოდა.

სომხურმა მმართველმა წრეებმა ომი გაბედეს მხოლოდ იმ იმე-დით, რომ კავკასიაში მომავალი ინგლისი მათ მხარს დაუჭერდა, და თუ სომხეთი ინგლისელებს ფაქტის წინაშე დააყენებდა, მას ხელ-ში შერჩებოდა ყველა მის მიერ დაკავებული ტერიტორია.

სომხური ფართო გეგმის მიზანი იყო — თბილისის ხელში ჩაგ-დება და მესხეთის დაკავება. ამგვარად, სომხეთი ზღვასთან იქნებო-და შეერთებული ბათუმით.

ამ მიმართულებით სომხებს ანტანტის წარმომადგენელთ შორის სათანადო პროპაგანდაც ჰქონდათ გაწეული და მოელოდნენ კიდეც თბილისის აღებას, მაგრამ მოლოდინი არ გამართლდა და სომხები დამარცხდნენ. და ამის შედეგად არც მეორე მოლოდინი გამართლ-და: ინგლისელები ფორმალურ ნიადაგზე დადგნენ და მოითხოვეს მხოლოდ სადავო ტერიტორიების დაცლა, ხოლო რაც შეეხებოდა იმ ადგილებს, რომელნიც ოსმალებს ეკავათ, იქ ინგლისელების ჯა-რი უნდა შესულიყო პარიზის საზავო კონფერენციის გადაწყვეტი-ლებამდე.

საქართველოს მთავრობამ მიიღო წინადადება ომის შეწყვეტის შესახებ, მაგრამ მოითხოვა სტატუს ქვო ანტებელუმის აღდგენა, ესე

იგი, ომის დრომდე არსებული მდგომარეობის დამტკიცება და ამასთანავე სადავო საზღვრების შეთანხმებით გამორკვევა.

ინგლისელი გენერალ-მაიორი რაიკფორტი, ფრანგი კოლონელი შარდინი და საქართველოს მთავრობის თავმჯდომარე ნ. ჟორდანია მორიგდნენ 21 დეკემბერს 1918 წელს შემდეგ საფუძველზე: დაუყოვნებლივ შეწყდეს სომეხ-ქართველთა სამხედრო მოქმედება; ინგლისელი და ფრანგი ოფიცრების კომისია, რომელსაც დაემატება საქართველოს მთავრობის წარმომადგენელი, გაემგზავრება ფრონტზე, ადგილობრივ გამოარკვევს შეთანხმების მუხლებს, განახორციელებს მათ. ესე იგი, აღადგენს ომამდე არსებულ საზღვრებს. სომხეთის მთავრობის წარმომადგენელი არ დაეთანხმა ამ შეთანხმებას იმ მუხლში, რომელიც ახალქალაქის მაზრას ეხებოდა. იგი ამ ახალქალაქის მაზრის სომხეთზე გადაცემას მოითხოვდა. ამის მიუხედავად, 25 დეკემბერს 1918 წელს რაიკფორტმა, შარდინმ და ჟორდანიამ დაადგინეს: ინგლისელ, ფრანგ, ქართველ და სომეხ წარმომადგენელთა შერეული კომისია სასწრაფოდ გაემგზავრება ფრონტზე, რათა განახორციელოს შემდეგი შეთანხმება — კომისია განსაზღვრავს გარნიზონების რიცხვს, რომელიც უნდა დასტოვონ ქართველებმა ბორჩალოს მაზრის ჩრდილო ნაწილში და რამდენი უნდა დასტოვონ სომხებმა ბორჩალოს მაზრის სამხრეთ ნაწილში და რამდენი ქართველებმა ახალქალაქის მაზრაში; ქართული ჯარები დარჩებიან მათ მიერ დღეს დაკავებულ ხაზზე; სომხები დაიხევენ ოსმალურ ხაზისაკენ: დილიხ — ჯელალ-ოღლი. ინგლისური პიკეტები ჩადგებიან რკინისგზაზე ქართველ და სომეხ ჯარებს შუა. ამ სადავო ნაწილში ადმინისტრაცია იქნება შერეული. ახალქალაქის მაზრაში ადმინისტრაცია იქნება ქართული, ხოლო მას მეთვალყურეობას გაუწევს ანტანტის წარმომადგენლების კომისია, რომელშიაც შევლენ აგრეთვე ადგილობრივი სომხების და მუსულმან მცხოვრებთა წარმომადგენლებიც. საბოლოოდ საზღვრები გამორკვეული იქნება პარიზის საზავო კონფერენციაზე.

30 დეკემბერს 1918 წელს სომხეთის მთავრობამ მიიღო ეს დადგენილება და 31 დეკემბერს 12 საათზე საქართველო-სომხეთის ომი შესწყდა.

ამგვარად, სომხეთის ცდა, რათა განეხორციელებინა თავისი დიდი გეგმა მესხეთის დაპყრობის შესახებ უშედეგოდ დასრულდა, მაგრამ საქართველოს ენება დიდი მიადგა. ზარალი იყო თვით ომი.

ზიანი იყო ის მოვლენა, რომ უდავო ქართული ტერიტორია, ჯავახეთი ანუ ახალქალაქის მაზრა სადავოდ გახდა ინგლისელების თვალშიც და მაზრის ქართული ადმინისტრაცია ანტანტის სახელმწიფოთა წარმომადგენლების კომისიის მეთვალყურეობაში დარჩა, თუმცა დროებით.

სწორედ ჯავახეთისათვის დავაში იჩინა თავი იმ პოლიტიკამ, რომელიც გაატარა პასკევიჩმა იქ სომხების დასახლებით და რუსის მთავრობის ამ ვერაგულმა პოლიტიკამ შესაფერი ნაყოფიც დასტოვა ერთა ურთიერთ გადაკიდებისათვის.

11. „სამხრეთ-დასავლეთი კავკასიის“ მთავრობა და ინგლისელების პოლიტიკა მესხეთში

ომის დასრულების შემდეგ და მუდროსის დროებითი ზავის მიხედვით, ანტანტის სახელმწიფოთა ჯარებს ოკუპაცია უნდა მოეხდინათ ყველა იმ მხარისათვის, სადაც ოსმალოთა ოკუპაცია არსებობდა, ან სადაც ისინი ამის საჭიროებას დაინახავდნენ. 1918 წლის დეკემბრის შუა რიცხვებში ინგლისური ჯარის წარმომადგენლები უკვე თბილისში იყვნენ და საოკუპაციო ჯარების უფროსმა გენერალმა ტომსონმა განაცხადა, რომ ინგლისის ჯარი მოდის წესრიგის დასამყარებლად „კასპიისა და შავი ზღვის შორის მდებარე რუსეთის ტერიტორიაზე“-ო. ამ განცხადებამ საქართველოს მთავრობის წრეებში და საზოგადოებაში გაკვირვება და უკმაყოფილება გამოიწვია და გენერალს მთავრობამ პროტესტით მიმართა, ხოლო ზემოაღნიშნული განცხადების ქუჩებში გაკვრის ნება არ მისცა და დაატუსაღა კიდეც პროკლამაციის გამკვრელნი. გენერალი ტომსონი იძულებული გახდა კილო შეეცვალა და განეცხადებინა, რომ ინგლისელები საქართველოს დამოუკიდებლობას სიმპატიით უყურებენ და მის შინაურ საქმეებში არ ჩაერევიანო; მაგრამ იქ, სადაც მათ პირდაპირ უფლება ჰქონდათ ამისათვის, ბათუმში და მის ოლქში, ზემოაღნიშნული განცხადება გააკრეს კიდეც და 18 იანვარს 1919 წელს ინგლისური ჯარიც შევიდა ბათუმში და მთელი ოლქის ოკუპაცია დაიწყო.

ინგლისელების მოსვლამდე, როდესაც ოსმალეთი საბოლოოდ დამარცხდა, საქართველოს მთავრობა შეუთანხმდა ოსმალეთის მთავ-

რობას იმის შესახებ, რომ ახალციხისა და ახალქალაქის მაზრები დაცლილ იქნებოდნენ ერთი თვის განმავლობაში — 4 ნოემბრიდან 4 დეკემბრამდე 1918 წლის — და დაცლისთანავე იქ შეეიდოდნენ ქართული ჯარები. გენერალი მაყაშვილი იქმნა დანიშნული ამ მაზრების გენერალ-გუბერნატორად და მასვე დაევალა 4 დეკემბერს ქართული ჯარის ნაწილები შეეყვანა ამ მხარეში.

მაგრამ, როდესაც ოსმალებმა გაანთავისუფლეს ახალქალაქის მაზრა, მაშინვე დაარსდა იქ კომისარიატი და გამოცხადებულ იქმნა ყარსში „სამხრეთ-დასავლეთი კავკასიის მთავრობა.“

„სამხრეთ-დასავლეთი კავკასიის“ სახელმწიფოს პოლიტიკურ-ფსიქოლოგიურად საძირკველი ჩაეყარა უკვე 1917 წელს აბასთუმანში ძოწყობილ მაჰმადიანთა ყრილობაზე. ამ ყრილობამ მაშინ მიიღო რეზოლუცია, რომლის მიხედვით — აჭარა, არტაანის მხარე, ახალციხე და ახალქალაქის მაზრები ყარსის ოლქს გაერთიანებოდა და შექმნილიყო, ამგვარად, ცალკე ადმინისტრაციული ერთეული, სადაც მაჰმადიანური მოსახლეობა ამის შედეგად გაერთიანებული იქნებოდა. მაგრამ ეს გეგმა მაშინ ცხოვრებაში არ გატარდა და ეხლა შეუდგნენ მის განხორციელებას, ხოლო უკვე სხვა სახით — სახელმწიფოს შექმნით. აშკარაა, მესხეთის საქმეს გამოცდილი და ჭკვიანი ნება ხელმძღვანელობდა.

რა იყო ეს უცნაური „ყარსის მთავრობა“? ვინ შეადგინა იგი და რას ემსახურებოდა?

ამ საქმეში ასპარეზზე მოსჩანს სერვერ-ბეგ ათაბაგი, სამცხე-საათაბაგოს უკანასკნელი შთამომავალი, ქობლიანის პრინცი.

სერვერ ათაბაგი თავიდანვე საქართველოს მტერი არა ყოფილა, იგი არც ოსმალეთის მოტრფიალე იყო.

რევოლუციამ თავისთავად დაფრთხო მესხეთის მაღალი წოდება. სოციალისტურმა ქადაგებამ ააღელვა მორწმუნე მაჰმადიანობა, განსაკუთრებით სასულიერო წოდება. აგრარულმა რეფორმამ გადაატრიალა მიწისმფლობელთა მდგომარეობა და მამულის დაკარგვის აუცილებელმა შიშმა ერთბაშად შექმნა თბილისის საწინააღმდეგო განწყობილება. ეს ვითარება პირდაპირ სცემდა საქართველოს ეროვნულ ინტერესებს. სამწუხაროდ, სერვერ ათაბაგი — დიდი მფლობელი, ფრიად გავლენიანი — გახდა საქართველოს მოწინააღმდეგე მოძრაობის მეთაური და საქართველო მაშინ იყო ხომ სოციალისტური, მაგრამ მაინც საქართველო.

ეს წარჩინებული და განათლებული პიროვნება გადაუდგა საქართველოს და ჩაება მეტად რთულ ავანტიურაში, რომლითაც მხოლოდ საქართველოს მტრებმა ისარგებლეს. ეს იყო ქართული სოციალისტური, კლასობრივი პოლიტიკის ნაყოფი — საქართველოს ყველა კუთხისათვის ერთი ზომით აგრარული რეფორმის გამოცხადება. თავი რომ დავანებოთ იმას, რომ თვით ეს აგრარული რეფორმა როგორც ეკონომიური, ისე პოლიტიკურ-ეროვნული თვალსაზრისით მიუღებელი იყო, რასაკვირველია, დაუშვებელი და შეუძლებელი იყო მესხეთისათვის, ადგილობრივ პირობათა და ვითარებათა განუკითხავად. საქართველო „ტაბულა რაზა,“ სუფთა ფიცარი არ იყო, რომ მასზე ფანტაზიის შთაგონებით ეხაზათ, როგორც ეს ზოგს პასუხისმგებელ პირთ ეგონათ.

და აი, ეს სერვერ ათაბაგი, იმჟამად უკვე საქართველოს გადამტერებული, თავისი ძმახვეებით მოეკლინა გენერალ მაყაშვილს აწყურში და განუცხადა მას, რომ იგი არა სცნობს საქართველოს მთავრობას და რომ მას ჰყავს საკუთარი მთავრობა, რომელიც „სამხრეთ-დასავლეთი კავკასიის სახელმწიფოს“ წარმოადგენსო...

გენერალი მაყაშვილის პასუხი იყო სადა — გენერალი მხოლოდ თავისი მთავრობის განკარგულებებს ასრულებს, არა სცნობს არავითარი ახალი ხელისუფლების შექმნას, არა სცნობს სერვერ-ბეგს, და მან იცის: ოსმალებმა დასცალეს ახალციხე-ახალქალაქი საქართველოსათვის გადასაცემადო.

როდესაც გენერალმა მაყაშვილმა დაიკავა ახალციხის მაზრა, ათაბაგი წავიდა ბათუმს და ინგლისურ მისიას იქ გადასცა მემორანდუმი, რომელზეც ხელი უწერია ხუთ კაცს. ამ პირებმა მუშაობა განაგრძეს ბათუმიდან, იქიდან აგზავნიდნენ ისინი თავის აგენტებს ფოცხოვში, ახალციხეში და ახალქალაქში, აწყობდნენ და ამზადებდნენ აჯანყებას საქართველოს წინააღმდეგ.

ინგლისელებს ჯერ კიდევ არ ჰქონდათ დაკავებული არდაგანის მხარე და ოლთისი, და თავის მხრივ გენერალი უოკერი დაჰპირდა ნოე ჟორდანიას, რომ იგი დაამყარებდა წესრიგს ამ მხარეებში. საერთოდ ამ გენერალს სასურველად მიაჩნდა, რომ მთელი ბათუმის მხარე საქართველოს დაბრუნებოდა და რომ იგი ამისათვის მიიღებს კიდეც შესაფერ ზომებსო. მაგრამ ეს იყო სიტყვიერი დაპირება, და ფაქტიურად კი ქართული ჯარი სერვერ-ბეგის აჯანყებულ რაზმებს ებრძოდა.

თუ ოსმალთა შემოსევის დროს ანტიქართული მოძრაობის მიზეზები ადვილი ასახსნელი იყო, რადგან მას მიზნად ჰქონდა დასახული ოსმალეთთან მესხეთის და საერთოდ მთელი მუსულმანური კავკასიის შეერთება და აშკარად მოწყობილი იყო ოსმალთა აგენტების მიერ, ასე ადვილი ასახსნელი და მისახვედრი არაა ანტიქართული მოძრაობა ინგლისელების მოსვლის დროს, რადგან ამ მოძრაობაში გადახლართულია სხვადასხვა ინტერესები და ნაკარნახევია იგი ნაირი ზრახვებით.

მთავრობის თავმჯდომარე ნოე ჟორდანია თავისი საუბრის დროს ამიერკავკასიაში ინგლისელების ჯარების უფროსთან უოკკერთან ამ მოძრაობის მომწყობად თვით ინგლისელებს აცხადებდა და ბრალსა დებდა ინგლისის სარდლობას ამ საქმეში. ნ. ჟორდანიამ სიტყვასიტყვით გენერალ უოკკერს განუცხადა: „საქართველოს მთავრობა ყოველთვის სთვლიდა, რომ ბათუმისა და არდაგანის ოლქები იმყოფება ინგლისის სამხედრო ძალების პირდაპირ გავლენაში და მმართველობაში, და მე ვფიქრობ, რომ ოსმალური ჯარის ასკერები და ოფიცრები ამ ტერიტორიიდან გაყვანილ იქნებიან ინგლისური სარდლობის განკარგულებით... ყარსის ოლქს რაც შეეხება, ჩვენ გვეგონა — და ამისი საბუთი გვქონდა — მას კანონიერ ნიადაგზე სომხეთს გადასცემდით. ახლა კი ჩემს მიერ აღნიშნულ სივრცეებზე შედგენილ იქმნა ახალი, ცრუწოდებული (სამოზვანნოე) სახელმწიფო, რომელიც აშკარად აცხადებს, რომ იგი იმყოფება ინგლისის პირდაპირ მფარველობაში... ამ ცრუ მთავრობამ შეადგინა რეგულიარული ჯარი, რომელშიც იმყოფებიან ასკერები და სადაც მსახურობენ როგორც ოსმალო, ისე რუსის ოფიცრები. იგი აწარმოებს ჩვენს წინააღმდეგ ომს, და მისი ჯარები შემოიჭრენ არდაგანიდან ახალციხეში, და ყველაზე მნიშვნელოვანი და სამწუხარო ფაქტი ისაა, რომ ამ აჯანყებულთა ბანაკში (სხვაგვარ არ შემიძლია მათ ვუწოდო) იმყოფებოდა ორი ინგლისელი ოფიცერი, რომელიც შევიდა იქ აჭარით ბათუმიდან. ჩვენ ყოველთვის გვეგონა, რომ ინგლისი თავისი გავლენიანი სიტყვით ნებას არ მისცემდა მათ შემოჭრილიყვნენ საქართველოს რესპუბლიკის ფარგლებში. და ამ რწმენის ნიადაგზე ჩვენ იქ არ ვაგზავნიდით ჩვენს ჯარებს, მაგრამ ეს არ აღმოჩნდა, და ჩვენ იძულებული გავხდით გაგვეწმინდა მათგან ახალციხე“-ო.

გასაკვირველი არაა, რომ გენერალმა უოკკერმა ნოე ჟორდანიას ასეთი ბრალდება უარყო და განაცხადა, რომ ინგლისელებს ამ საქმეში არავითარი ბრალი არ მიუძღვით და თან დაურთო: „მე ამჟამად გავაგზავნე ახალციხის მაზრაში ინგლისური რაზმები, და ალბათ, გავაგზავნი პიკეტებს სხვა ადგილებშიც“-ო.

აღძრული საკითხის შესახებ მთავრობის თავმჯდომარესა და გენერალ უოკკერს შორის საუბარი მოხდა კიდევ 1919 წლის 23 თებერვალს. ამ საუბარის ინიციატივა ეკუთვნოდა უკვე გენერალ უოკკერს, რომელიც შეეკითხა ნოე ჟორდანიას, თუ როგორი იქნება საქართველოს შემდგომი პოლიტიკა ახალციხის მაზრაში. ნოე ჟორდანიას პასუხი ერთია: ჩვენ მოვსპობთ შეიარაღებულ ბანდებს და გავაძევებთ არასასურველ ელემენტებსო. და რადგან გენერალ უოკკერს ეგონა, რომ აჯანყებულნი არიან მარტო ადგილობრივი მცხოვრებნიო, ნოე ჟორდანია მას უმტკიცებს, რომ სერვერ-ბეგის განკარგულებაში იყო ათასი ჯარისკაცი, რომელთაგან უმრავლესობა ოსმალო ასკერები არიანო.

სერვერ-ბეგის მოძრაობას, რომელიც მიმართული იყო საქართველოს წინააღმდეგ, შეეძლო დიდი საფრთხე შეექმნა საქართველოსათვის, და ამიტომ ქართული წრეები შეეცადნენ მისთვის საფუძველი გამოეცალათ თვით ხალხის შემწეობით —საქართველოსათვის პროპაგანდის გაწევით. და 1 იანვარს 1919 წელს ახალციხის გლეხთა ყრილობამ მისალმება გაუგზავნა საქართველოს მთავრობას და ამასთანავე მოუწოდა დანარჩენ სამუსულმანო საქართველოს შემდეგი სიტყვებით: „ახლა, როდესაც საქართველოს გაუერთიანდა მუსულმანური საქართველოს ერთი ნაწილი ახალციხისა და ახალქალაქის მაზრების სახით, სდგება საკითხი დანარჩენი მუსულმანური საქართველოს: აჭარის, ქობულეთის, არდაგანის და შავშეთის განთავისუფლების შესახებ... მხოლოდ ერთი მუშაობით, მუსულმანური და ქრისტიანული საქართველოს მხოლოდ და მხოლოდ ერთ ოჯახში გაერთიანებული ძალებით მთელი საქართველოს მცხოვრებნი მოიპოვებენ ბედნიერებას“...

რასაკვირველია, სერვერ-ბეგი და მისი მომხრენი, რომელთაც შეჰქმნეს „სამხრეთ-დასავლეთი კავკასიის“ მთავრობა არა ცხრებოდნენ და როდესაც ქართულმა ჯარებმა ახალქალაქიც დაიკავეს, სერვერ-ბეგმა თავისი რაზმებით ქართულ ჯარებს ბრძოლა გაუმართა, დაამარცხა კიდეც ეს მცირე ნაწილები, რომელნიც იძულებული გახდნენ პორჯომისაკენ დაწეულიყვნენ; მაგრამ ცოტა ხნის მომზადების შემდეგ და გენერალ გ. კვინიტაძის ხელმძღვანელობით დაიწყო

კონტრშეტევა და ქართული ჯარების მიერ აღებულ იქმნა ახალციხე და ახალქალაქიც, ხოლო 20 აპრილს 1919 წელს მათ დაიკავეს არდაგანიც. არდაგანის დაკავება არღვევდა ფორმალურად ინგლისური ოკუპაციის ხელისუფლებას, თუმცა იქ ჯერ ინგლისური ჯარი არ იდგა. ამიტომ გენერალ უოკერის შემდეგ დანიშნულმა გენერალმა კორიმ კატეგორიულად მოითხოვა არდაგანიდან ქართული ჯარის გაყვანა. მოლაპარაკებათა შედეგად, ამ მოთხოვნილების ძალით, ქართული ჯარები გამოყვანილ იქმნენ და მოლაპარაკების თანახმადვე გენ. კორისთან, არდაგანში დატოვებულ იქმნა მცირე ქართული რაზმი, 50 კაცისაგან შემდგარი. 1919 წლის 31 მაისს კი გენერალმა კორიმ, ბათუმის ოლქის გენერალ-გუბერნატორის მოთხოვნილების თანახმად, საქართველოს მთავრობას კვლავ მოსთხოვა ეს მცირე ქართული ნაწილიც გაეყვანა არდაგანიდან და ამისათვის მოიმიზეზა, რომ იქ ინგლისურ რაზმს ეაგზავნით და მისი მისვლისთანავე ქართული ჯარის ნაწილმა უნდა დასტოვოს ქალაქი. ამავე დროს არდაგანში გამოჩნდა სომეხი ჯარის ოფიცერი და აშკარა გახდა, რომ ინგლისელებს სურდათ არდაგანის მხარე სომხებისათვის გადაეცათ. გენერალმა კორიმ ასეთი ბრალდება, რასაკვირველია, უარყო და განაცხადა, რომ ინგლისელების არდაგანში მისვლის შემდეგ არც სომხური და არც ქართული ჯარის ნაწილები საჭირო აღარ იქნებიანო, მაგრამ ქალაქ არდაგანში საქართველოს სამხედრო წარმომადგენელი და ქართული მცირე რაზმი მაინც დატოვებულ იქმნა, ხოლო შემდეგში შეყვანილ იქმნა აგრეთვე სომხური რაზმიცა და ინგლისური ჯარის ნაწილიც.

12. ქართულ-სომხური, ინგლისურ-ოსმალური და რუსული ინტერესები მესხეთში

დასახული გართულება გამოწვეული იყო იმ მოვლენით, რომ საქართველოს გარდა, არდაგანს მოითხოვდა სომხეთიც. და ფორმალურად კი ოკუპაცია ინგლისს ეკუთვნოდა. არსებითად აქ ინგლისი წყვეტდა საკითხს და როგორც სჩანს იგი მომხრე იყო იმისა, რომ არდაგანის მხარე სომხებისათვის გადაეცათ, — ეს სურვილი ღიად გამოჩნდება კიდევ შემდეგში. ამიტომ გენერალმა კუკკოლისმა, რომელსაც ებარა ბათუმის ოლქის ოკუპაცია, კვლავ მოითხოვა, ქართველებს დაეტოვებინათ არდაგანი. საქართველოს მთავრობამ ამაზე

კიდევ განაცხადა უარი და მოლაპარაკების შედეგად გადაწყვეტილ იქმნა: ინგლისელები დაიკავებენ მთლიანად არდაგანის ოლქის ჩრდილო ნაწილს, სომხები დაიკავებენ სამხრეთ ნაწილს, ხოლო ქართველების მცირე რაზმი კი ქალაქ არდაგანში ისევ დარჩებოდა.

ამნაირად, მესხეთში აღარ იყო ტერიტორია, რომელზეც შეეძლო „სამხრეთ-დასავლეთი კავკასიის“ მთავრობას ეარსებინა და იმ მთავრობას თვით ინგლისელებმა მოუხდინეს ლიკვიდაცია, მაგრამ სერვერ-ბეგს და მის მომხრეთ იარაღი არ დაუყრიათ და შეჰქმნეს მათ ეგრეთწოდებული „სამხრეთ-დასავლეთ კავკასიის მთავრობის“ დელეგაცია და ადგილებზე კი უკვე დაარსებული „მუსულმანთა ეროვნული კომიტეტები“ ამოძრავდნენ, რომელთა მიზანი იყო ერთი მხრით საქართველოსთან ბრძოლა, მეორე მხრით არარსებული „სამხრეთ-დასავლეთი კავკასიის მთავრობის“ დაცვა.

უფრო ადრე, 28 ივლისს 1919 წელს „არდაგანის მუსულმანთა ეროვნული კომიტეტი“ პროტესტს აცხადებდა ქართველების არდაგანში შესვლის გამო და „ახალციხისა და ახალქალაქის მუსულმანთა ეროვნული კომიტეტი“ ახალციხე-ახალქალაქიდან (სამცხე-ჯავახეთიდან) ქართული ჯარების გაყვანას მოითხოვდა.

თავის მხრით კიდევ, ხუთ აგვისტოს 1919 წელს „სამხრეთ-დასავლეთ კავკასიის მუსულმანთა ცენტრალური კომიტეტის“ სახელით ყარსიდან დოქტორი ესსადი ამავე მხარის ზემოთაღნიშნულ დელეგაციას თხოვდა: დიდი სახელმწიფოების წინაშე პროტესტი განეცხადებინა სომხების მიერ ყარსის დაკავების გამო.

ინგლისის ოკუპაციის ფრთის ქვეშ მოკალათებული რუსული (თეთრგვარდიელი) ძალებიც ჩაერივნენ ამ გაცხარებულ ბრძოლაში მესხეთის გამო. რუსი თეთრგვარდიელები, რომელნიც საქართველოს დამოუკიდებლობას ვერ ურიგდებოდნენ, ებრძოდნენ მას გამწარებით და ამ მხრით ერთგვარ გავლენასაც ახდენდნენ ინგლისურ წარმომადგენელთა პოლიტიკაზეც. მაგრამ რუსები პრაქტიკულადაც ჩაებნენ ამ ბრძოლაში, დენიკინის აგენტები აგზავნიდნენ თავის აგენტებს მესხეთში და ეწეოდნენ პროპაგანდას საქართველოს წინააღმდეგ. ისინი ყოველ ღონეს ხმარობდნენ სოფლებში გამოეტანინებინათ რეზოლუციები, რომელიც საქართველოს წინააღმდეგ იქნებოდა მიმართული და სადაც ნათქვამი უნდა ყოფილიყო, რომ სოფელს არა სურს საქართველოსთან შეერთება. ასეთი რეზოლუციები ზო-

ვან გამოჰქონდათ კიდეც და მყისვე დენიკინელები მას უგზავნიდნენ რუსეთის იმპერიის ყოფილ საგარეო საქმეთა მინისტრს საზონოვს პარიზში, რომელიც პარიზის საზავო კონფერენციაზე დიდ და განუყოფელი რუსეთის ინტერესების დაცვას მოელოდა. თუ ეს მიზანი მიღწეული არ იქნებოდა, დენიკინელები ფიქრობდნენ მაინც, რომ გაგზავნილი რეზოლუციების მიხედვით, ბათუმის ოლქი მაინც შერჩებოდა რუსეთს და ეს იქნებოდა ის გზა, საიდანაც შემდეგ, როგორც საქართველოს, ისე მთელ კავკასიას ისევ ხელში ჩაიგდებდნენ.

მაგრამ არც ქართველობა იყო გულზე ხელდაკრეფილი და ისიც იბრძოდა თავისი ქვეყნის ნაწილის საქართველოს ფარგლებში შემოყვანისათვის.

ამ მხრით წარმოებდა ქართულ ძალთა თავდადებული მუშაობა ქართველ მუსულმანთა შორის საქართველოს მხარის დაჭერის გულისათვის. 31 აგვისტოს 1919 წელს ბათუმში, ინგლისელების ოკუპაციის დროს, მაშასადამე სავსებით ხელისშემშლელ პირობებში, შედგა ბათუმის ოლქის მაჰმადიანთა ყრილობა, რომელმაც შემდეგი გადაწყვეტილება მიიღო:

„ბათუმის ოლქის მუსლიმანთა წარმომადგენელნი, რიცხვით ასი კაცი, ვაცხადებთ ღვთისა და ქვეყნის წინაშე, რომ ბათუმის ოლქის მკვიდრნი, სარწმუნოებით მუსულმანები, ისტორიით, სისხლით და ხორცით, ენით, კულტურით და ადათებით ვართ მუსლიმანი ქართველები და ტერიტორიალურად და ეკონომიურად ყოველთვის ჩვენი მხარე დედა-სამშობლოს საქართველოს განუყრელ ნაწილს შეადგენდა.

გამოვსთქვამთ შეურყეველ ნებისყოფას და მტკიცე გადაწყვეტილებას: ამიერიდან და სამარადისოდ ბათუმი და მისი ოლქი შეუერთდეს თავის ბუნებრივ სამშობლოს, საქართველოს რესპუბლიკას, სამუსულმანო საქართველოს ფართო ავტონომიის ნიადაგზე და ამ ავტონომიის ფარგლებში უმცირესობათ მიენიჭოთ ჩვენთან თანასწორი პოლიტიკური და მოქალაქეობრივი უფლება. დადგენილება ესე ეცნობოს პარიზის საზავო კონფერენციას და ეთხოვოს საქართველოს რესპუბლიკის მთავრობას მიიღოს ყოველივე ზომა ჩვენი დადგენილების განსახორციელებლად.“

ყრილობის მიერ არჩეული ოცი კაცისაგან შემდგარი დელეგაცია მაჰმედ-ბეგ აბაშიძის ხელმძღვანელობით ეწვია თბილისს და გადასცა საქართველოს დამფუძნებელ კრებას ყრილობის დადგენილება.

ეს იყო პასუხი როგორც ოსმალების აგენტებისათვის, ისე ინგლისელებისა და რუსებისადმი.

13. „მუსულმანური კომიტეტების“ ბრძოლა მესხეთში

1919 წლის აგვისტოს დამლევს ინგლისელებმა დასტოვეს მათ მიერ დაკავებული ზონა არდაგანის მხარეში. მათი დადგენილების თანახმად, ეს მხარე სომხეთს უნდა გადასცემოდა, მაგრამ ქართული რაზმის მეთაურმა მიიღო სათანადო ზომები საქართველოს მთავრობის გადაწყვეტილების მიხედვით და არდაგანში სომხები არ შეუშვა და თანაც გამოაკრა განცხადება, რომ არდაგანის ჩრდილო ნაწილიც, სადაც აქამდე ინგლისელები იდგნენ საქართველოს უერთდებაო. ამ გზით, არდაგანის ჩრდილო ნაწილი ფაქტიურად საქართველოს მიემატა და 1920 წელს, ნოემბერში, როდესაც ოსმალეთი სომხეთს თავს დაესხა, სომხები იძულებული გახდნენ ოსმალების მიერ ყარსის დაკავების გამო გზის გადაჭრის შედეგად, არდაგანის ოლქის სამხრეთ ნაწილი მიეტოვებინათ. ქართველებმა დაიკავეს სომხეთის მიერ ეს მიტოვებული, არდაგანის სამხრეთი ნაწილიც, და ამგვარად მთელი არდაგანის მხარე საქართველოს ხელში აღმოჩნდა.

საქართველოს მოწინააღმდეგე „მუსულმანურმა კომიტეტებმა,“ რომელნიც მუშაობას არ აჩერებდნენ, იმჟამად კალამს წაავლეს ხელი და საქართველოს წინააღმდეგ საჩივრების წერა დაიწყეს.

რასიმ-ბეი, არდაგანის „მუსულმანური კომიტეტის“ თავმჯდომარე, მურთაზა-ბეი, ახალციხისა და ახალქალაქის „მუსულმანთა კომიტეტის“ თავმჯდომარე, ესსადი და სხვები მოხსენებებს უგზავნიან ბათუმში მოკალათებულ „სამხრეთ-დასავლეთ კავკასიის დელეგაციას“ და მისი საშუალებით მიუთითებენ დიდ სახელმწიფოებს ქართველთა მიერ ჩადენილ უწესობაზე მესხეთში და მოითხოვენ გაყვანილ იქმნან ქართული ჯარები ახალციხე-ახალქალაქიდან, ხოლო ამ მოძრაობის სულისჩამდგმელი სერვერ-ათაბაგი, პარიზის საზავო კონფერენციისათვის მემორანდუმს ამზადებს და ბათუმში 19 ოქტომბერს 1919 წელს კიდეც აქვეყნებს.

სერვერ-ათაბაგის მემორანდუმი ნათლად გვაჩვენებს ჩვენ, თუ

რა პოლიტიკას მისდევდა მის მიერ შექმნილი ანტიქართული მოძრაობა და საით სურდა მას წაეყვანა მესხეთი.

სერვერ-ათაბაგი, პრინცი ქობლიანის, მიმართავს პარიზის საზავო კონფერენციას და „მუსულმანური ეროვნული ყრილობის სახელით“ გამოდის, ხოლო ხელს აწერს შემდეგნაირად: — „ს. ფ. ათაბეკ, პრინცი კობლიანისა, სამხრეთ-დასავლეთ კავკასიის მცხოვრებთა ინტერესების დამცველ ცენტრალური კომიტეტის პრეზიდენტის მაგიერ“...

რას ატყობინებს ათაბაგი პარიზის საზავო კონფერენციას და რას მოითხოვს იგი?

მემორანდუმში აღნიშნულია სამცხე-საათაბაგოს სრულიად მოკლე ისტორია და შემდეგ ნათქვამია, რომ ქართველებმა და სომხებმა ეს მხარე ააწიოკესო. ამიტომ დაისვა საკითხი, რა გვსურს ჩვენ: — გვსურს ჩვენ დამოუკიდებლობა, თუ გვსურს დავრჩეთ სისხლიანი მჩაგვრელების უღლის ქვეშო.

მემორანდუმი ამბობს:

„ეროვნულმა ყრილობამ, რომელიც წარმოადგენს სამხრეთ-დასავლეთი კავკასიის მხარეებს, ზეიმით უპასუხა ამ საკითხს, გამოაცხადა რა კატეგორიულად თავისი დამოუკიდებლობა“-ო.

და ეს განცხადება, რასაკვირველია, დასაბუთებულია მაშინ ხელიხელ საგოგმანები ვილსონური პრინციპებით.

უნდა გავეცნოთ ამ მემორანდუმს. იქ ნათქვამია შემდეგი:

„ვემყარებით რა ვილსონის პრინციპებს, რომელიც ხალხებს თვითგამორკვევის უფლებას ანიჭებს, ეროვნული ყრილობა ფიქრობს, რომ კავკასიის სამხრეთ-დასავლეთში მდებარე ტერიტორიები არის კანონიერი საკუთრება იმ ხალხებისა, სადაც ისინი ცხოვრობენ და რომელზედაც გადაბმული არიან ინტერესების კავშირებით, მინიჭებულ ისტორიულ და პრეისტორიულ უფლებათა განუკითხავად.“

ეროვნულმა ყრილობამ, რომელიც შეიცავს თვით უმცირესობის შემადგენელ ნაწილებს, როგორიც არიან რუსები, ბერძნები და სხვანი, მიიღო შემდეგი გადაწყვეტილება:

1. სამხრეთ-დასავლეთი კავკასიის სახელმწიფო, რომელიც შესდგება პროვინციებისაგან: ბათუმისა, ყარსისა; მაზრებისაგან: ახალციხისა და სურმალისა; აგრეთვე: ახალქალაქისა და ეჩმიაძინის მაზრების ჩრდილოეთ ნაწილებისაგან და რომელნიც დასახლებული არიან დიდ ნაწილად მუსულმანების მიერ, არის დამოუკიდებელი სა-

ხელმწიფო. იგი აცხადებს რესპუბლიკას ამ მხარეებში, დამფუძნებელი კრების მოწვევამდე. ეროვნული ყრილობა უარს არ აცხადებს არც იმ წინა დადგენილებაზე, რომელიც მიიღო ბათუმის, ყარსის და არდაგანის მცხოვრებლებმა და რომელიც ოსმალეთთან შეერთებას შეეხებოდა. კიდევ მეტი, იმ შემთხვევაში, თუ წინანდელი პლებისციტის შედეგები ნაცნობი იქნება ან საზავო კონფერენცია გადასწყვეტს ხელახლა მიმართოს ახალ პლებისციტს, ეროვნულ ყრილობას სურს, რომ ეს პლებისციტი მოხდეს აგრეთვე სურმალისათვის და ჩრდილოეთის ნაწილში ახალქალაქისა და ეჩმიაძინისა“-ო.

ეს გვეუბნება ჩვენ ეს მემორანდუმი და რა მიზნითაა იგი გამსჭვალული?

მემორანდუმის ავტორები ათქმევინებენ „ეროვნულ ყრილობას“ და თვლიან, რომ „სამხრეთ-დასავლეთი კავკასიის“ სახელმწიფოში უნდა შედიოდეს მთელი ბათუმის ოლქი, ახალციხე-ახალქალაქის მაზრები, — ეს ქართული ტერიტორია, და ამასთანავე ხომხური ტერიტორია: სურმალი და ეჩმიაძინი!

მემორანდუმის ავტორები ათქმევინებენ „ეროვნულ ყრილობას“ და თვლიან, რომ ისინი დროებით აცხადებენ რესპუბლიკას, თორემ არსებითად ოსმალების მიერ 1918 წელს ბრესტლიტოვსკის ხელშეკრულების მიხედვით მოწყობილი პლებისციტის ძალით, ბათუმის, ყარსის და არდაგანის მხარენი ახლავე შეუერთდენ ოსმალეთსო და ამის წინააღმდეგი არა ვართო.

მაშასადამე, მთელი ეს ხუხულა „სახელმწიფო“ და მთელი მოთხოვნილება საზავო კონფერენციისადმი პარიზს და მთელი ბრძოლა და ომი, რომელიც აწარმოვა სერვერ-ათაბეგმა მიმართული ყოფილა იქით, რომ „სამხრეთ-დასავლეთი კავკასია“ ოსმალეთს მიეძღვნას და დაემკვიდროს!

აშკარაა, სერვერ-ბეგის მოძრაობა დაკავშირებული იყო იმ პოლიტიკასთან, რომელიც ოსმალეთმა დაიწყო და ერთ ხანში გაატარა კიდეც კავკასიაში იარაღის ძალით. ოსმალეთს სურდა მთელი მესხეთი შეეერთებინა და სომხეთის ნაწილი. ამას მიაღწია, როგორც ვიცით, დიდი ომის დროს, და დამარცხების შემდეგ მას დარჩა კავკასიაში ერთგული აგენტები, რომელნიც მის პოლიტიკას განაგრძობდნენ, შექმნილ მძიმე და რთულ ვითარებაში საქართველოს ებრძოდნენ და მის სუვერენიტეტს მესხეთზე ხან იარაღით, ხან დიპლომატიით ეწინააღმდეგებოდნენ.

საქართველომაც თავის მხრით მიიღო თავდაცვის ზომები, დაიკავა მესხეთი მთლიანად, სადაც კი ინგლისური ოკუპაცია არ არსებობდა და ბათუმში 1919 წლის 31 აგვისტოს შემდგარ მაჰმადიანთა ყრილობის დადგენილების თანახმად, 1919 წლის 25 დეკემბერს საქართველოს პარლამენტმა გამოაცხადა და მიანიჭა სამუსულმანო საქართველოს ავტონომია და მთავრობის თავმჯდომაოე ნოე ჟოოდანიამ მოუწოდა ქართველ მუსულმანებს ძმური სიტყვით, სადაც სხვათა შორის ნათქვამია:

„რამდენიმე საუკუნის წინეთ, დროთა ვითარებით, თქვენ მოსწყდით ძველ საქართველოს და მას ჭირსა და ლხინში გამოეთიშეთ, მაგრამ თქვენი სულიერი კავშირი სამშობლო კერასთან, საქართველოსთან არ შეწყვეტილა. თვით დაუძინებელი მტერიც კი თქვენ გურჯებად, ანუ ქართველებად გიხსენიებდენ. მიუხედავად სასტიკი დევნისა, დღემდის შეინარჩუნეთ მამა-პაპათა ენა და ადათები. თანახმად მთელი საქართველოს მოქალაქეთა სურვილისა და პარლამენტის დადგენილებისა, ყოველივე გაუგებრობის თავიდან ასაცილებლად, საქართველოს დემოკრატიული მთავრობა საყოველთაოდ და გადაჭრით აცხადებს, რომ სამუსლიმანო საქართველოს ის ანიჭებს ავტონომიას, თვით მუსლიმან ქართველების წარმომადგენლები გამოსცემენ კანონებს, რომლითაც ისინი თავის გემოზე მოაწყობენ თავის ცხოვრებას, მოაწესრიგებენ ადგილობრივ საქმეებს, დაამყარებენ სამშობლო მხარეში ბედნიერებას“...

თავისთავად, ავტონომიის გამოცხადებას უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა, რადგან ამით ერთგვარად საფუძველი ეცლებოდა იმ დემაგოგიურ ქადაგებას, რომელიც მიმართული იყო ქრისტიანული საქართველოს წინააღმდეგ.

როგორც მოვიხსენიეთ, ინგლისის ოკუპაციური ჯარების წასვლა მესხეთიდან დაიწყო 1919 წლის აგვისტოდან და ამნაირად თითქმის მთელი სამუსულმანო საქართველო, ძველი მესხეთი (რუსეთის ფარგლებში), და არდაგანის სამხრეთი ნაწილის გამოკლებით, რომელიც მაშინ სომხებს ეკავათ, საქართველოს საზღვრებში შედიოდა, ინგლისელების ოკუპაციაში დარჩა მხოლოდ ბათუმი.

ასე დასრულდა ამ მცირე, ბრძოლით მდიდარი ხანის მოკლედ მოთხრობილი ამბავი 1919 წლის ბოლომდე, — იწყება ახალი, კიდევ უფრო რთული და მძიმე ბრძოლა.

14. ქართული პოლიტიკის გამარჯვება მესხეთში

როგორც ვხედავთ, მესხეთის სივრცეზე თავი მოიყარა და ერთმანეთს დაეჯახა: ქართული, სომხური, ოსმალური, ინგლისური და რუსული ინტერესები.

ქართული ინტერესები იყო ბუნებრივი, მრავალსაუკუნოვანი ტრადიციით დატვირთული და განმტკიცებული, მესხეთი საქართველო იყო და არის დღესაც.

სომხური ინტერესები სურვილს აცხადებდა ჯერ მთელ მესხეთზე, მერმე ჯავახეთ ანუ ახალქალაქის მაზრაზე და ერუშეთზე (ფოცხოვის უბანი, არტაანზე) და მხედველობაში ჰქონდა შავშეთ-ქობულეთი-აჭარა. სომხეთი ამ თავის სურვილებსა და მოთხოვნილებას ასაბუთებდა ნაწილობრივ მით, რომ ამ მხარეებში ბევრი სომეხი ცხოვრობსო, და კიდევ მით, რომ მას სჭირდებოდა ზღვისაკენ გზა.

ოსმალეთს ახსოვდა, რომ დიდი ხნის განმავლობაში მთელი მესხეთი მის ხელში იმყოფებოდა, რომ იქ მრავალი გამაჰმადიანებული მცხოვრები იყო და რომ მესხეთში ბატონობით მას კავკასიაზე ბატონობაც შეეძლო.

აქ ყველაზე უცნაურია ინგლისელების მოქმედება. რა ინტერესი უნდა ჰქონოდათ ინგლისელებს მესხეთში?

ჩვენთვის ცხადი გახდა, რომ მესხეთის მიმართ ინგლისელებს ჩამოყალიბებული და გარკვეული პოლიტიკა არა ჰქონიათ. თავიდან ისინი არ ეწინააღმდეგებოდნენ საქართველოს მთავრობას, რომ მას დაეკავებინა ახალციხე, ახალქალაქი და ნებაც კი მისცეს ერთდროს მას არდაგანში დარჩენილიყო. მერმე მხარი დაუჭირეს სერ-ვერ-ათაბაგის მოძრაობას, როცა ნახეს, რომ მას ერთგვარი ასპარეზი ქქონდა, დაპირდნენ დახმარებასაც. საერთოდ, ინგლისელები ხომ ოსმალეთის მხარეზე თვითონაც ქმნიდნენ ახალ-ახალ სახელმწიფოებს და კეთილგანწყობილად ექცეოდნენ კიდეც. ამით აიხსნება ალბათ, რომ თავში, როცა შეიქმნა „სამხრეთ-დასავლეთი კავკასიის“ მთავრობა, ინგლისელებმა იგი მიიღეს ფაქტად (ან ხელიც შეეწყვეს) და დახმარებასაც დაპირდნენ; მაგრამ როცა აღმოჩნდა, რომ ეს „სამხრეთ-დასავლეთი კავკასიის“ მთავრობა უმწეო იყო

და საქართველოს ძალებმა იგი გაჰფანტეს, როცა აღმოჩნდა, რომ სერვერ-ათაბაგი ოსმალურ პოლიტიკას აწარმოებდა, და ამ დროს ინგლისელები ოსმალეთს თვითონ უპირებდნენ განადგურებას, მათ თვითვე მოუხდინეს ლიკვიდაცია „სამხრეთ-დასავლეთ კავკასიის მთავრობას“ და ყურადღებას აღარ აქცევდნენ „მუსულმან კომიტეტების“ საჩივრებსა და არზებს.

სულ სხვაა ინგლისელების შემდგომი პოლიტიკა, როცა მათ არდაგანის სომხეთზე გადაცემა მოისურვეს. ეს გამოწვეული უნდა ყოფილიყო იმ პოლიტიკით, რომელიც საჭიროდ თვლიდა სომხეთი ზღვას შეერთებოდა. ამ პოლიტიკურ მიდრეკილებას ჩვენ კიდევ შევხვდებით.

საქართველოს დაუბრუნდა სამცხე (ახალციხე) და ჯავახეთი (ახალქალაქი). ეს მხარე ჩაება საერთო საქართველოს ცხოვრებაში და განსაკუთრებული მნიშვნელობა მიენიჭა იმ არჩევნებს, რომელიც საქართველოს დამფუძნებელი კრებისათვის აქ უნდა მომხდარიყო. არჩევნებს ჰქონდა არა მარტო შინაპოლიტიკური მნიშვნელობა, იგი უფრო ფართო ხარისხის იყო და მას მიეცა პლებისციტის ხასიათი: გაიმარჯვებდა არჩევნებში ქართული ორიენტაცია თუ არა. არჩევნები მოხდა მაშინ განთქმული ოთხკუდიანი ფორმულის მიხედვით.

ახალციხის მაზრაში არჩევნებში მიიღო მონაწილეობა 30 000 ქაცმა. ამ რიცხვიდან ქართულმა პარტიებმა მიიღეს 26 500 ხმა. სომხურმა პარტიამ მხოლოდ 3 000 ხმა. სხვა პარტიები სრულიად უმნიშვნელო იყვნენ.

ახალქალაქის მაზრაში არჩევნებში მონაწილეობა მიიღო 21 687 ქაცმა. აქედან ქართველებს ვრგოთ 13 000 ხმა. სომხებს — 8 000.

ამ არჩევნებმაც დაუმტკიცა ქვეყანას, რომ ეს მხარე სადავო არ იყო და იგი არჩევნების მიხედვითაც საქართველოს ეკუთვნოდა.

ქალაქ ბათუმის მუნიციპალურმა არჩევნებაც დაამტკიცა, რომ იქ, ოკუპაციის მიუხედავად, ბათუმის მცხოვრებთა უმრავლესობა საქართველოსთან იყო და ზემოაღნიშნულმა ქართველ მუსულმანთა ყრილობამ კიდევ ცხადყო, რომ სამუსულმანო საქართველოს ქრისტიანულ საქართველოსთან დარჩენა სურდა. თბილისის გარშემო იკრიბებოდა და მთლიანდებოდა დიდი საქართველო.

15. ინგლისი და ბათუმის საკითხი

ამ ხანისათვის მაინც, 1919 წლის დასასრულს, საქართველოს ბრძოლა მესხეთის გულისათვის გამარჯვებით დასრულდა. იდგა მხოლოდ ბათუმის საკითხი და აქ საქართველოს მთავრობა განსაკუთრებულ ვითარებაში ჩავარდა. ეს ვითარება ნაშობი იყო თვით საქართველოს რესპუბლიკის პოლიტიკური მდგომარეობით და საერთაშორისო გარემოებით.

დაიკავეს თუ არა ინგლისელებმა ბათუმი.* მათ იქ რუსული პოლიტიკის წარმოება დაიწყეს. ინგლისი იმჟამად თეთრგვარდიელთა მოძრაობას ეხმარებოდა, ამიტომაც ინგლისელებმა ბათუმის მოელა-პატრონობა ჩააბარეს ე. წ. „მმართველ საბჭოს“ რუს მასლოვის ხელმძღვანელობით. თუმცა მასლოვი მალე გაადგეს ბოროტმოქმედებათათვის, მაგრამ ეს „მმართველი საბჭო“ რუსულ პოლიტიკას მაინც განაგრძობდა, ესე იგი, დევნიდნენ ქართველებს, განსაკუთრებით ებრძოდნენ ქართული ორიენტაციის მაჰმადიანებს, ხსნიდნენ რუსულ სკოლებს, შენობას არ აძლევდნენ ქართულს, შეადგინეს რუსული ადმინისტრაცია და თავისი აგენტების საშუალებით დიდ პროპაგანდას ეწეოდნენ აჭარაში ქართველების წინააღმდეგ. როგორც ეს უკვე აღვნიშნეთ, ინგლისი რუსების ასეთ მოღვაწეობას ხელს არ უშლიდა და მფარველობდა კიდეც. ამის მიუხედავად, როდესაც მოხდა ბათუმის საქალაქო არჩევნები, 29 თებერვალს 1919 წელს გამოირკვა ყველასათვის, რომ ბათუმიც საქართველო იყო.

ამარჩევი იყო 36 ხმოსანი, და ვინაიდან არჩევნები მოხდა ინგლისის სარდლობის მიერ დანიშნული კომისიის მიერ დადგენილი წესით, ეროვნების პროპორციულობის მიხედვით, აღმოჩნდა, რომ ქართველებმა გაიყვანეს დიდი უმრავლესობა — 20 ხმოსანი, რუსებმა — 2, სომხებმა — 4, ებრაელებმა — 2, ბერძნებმა — 8. ამ არჩევნებს დიდი ეროვნულ-პოლიტიკური მნიშვნელობა მიეცა, რადგან იგი ერთი მხრივ აბათილებდა 14 იელისს 1918 წელს ოსმალების მიერ უწესრიგოდ და უკანონოდ მოწყობილ პლებისციტს,

* სიტყვა „ბათუმი“ ბერძნულია და ნიშნავს „ღრმა ნაეთსადგურს“ (იხ. ბრაისი).

და ამასთან ინგლისის სარდლობასაც უმტკიცებდა, რომ ბათუმი საქართველოა და არა რუსეთი.

ამასთან აღსანიშნავია და გვგონია, რომ დანარჩენი ეროვნებებიც და კერძოდ ებრაელები, ბერძნები და სომხებიც კი ბათუმში უსათუოდ საქართველოს ორიენტაციისა იყვნენ, და ამგვარად ბათუმი, მოხდენილი არჩევნებით და მთელი მოსახლეობის დასტურით თავისთავს საქართველოს წიაღში აქცევდა.

მეორე ასეთივე პასუხი იყო ბათუმის ოლქის მცხოვრებთა ყრილობის რეზოლუცია 31 აგვისტოს 1919 წელს, რომელიც ბათუმისა და მისი ოლქის საქართველოსთან შეერთებას მოითხოვდა, მაგრამ თავისთავად ბათუმის საკითხი უბრალო და მარტივი საკითხი აღარ იყო.

ინგლისელების წასვლა ამიერკავკასიიდან ნიშნავდა ამ ქვეყნის თავისანაბარა მიტოვებას, როდესაც მას რუსეთი ჩრდილოეთიდან უკვე უახლოვდებოდა და სამხრეთით კი ახალი ოსმალური, ქემალისტური ძალები ირაზმებოდნენ. ჯერ განუმტკიცებელ საქართველოს რესპუბლიკას დამხმარე ხელი ესაჭიროებოდა და ამას თვით საქართველოს მთავრობა კარგად გრძნობდა. ამიტომ ბუნებრივი და მიზანშეწონილია ის დიპლომატიური მუშაობა, რომელსაც მთავრობა ეწეოდა. ეს მუშაობა ქართველი ერის პოლიტიკური თავისუფლების ნიადაგზე და დამხმარე ძალის მოპოვებაზე იყო დამყარებული. ერთი მხრივ, მაშასადამე, სწარმოებდა მუშაობა და ბრძოლა საქართველოს ტერიტორიული აღდგენისათვის, დიდი საქართველოსათვის, — მეორე მხრივ, ამ საქართველოს სახელმწიფოებრივი განმტკიცებისათვის; მესამე მხრივ, ამ განმტკიცებისათვის აუცილებელ და საჭირო დამხმარე ძალის შოვნისათვის, ამიტომ იყო, რომ საქართველოს რესპუბლიკის საგარეო საქმეთა მინისტრი ევგენი გეგეჭკორი, 4 სექტემბერს 1919 წელს, ეუბნებოდა ამიერკავკასიაში ინგლისის განსაკუთრებულ კომისარს ოლივერ უორდროპს შემდეგს:

„ჩვენ ძალიან კარგად გვესმის, თუ არ გვეყოლა ძლიერი მოკავშირე, ძნელი იქნება ჩვენი დამოუკიდებლობის ცნობის მოპოვება, რადგან არამც თუ მარტო ჩვენ, არამედ ევროპის შედარებით დიდ სახელმწიფოებსაც, რომელნიც უფრო უზრუნველყოფილი არიან ფინანსიური მხრით, ეხლანდელ დროში არ შეუძლიათ გარედან დაუხმარებლად არსებობა. საქართველოს მთავრობას ესმის, რომ იგი

უნდა დაეყრდნოს რომელიმე მაგარ სახელმწიფოებრივ ორგანიზმს, და ამ შეგნებამ უკარნახა მას გარკვეული ორიენტაცია ინგლისზე... იგი სთხოვს დახმარებას ინგლისს და სურს იცოდეს, რას მოისურვებს ინგლისი სამაგიეროდ... ახლანდელი მომენტი რთულდება ამიერკავკასიიდან ინგლისური შეიარაღებული ძალების წასვლით... საკმარისია, ინგლისელები, რომელნიც არიან შემაკავებელი ელემენტები, წავიდნენ, რომ დაიწყოს გართულება სამხრეთიდან და ჩრდილოეთიდან. ამ თვალსაზრისით მდგომნი, ჩვენ ოფიციალურად ვთხოვდით საზავო კონფერენციას, ლონდონს და აქაურ ინგლისურ სარდლობას დაეტოვებინათ ამიერკავკასიაში ინგლისური ჯარების მხოლოდ ერთი ნაწილი. ჩვენ დაგვპირდნენ პასუხს, მაგრამ დღემდე იგი არა გვაქვს“-ო.

ამის პასუხი იმჟამად იყო ის, რომ ბათუმში დარჩა ინგლისური საოკუპაციო ჯარის ნაწილი და ბათუმის გარშემო დიპლომატიური სჯაბაასი დაიწყო და გაგრძელდა. გაგრძელდა იმ მხრით, რომ საქართველოს მთავრობა დიდი ხანია მოითხოვდა ბათუმისა და ბათუმის ოლქის საქართველოზე გადაცემას, და ბათუმის ოლქის ინგლისელების მიერ დაცლის შემდეგ, საკითხი მხოლოდ თვით ქალაქ და პორტ ბათუმს ეხებოდა.

საქართველოს მთავრობის აზრით, ბათუმის ოლქი და თვით ბათუმი საქართველოს უნდა გადასცემოდა. თვით პორტი ბათუმისა კი, როგორც სამხედრო ბაზა და საქვანახშირო სადგური, ინგლისელების ხელში ყოფილიყო. ასეთი წინადადება ინგლისელებმა პრინციპში მიიღეს, მაგრამ საბოლოო პასუხი მაინც არ გაუციათ.

საბოლოო პასუხი საქართველომ მიიღო 1920 წლის ივლისში, როდესაც ინგლისმა ბათუმი სავსებით გაანთავისუფლა და იგი საქართველოს ჩააბარა, მაგრამ ეს იყო სულ სხვა ამბავი, კიდევ სხვა ამბავთან დაკავშირებული, — ეს იყო ინგლისის ორიენტაციაზე უარის თქმა საბჭოთა რუსეთთან ხელშეკრულების (7 მაისი 1920 წელი) დადების ძალით და თვით ინგლისის პოლიტიკის შეცვლით ახლო აღმოსავლეთში და, კერძოდ, ამიერკავკასიის მიმართ. ამას ქვემოთ შევეხებით, ხოლო ამ წუთს აღვნიშნავთ, რომ 1920 წლის დასასრულს საქართველო იყო პატრონი მთელი მესხეთის, რომელიც რუსეთის იმპერიის ფარგლებში შედიოდა ძველად, და 1921 წლის დამდეგს ქრისტიანული და მაჰმადიანური საქართველო უკვე გაერთიანებული იყო: — აღდგა ძველი საქართველო თავისი

შესხეთით. (ჩვენ აქ ლაზისტანზე არა გვაქვს ლაპარაკი, რომელიც ოსმალეთის ფარგლებში ჩარჩა).

ასე დასრულდა თვით საქართველოში ის დიადი და მწარე, სისხლით გაღენთილი და მსხვერპლით აღსავსე ბრძოლა, რომელსაც საქართველო შეუჩერებლივ სამი წლის განმავლობაში თავდადებით აწარმოებდა. დასრულდა სრული გამარჯვებით, რომელსაც სულ მალე, ორი თვის შემდეგ დამარცხება მოელოდა. დამარცხება, რომლის შედეგად დაიკარგა საქართველოს თავისუფლება და მესხეთის დიდი ნაწილიც.

16. საქართველო-რუსეთის ხელშეკრულება

საზღვრების დადგინების საკითხისათვის საკმაო არაა ცალმხრივი განცხადება, აუცილებელია აგრეთვე მისი ცნობა და დადასტურება მოსაზღვრე ქვეყნების მიერაც. ამ მხრივ საჭირო ხდებოდა ორი წლის განუწყვეტელი დავის შემდეგ საქართველოს რესპუბლიკის საზღვრების გამორკვევა, თუ საბოლოოდ არა, დროებით მაინც ზოგიერთ მეზობელთან. მხოლოდ ამ მიმართულებით დიდ ნაბიჯს წარმოადგენდა საბჭოთა რუსეთთან დადებული ხელშეკრულება 1920 წლის 7 მაისს.

საზღვართა საკითხი რუსეთის მხრიდანაც არა ერთჯერ წამოჭრა, მაგრამ რუსეთში სამოქალაქო ომის მიმდინარეობის გამო მუდამ გაურკვეველი დარჩა. პრაქტიკულად იგი დაისვა მას შემდეგ, რაც წითელმა რუსეთმა აზერბაიჯანის რესპუბლიკა დაიკავა (28 აპრილი 1920 წელი) და რუსული ჯარები მაისის დამდეგს საქართველოს საზღვრებს მოადგნენ და ომი გამართეს. ამ ომში რუსები დამარცხდნენ, ხოლო ამავე დროს მოსკოვში დაიდო საქართველო-რუსეთის ხელშეკრულება.

1920 წლის 7 მაისს მას ხელი მოაწერეს და იგი იმწუთსავე ძალაში შევიდა. ამ ხელშეკრულების მიხედვით რუსეთმა დე-იურედ აღიარა საქართველოს რესპუბლიკა შემდეგ ტერიტორიაზე: შავი ზღვის (ჩერნომორსკაია) გუბერნია მდინარე ფსოუმდე, თბილისის გუბერნია, ქუთაისის გუბერნია, ბათუმის ოლქი, ყველა მაზრებითა და „ოკრუგებით," ზაქათალითა და აფხაზეთით.

რუსეთ-საქართველოს 1920 წლის 7 მაისის ხელშეკრულების ძალით, აქამდე სადავო ტერიტორიები: — საინგილო (ზაქათალა),

ბორჩალო, ბათუმის ოლქი — ამიერიდან საქართველოს რესპუბლიკის ტერიტორიად ითვლებოდა, ხოლო ღიად და გაურკვევლად რჩებოდა მხოლოდ ყარსის ოლქის ორი ქართული ნაწილის: არდაგანისა და ოლთისის საკითხი.

აი აქაც იჩინა თავი იმ ადმინისტრაციული დანაწილების ამბავმა, რომელიც ძველად რუსეთის მმართველობამ მოახდინა ამ ტერიტორიების შემოერთების შემდეგ 1876-1877 წლების ომის მერმე. მაშინ ხომ ეს ქართული ტერიტორია რუსეთმა ხელოვნურად მიაკერა ყარსის ოლქს, იმის მიუხედავად, რომ არდაგანი და ოლთისი ბათუმის ოლქს უნდა მიკუთვნებოდა, როგორც გეოგრაფიულად, ისე ეკონომიურად. სწორედ არდაგან-ოლთისის საკითხი იგულისხმება საბჭოთა რუსეთისა და საქართველოს 7 მაისის ხელშეკრულების მეოთხე მუხლის მეორე განყოფილებაში, სადაც ნათქვამია შემდეგი: ამ ხელშეკრულებაში აღნიშნული საზღვრების გარდა, მაშასადამე, ბათუმის ოლქის გარდა, თუ საქართველო მიიღებს არსებული ან მომავალში მოსაღოდნელი სხვა სახელმწიფოსაგან ახალ ტერიტორიებს, მაშინ საბჭოთა რუსეთი აღიარებს საქართველოსათვის იმ ტერიტორიებს, რომელიც ძველად შედიოდა კავკასიის სანამესტნიკოშიო. ცხადია, საკითხი არ ეხება ოსმალურ ტერიტორიას. იგი ეხება მხოლოდ მეზობელ სახელმწიფოთა, სომხეთის ან აზერბაიჯანის საზღვრებს, საერთოდ ძველი კავკასიის მოცულობაში, და კერძოდ კი ამ შემთხვევაში: არდაგან-ოლთისის მხარეს.

ეს მხარე 7 მაისის ხელშეკრულების ხანაში, როგორც ზემოთ მოთხრობილი იყო, სადავო იყო კიდევ და მასზე პრეტენზიებს აცხადებდა მხოლოდ სომხეთი. ამგვარად, საქართველოს პირდაპირ სომხეთთან უნდა გამოერკვია ეს საკითხი, და რუსეთიც აღიარებდა იმ საზღვარს, რომელიც მათ შორის საბოლოოდ დადგენილი იქნებოდა.

როგორც ვხედავთ, 1920 წლის მაისის 7-ის ხელშეკრულებამ საქართველოს რესპუბლიკას დაუდასტურა მთელი მესხეთი, არდაგანისა და ოლთისის გამოკლებით. თავისთავად, ტერიტორიულ საკითხში აღნიშნული ხელშეკრულება ფრიად მნიშვნელოვანი და დადებითი იყო, მაგრამ მისი სივაგლახე და უბედურება სხვამხრით იყო საეჭვალო. არსებითად, ეს ხელშეკრულება, რომელმაც საქართველოს მოუტანა საბჭოთა რუსეთისაგან დე-იურედ ცნობა და სა-

ქართველოს სახელმწიფოებრივი ტერიტორიის შემოფარგვლა, გახდა იმ ჩელტად, წნელისაგან გაკეთებულ მოქანავე ხიდად, რომელმაც პირველ სიმძიმეს ვერ გაუძლო, ჩაემხო და თან ჩაიტანა უფსკრულში მთელი რესპუბლიკა, მთელი ქართველი ერი.

საქმე ის არის, რომ 7 მაისის ხელშეკრულება მთავრობის თავმჯდომარის ნოე ჟორდანიას მიერ გამოცხადებულ და ზეიმით მიღებულ ევროპის ორიენტაციაზე უარის თქმას წარმოადგენდა.

საქართველოს მთავრობის თავმჯდომარე ნოე ჟორდანიამ ხმამაღლად განაცხადა: ჩვენ გვირჩევნია დასავლეთის იმპერიალიზმი აღმოსავლეთის ბარბაროსობასო. ეს იმას ნიშნავდა, რომ ნოე ჟორდანია საბჭოთა რუსეთის ორიენტაციას უარყოფდა; და 7 მაისის ხელშეკრულებით კი სწორედ საბჭოთა რუსეთი შეიქმნა ბატონპატრონი კავკასიაში. და ეს იმ მეხუთე მუხლის ძალით, რომელიც საქართველოსაგან მოითხოვს: — დაუყოვნებლივ გააძევოს ან განიარაღოს ყველა ის უცხო ძალა, რომელიც საქართველოს ტერიტორიაზეა. ამ „უცხო ძალა"-ში, რასაკვირველია, პირველად ყოვლისა იგულისხმებოდა ინგლისი და მისი საოკუპაციო ჯარი ბათუმში.

როგორც ვთქვით, ეს ხელშეკრულება ძალაში შეეიდა ხელისმოწერისთანავე და მას არავითარი დამტკიცება-რატიფიკაცია არ ესაჭიროებოდა, და ამგვარად, საქართველოს მთავრობა იძულებული შეიქმნა ინგლისისათვის მოეთხოვა: დაუყოვნებლივ დაეცალა ბათუმი, და ვიცით რა გამწარებული ქადაგება და ფართო დემონსტრაციები ხდებოდა საქართველოში ინგლისის წინააღმდეგ. და ეს მაშინ, როცა საქართველოს მთავრობის საგარეო მინისტრი ევგენი გეგეჭკორი მთელ თავის ღონეს იმას ახმარდა, რათა დაერწმუნებინა ინგლისი საქართველოდან თავისი მცირე რაზმი ჯარისა არ მოეხსნა.

ახლო აღმოსავლეთში ინგლისის პოლიტიკა კრიზისს განიცდიდა. იმ დროს იგი ყველგან ცდილობდა საოკუპაციო ჯარები მოეხსნა და ხარჯები შეემცირებინა, ხოლო საქართველო-რუსეთის 7 მაისის ხელშეკრულებამ ინგლისი დაარწმუნა, განსაკუთრებით აზერბაიჯანის გაბოლშევიკების შემდგომ, რომ მისი გავლენა კავკასიაში უკვე დამჭკნარი იყო და ამიტომ, დიდი ხვეწნა-მუდარის მიუხედავად, ინგლისმა თავისი უკანასკნელი საოკუპაციო ნაწილიც ბათუმიდანაც მოხსნა და ეს ქალაქი საქართველოს ჩააბარა. მაშასადამე, ქვეყანა მან უპატრონოდ დასტოვა კავკასიაში შემოსული რუსეთის საფრთხის წინაშე, და ამგვარად, საქართველოს მთავრობის წინადადებას, რომ ბათუმის პორტი ინგლისის ხელში დარჩენილიყო, სრული მისი დაცლით პასუხი გასცა 4 ივლისს 1920 წელს.

ამ დღეს დაიხურა საქართველოს ევროპული ორიენტაცია და ფაქტიურად უკვე საქართველო მოემწყვდა საბჭოთა რუსეთის გავლენის ფარგლებში. ამიტომ ვთქვით ზემოთ, რომ 7 მაისის ხელშეკრულება მხოლოდ ამ მიმართულებით, ესე იგი, საქართველოს სახელმწიფოს დე-იურედ ცნობისა და ტერიტორიის შემოფარგველის მხრით, იყო დადებითი მოვლენა-თქო. თორემ საერთოდ 7 მაისის ხელშეკრულება საბჭოთა რუსეთისათვის იყო ხელისგახსნა საქართველოს რესპუბლიკის განადგურების მიზნით. (ჩვენ, რასაკვირველია, აქ არ ვეხებით იმ საკითხს, თუ ვინ იყო პასუხისმგებელი 7 მაისის ხელშეკრულების დადებაში, — ეს დღეს ჩვენი თემის საგანს არ შეადგენს).

17. მესხეთისათვის ბრძოლა უცხოეთში

იმ დროს, როდესაც მესხეთის გარშემო თვით კავკასიაში მწვავე ბრძოლები ხდებოდა, იგივე საკითხი არანაკლებ იყო საბრძოლო საგანი დიპლომატიურ ასპარეზზეც, მაგრამ ევროპაში.

საქართველოს რესპუბლიკის მთავრობამ პარიზის კონფერენციაზე გაგზავნა საქართველოს დელეგაცია ნიკოლოზ (კარლო) ჩხეიძის თავმჯდომარეობით. დელეგაციას უნდა წარედგინა მემორანდუმი საქართველოს რესპუბლიკის შესახებ და დაეცვა მისი ინტერესები საზავო კონფერენციაზე პარიზში.

უკვე 1919 წლის ივლისში ნ. ჩხეიძის დელეგაციამ პარიზის საზავო კონფერენციის სამდივნოს გადასცა მემორანდუმი, რომელიც, ცხადია, აგრეთვე საქართველოს სახელმწიფოს საზღვრებსაც არკვევდა.

მოხსენებული ქართული მემორანდუმის მიხედვით, საქართველოს ტერიტორია უნდა შეიცავდეს შემდეგ ნაწილებს: „თბილისისა და ქუთაისის პროვინცია, სუხუმისა და ზაქათალას დისტრიქტი, ბათუმის პროვინცია, ყარსის პროვინციის დასავლეთის ორი დისტ-

რიქტი (ოლთისი და არდაგანი) და ზოგი ნაწილი შავი ზღვის პროვინციისა და ტრაპიზონის ვილაიეთისა“...

აი, აქ არის წამოჭრილი საკითხი ტრაპიზონის ვილაიეთისა ანუ ლაზისტანის ანუ ჭანეთის შესახებ.

მოხსენებულ მემორანდუმში ამის შესახებ წერია: „ამას გარდა, როცა სომხეთის საზღვრები გარკვეული იქნება, ყოფილ ოსმალეთის იმპერიაში, საქართველო მოითხოვს დაბეჯითებით, რომ ლაზისტანი, ამჟამად ოსმალეთის, უნდა შეუერთდეს მის (საქართველოს) ტერიტორიას; იგი მოითხოვს აგრეთვე საზღვრების გასწორებას მდინარე ჭოროხის სათავეში, ვინაიდან მის (საქართველოს) გარდა არავის არა აქვს უფლება იმ ძველ ქართულ მიწა-წყალზე“-ო.

რა საბუთის ძალით ითხოვდა საქართველოს დელეგაცია ყველა აღნიშნულ ტერიტორიას? დასაბუთება ასეთია:

„ეს ტერიტორია უეჭველად ქართულია, 75 პროცენტი ქართული მოსახლეობით და შეადგენს ეთნიურ და ისტორიულ და აგრეთვე ეკონომიურ მთლიან ერთეულს აღმოსავლეთის ქრისტიან სახელმწიფოთა შორის“-ო.

და ეს იყო და არის ჭეშმარიტება.

იმავე პარიზის კონფერენციაზე წარმოდგენილ იყვნენ სომხეთისა და აზერბაიჯანის დელეგაციებიც. განსაკუთრებით დიდ პატივში იყო სომხეთის საკითხი, რომელიც ოსმალეთის საკითხთან იყო დაკავშირებული და დიდი სომხეთის აღდგენის გეგმაც განხორციელების წინ იდგა.

ანტანტის სახელმწიფოთა უმაღლესმა საბჭომ, მსოფლიო ბედის გადამწყვეტმა დაწესებულებამ, სომხეთის საკითხის გამოსარკვევად შექმნა განსაკუთრებული კომისია, რომელშიც წევრებად იყოფებოდნენ ინგლისის, საფრანგეთის, იტალიის და იაპონიის წარმომადგენლები.

ვინაიდან მოხსენებული კომისია ფიქრობდა, რომ სომხეთს ზღვისაკენ გასავალი უნდა ჰქონოდა (და ასე იყო აღთქმული ვილსონისგან: ყველას უნდა მიეცეს გზა ზღვისაკენო!), ამიტომ შეიქმნა ღაია ლაზისტანის შესახებაც; ხოლო ამ შემთხვევაში საქართველოს დელეგაცია თვითონ მოითხოვდა ლაზისტანს და შუა ჭოროხ-

ზე ისპირისაკენ საზღვრების გამოსწორებას საქართველოს სასარგებლოდ. იგივე დელეგაცია, რასაკვირველია, საქართველოსათვის მოითხოვდა ყარსის დასავლეთ ნაწილსაც. ესე იგი, არდაგანისა და ოლთისის მხარეს. „ეს გეგმა“, ამბობს ბ. ზურაბ ავალიშვილი, „ნიშნავდა საქართველოსათვის ეგრეთწოდებული სამუსულმანო ანუ თურქული საქართველოს ყველა ნაწილების შეერთებას“-ო და თვით ბ. ზ. ავალიშვილი იცავდა მას.

კერძოდ, ბათუმის საკითხის გამო საქართველოს დელეგაცია თავისი ნოტით უმაღლეს საბჭოსადმი 1 მარტს 1920 წელს, ბათუმის ოლქის საქართველოსთან შეერთებას მოითხოვდა და ამასთანავე წინადადებას ადგენდა, რომ საქართველოს რესპუბლიკა მეზობელ სახელმწიფოებთან ხელშეკრულებას დასდებდა, რომლის ძალით აზერბაიჯანსა და სომხეთს ბათუმისაკენ თავისუფალი სავაჭრო გზა მიეცემოდათ; კიდევ მეტი: აღნიშნული წინადადების მიხედვით, ბათუმი საერთაშორისო ტრანზიტის პორტად უნდა გადაქცეულიყო. იგივე ნოტა იმეორებდა ლაზისტანსა და ჭოროხის ზოგი ადგილის საქართველოსთან შეერთების შესახებ.

მიღებულ იქმნა კი შემდეგი გეგმა:

ბათუმი შეიქმნეს თავისუფალ ქალაქად თავისი ტერიტორიით. დანარჩენი ნაწილი ბათუმის ოლქისა განაწილდეს ასე: საქართველოს შეუერთდეს ბათუმის ოლქის ჩრდილოეთი და აღმოსავლეთი ნაწილი, სამხრეთი კი — ართვინის რაიონი — მიეცეს სომხეთს; ლაზისტანი შეიქმნეს ავტონომიურ ერთეულად სომხეთის სუვერენობის ქვეშ. ამგვარად, სომხეთი უნდა გასულიყო ზღვაზე.

ანტანტის სახელმწიფოთა უმაღლესი საბჭოს მოხსენებულ დადგენილებას 16 მარტს 1920 წელს საქართველოს დელეგაცია პასუხს აძლევს და მას უმტკიცებს წინაუკმოდ: რომ 1) ბათუმის მთელი ოლქი საქართველოს ეკუთვნის და 2) ყარსის ოლქის ორი მხარე — არდაგანი და ოლთისი — საქართველოს უნდა ეკუთვნოდესო.

ბატონი ზ. ავალიშვილი, რომლის კალამსაც ეკუთვნის პასუხი, ამ ნოტაში შემდეგს წერდა:

1. ბათუმის ოლქი, ბათუმისა და ართვინის „ოკრუგების“ შემადგენლობით, ქართველ-მუსულმან მცხოვრებთა უმრავლესობით დასახლებული, უნდა შეერთებულ იქმნას საქართველოს რესპუბლიკის ტერიტორიასთან.

2. ბათუმის ოლქის დანაწილება და მისი რაიმე ნაწილის არა საქართველოსათვის, არამედ რომელიმე სხვა სახელმწიფოსათვის მიჭრა, არ დააყოვნებს გამოიწვიოს უღრმესი უთანხმოება და გაამწვავოს ამიერკავკასიის მეზობელ ხალხთა შორის ურთიერთობა.

3. თუ დამტკიცებული იქნება, რომ გეოგრაფიულ-ტოპოგრაფიული ან სხვა პირობათა ძალით სომხეთისათვის ზღვისაკენ გასავალმა გზამ უეჭველად უნდა ისესხოს ნაწილი იმ ტერიტორიისა, რომელსაც ქართველი ხალხი თავის ეროვნულ ქონებად სთვლის, და რომელსაც იგი საბუთით მოითხოვს კიდეც, — ქართველი ხალხის უფლებებს პატივი უნდა ეცეს. ზემოაღნიშნული გასავალი გზა ზღვისაკენ, ესე იგი სომხეთის რკინიგზათა გადაბმა შავი ზღვისაკენ მოსალოდნელ გასავალ გზაზე, შეიძლება მოეწყოს განსაკუთრებულ შეთანხმებათა ნიადაგზე ამისათვის საჭირო ტერიტორიებზე, საქართველოს უზენაესობის შეუბღალავად.

4. შექმნა ბათუმში ავტონომიური რესპუბლიკისა, რომელიც უნდა შეიცავდეს აგრეთვე ბათუმის ოლქის ნაწილს, აუცილებლად გამოიწვევს უფრო მეტ გართულებას, უამისოდ საკმაოდ რთულ ურთიერთობაში ამიერკავკასიის სახელმწიფოთა შორის. ეს გადაწყვეტილება, რომელიც ქართველ ხალხს სასოწარკვეთილებაში აგდებს, რომელიც ართმევს მას საუკეთესო ნავთსადგურს, სრულებით არ არის აუცილებელი საქართველოს მეზობელ ქვეყანათა სავაჭრო და ეკონომიურ მოთხოვნილებათა თვალსაზრისით, არც საერთაშორისო ვაჭრობაში, განსაკუთრებით სპარსეთისაკენ საქონლის ტრანზიტის მოთხოვნილებათა მიხედვით, ვინაიდან ყველა ეს ინტერესები, რომლის მნიშვნელობას სისავსით აფასებს საქართველოს მთავრობა, შეიძლება დაკმაყოფილებულ იქმნეს, და საჭირო გარანტიები უზრუნველ იყოს განსაკუთრებული შეთანხმებებით, პირდაპირ დაინტერესებულ მხარეთა შორის ან უმაღლესი საბჭოს ან ხალხთა ლიგის დახმარებით.

ამ ნიადაგზე მოწყობილი ბათუმის პორტი შეიქმნებოდა, საქართველოს უზენაესობის ქვეშ, მარილაც საერთო გასავალ გზად

ამიერკავკასიის სამივე რესპუბლიკისათვის და ამავე დროს საერთაშორისო ვაჭრობისათვის საწყობად, და ისე, რომ ხელოვნურად ეს ქალაქი არ მოწყდებოდა ზურგმხარეს (ჰინტერლანდს), და საქართველოს უფლებაც ბათუმზე არ შეილახებოდა.

5. საქართველოს მთავრობა მხარს უჭერს თავის მოთხოვნილებას... ყარსის ოლქის ორ „ოკრუგზე“: არდაგანისა და ოლთისის მხარეზე.

6. შეიძლება, საერთო პოლიტიკის მოსაზრებათა მიხედვით, და რათა უზრუნველყოფილ იქმნეს საზავო ხელშეკრულებათა აღსრულება, დიდმა სახელმწიფოებმა საჭიროდ დაინახონ ბათუმის პორტში შექმნან სამხედრო და საზღვაო ბაზა. ამ მიზნისათვის სათანადო პირობები უნდა მიეცეს დიდ სახელმწიფოებს და ამისათვის უადვილესი გზა იქნებოდა საქართველოსთან საჭირო შეთანხმებათა და ხელშეკრულებათა დადება.

ასე წერდა ბატონი ზ. ავალიშვილი ანტანტის უმაღლეს საბჭოს!

16 მარტის 1920 წლის ამ ნოტის მიხედვით, მოკლედ რომ მოვჭრათ, ბათუმის ოლქი მთლიანად, და ყარსის ოლქის ორი ნაწილი — არდაგანი და ოლთისი — საქართველოს ფარგლებში უნდა დარჩენილიყო, ხოლო მეზობლებს მიეცემოდათ გზა ბათუმისაკენ.

რადგან მაშინ საერთაშორისო ვითარება ისეთი იყო, რომ აზერბაიჯანი კრინტს ვეღარ სძრავდა ბათუმის მასთან შეერთების შესახებ, ამიტომ აზერბაიჯანული დელეგაცია ეკედლებოდა ქართულ დელეგაციას ბათუმის საკითხში და კიდევ მეტიც: იგი მოითხოვდა საქართველოსათვის მთელ ყარსის ოლქსაც! (სომხების ჭინაზე!).

ჩვენ კი, მოგვითხრობს ბატონი ზ. ავალიშვილი, გვემძიმებოდა ასეთი მოთხოვნილება, ვინაიდან ჩვენს მთავარ მემორანდუმში (1919 წ.) მოვითხოვეთ ყარსის ოლქის ოთხი „ოკრუგიდან“ მხოლოდ ორი: არდაგანის და ოლთისისაო.

დიდი დავის შემდგომ, აზერბაიჯანის, სომხეთის და საქართველოს რესპუბლიკათა დელეგაციების საერთო სხდომამ ბოლოს, აღიარა საქართველოს უზენაესობა ბათუმის ოლქზე; ხოლო ბათუმში დაცული იქნებოდა, როგორც აზერბაიჯანის, ისე სომხეთის ინტერესები. მაგრამ სომხეთმა შემდეგ მოითხოვა კიდევ ბათუმის

პორტის ნაწილი და საკუთრებად კი რკინისგზის გასაყვანი მიწა ყარსიდან ბათუმამდე. ქართული დელეგაცია ყარსიდან ბათუმში რკინისგზის გაყვანას არ ეწინააღმდეგებოდა, მაგრამ სომხეთისათვის სარკინიგზო ტერიტორიის საკუთრებად მიცემაზე უარს ამბობდა, სარკინიგზო ექსტერიტორიალობას უარყოფდა.

1920 წლის 16 აპრილის სხდომაზე სომხეთის დელეგაციამ განაცხადა, რომ მას ბათუმის ოლქის ტერიტორია წარმოედგინა მხოლოდ მდინარე ჭოროხამდე. ესე იგი, საქართველოსა და სომხეთს შორის მდინარე ჭოროხი იქნებოდაო. სომხებმა ეხლა მოითხოვეს მდინარე ჭოროხის მარცხენა მხარე ბათუმის ოლქში. ქართული დელეგაციისათვის, რასაკვირველია, ეს სრულიად მიუღებელი იყო და ამნაირად დავა ისევ თავიდან დაიწყო. ამ დავის შედეგად სომხებმა ჭოროხის მარცხენა მხარეზე მოთხოვნილებას თავი დაანებეს და ქართველებმა კვლავ განუმეორეს თავისი თანხმობა: — გაეყვანა სომხეთს რკინიგზა ყარსიდან ბათუმამდე, საქართველოს მიწა-წყალზე ჭოროხის ხეობაში, მაგრამ ამ ტერიტორიაზე სუვერენობა საქართველოს უნდა ჰქონებოდა. სომხებმა კვლავ მოითხოვეს სარკინისგზო ტერიტორიის მათ ხელში გადაცემა, ქართულმა დელეგაციამ ეს მოთხოვნილება ისევ უარყო და, ბოლოს, სომხებმა მოითხოვეს, რომ შეთანხმების ტექსტში ყოფილიყო ნათქვამი: „რკინისგზა საკუთრებით სომხეთის საკუთრება“ იქნებაო. ქართულმა დელეგაციამ არ მიიღო ეს იურიდიული ფორმულა და შეთანხმება არ მოხერხდა (24 აპრილი, 1920 წ.).

ამ მოლაპარაკების დროს გამოირკვა ინგლისის როლი. ინგლისის წარმომადგენელი ბ. ვანსიტარტი აშკარად მხარს უჭერდა სომხეთის მოთხოვნილებას, — და ამით ცხადი ხდება ის პოლიტიკაც, რომელსაც ინგლისის გენერლები მისდევდნენ ამიერკავკასიაში, როდესაც მათ მხარი დაუჭირეს „სამხრეთ-დასავლეთი კავკასიის რესპუბლიკის“ შექმნას, რომელიც, ალბათ, შემდეგში, თუ იცოცხლებდა, ავტონომიურ ლაზისტანთან ერთად, სომხეთის შემადგენელი ნაწილი შეიქმნებოდა, და ამნაირად, სომხეთი მგსხეთის საშუალებით პირდაპირ ზღვას მიეკვროდა: მაგრამ, როგორც აღვწერეთ, „სამხრეთ-დასავლეთი კავკასიის“ სახელმწიფო ბუშტივით გაჰქრა და ჩაიფუშა, საქართველომ დაიკავა მისი ტერიტორიის უდიდესი ნაწილი, ხოლო ინგლისის წარმომადგენლებმა სომხეთს შეუნარჩუნეს არდაგანის მხარის ნაწილი.

სომხურ-ინგლისური პოლიტიკა დამარცხდა მესხეთში და კავკასიაში შექმნილ საერთო პირობების გამო, მას შემდეგ, რაც აზერბაიჯანი საბჭოთა რუსეთმა დაიკავა (28 აპრილს 1920 წ.) და აგრეთვე საერთაშორისო და საშინაო პოლიტიკისა და კერძოდ, საქართველო-რუსეთის 7 მაისის ხელშეკრულების შედეგად, ინგლისმა მოხსნა ოკუპაცია ბათუმში, 4 ივლისს 1920 წელს, და ბათუმიც საქართველოს ხელში გადავიდა.

ხოლო როდესაც ბოლშევიკური ჯარები შეესიენენ სომხეთს, — სომხეთის მთავრობამ დაუბრუნა საქართველოს მის ხელისუფლებაში დარჩენილი ბორჩალოს მაზრის ნაწილი, და ოსმალეთის შემოსევის დროს, სომხეთისაგან მოწყვეტილი და უპატრონოდ დარჩენილი არდაგანის მხარის სამხრეთი ნაწილიც საქართველომ შეიერთა.

1920 წლის დასასრულისათვის ქართული ტერიტორია გაერთიანდა და გამთელდა: შეიქმნა დიდი საქართველო, თავის ძველ საზღვრებში, თავისი ქართული მიწა-წყლით, რომელიც ჟამთა სიავის სრბოლაში და ისტორიული უკუღმართობით მოწყდა მას. აღსდგა საქართველო!

მაგრამ ახალი საფრთხე უკვე კარებზე იყო მომდგარი: — საბჭოთა რუსეთი და ქემალისტური ოსმალეთი!

რათა ნათელი გახდეს ისტორიული შემდეგი მსვლელობა და რუსეთ-ოსმალეთის მოქმედებათა მნიშვნელობა საქართველოს საქმეში, ჩვენ უნდა გავეცნოთ მოკლედ თვით ოსმალეთის ვითარებას მსოფლიო ომის შემდეგ და გავარკვიოთ ის მიზეზები, რომელმაც ისტორიის გრძელ მანძილზე მეტისმეტად არაჩვეულებრივი მოვლენა გამოიწვია და ამის შედეგად რუსეთ-ოსმალეთი დაამეგობრა, ხოლო კავკასიის რესპუბლიკებს, და კერძოდ, საქართველოს ბოლო მოუღო.

18. ახალი ოსმალეთის წარმოშობა და მესხეთის საკითხი თურქულ „ეროვნულ პაქტ“-ში

მსოფლიო ომში დამარცხების შემდეგ, 30 ოქტომბერს 1918 წელს ოსმალეთმა კუნძულ მუდროსზე დროებით ზავს მოაწერა ხელი. 3 ნოემბერს 1918 წელს ინგლისელებმა დაიკავეს მოსული

და 13 ნოემბერს 1918 წელს მოკავშირეთა სახელმწიფოების ანუ ანტანტის ფლოტი კონსტანტინეპოლში შევიდა. დაიწყო ოსმალეთთან საზავო ხელშეკრულების გეგმების შედგენა და მზადდებოდა სევრის ხელშეკრულება.

1919 წლის იანვარში ინგლისელებმა დაიკავეს თითქმის მთელი არაბეთი, ურფა, აინტაპი, ადანა და სამსუნი. 29 აპრილს 1919 წელს იტალიელებმა დაიკავეს ანტალია, ფრანგებმა — კილიკია. 15 მაისს 1919 წელს ბერძნებმა დაიკავეს იზმირი. ოსმალეთის იმპერია ინგრეოდა და ნაწილდებოდა. ამან გამოიწვია ოსმალეთში დიდი პატრიოტული რეაქცია და დაიწყო ეროვნული მოძრაობა „ერის უფლებათა დამცველ საზოგადოებათა“ დაარსებით. უკვე მუსტაფა ქემალ ფაშა, რომელიც სულთანის მთავრობის მიერ დანიშნული იყო მეცხრე არმიის ინსპექტორად, მოუწოდებს სამხედრო უფროსებსა და გუბერნატორებს: გააძლიერონ ეროვნული სული ოსმალეთის დაცვისათვის ანტანტის წინააღმდეგ, ეძებს მოკავშირეს, კავშირს აბამს თავისი აგენტების საშუალებით მოსკოვთან და ბერლინთან და იწყებს ბრძოლას.

ამავე დროს მოხდა პირველი შეტაკება ოსმალებსა და ბერძნების საოკუპაციო ჯარებს შორის ოდემისში.

ანტანტის წინააღმდეგ ბრძოლა ერთი მხრივ, და ანტანტის მიერ დამონებული სულთანის მთავრობის წინააღმდეგ ბრძოლა მეორე მხრივ, გამძლავრებული ენერგიით წარმოებდა ნაციონალისტების მიერ და 21 ივნისს 1919 წელს ქემალ ფაშამ სივაში მოიწვია ეროვნული ყრილობა და შემდეგ ერზერუმში 10—23 ივლისს 1919 წელს ერზერუმის კონგრესმა მიიღო დეკლარაცია, რომლის პირველი მუხლი შეიცავს შემდეგს:

„მცირე აზიის აღმოსავლეთი ვილაიეთები, ტრაპიზონის ვილაიეთი და სანჯაყი ჭანიკი წარმოადგენენ ერთს, განუყოფელს მთელს, და შედიან როგორც ინტეგრალური ნაწილი ოტტომანის იმპერიის შემადგენლობაში. ტრაპიზონის ვილაიეთი, ჭანიკის (ჭანეთის — ვ. ნ.) სანჯაყითურთ და აგრეთვე ერზერუმის, სივასის, დიარბეკირის, ხარფუთის, ვანის და ბიოლისის, რომელთაც ეძახიან აღმოსავლეთი ანატოლიის ვილაიეთებს, და ყველა ავტონომიური სანჯაყები, რომელნიც ამ ვილაიეთების რაიონებში იმყოფებიან, არავითარი სახით და არავითარ შემთხვევაში არ უნდა იქმნენ ერთი მეორესაგან ჩამოშორებული და წარმოადგენენ ამგვარად ერთს მთლიანს“-ო. იგივე გამეორებულ იქმნა სივასის კონგრესზე 1919 წლის 4 — 12 სექტემბერს, სადაც გარკვევით ითქვა (მუხლი მეორე): — „ჩვენ ვარდგენთ, რომ მთელი ჩვენი ძალღონით უკანასკნელი სისხლის წვეთამდე დავიცავთ ერთად ჩვენ სამშობლოს ყოველგვარი შემოსევისაგან და განსაკუთრებით იმ ცდისაგან, რომ ჩვენს ტერიტორიაზე შეიქმნეს ბერძნული ან სომხური სახელმწიფო“-ო.

ერზერუმის ყრილობაზე 7 აგვისტოს 1919 წელს არჩეულ იქმნა აღმასრულებელი კომიტეტი. ნამდვილად შეიქმნა ოსმალეთის მეორე მთავრობა — სულთანის მთავრობის წინააღმდეგ. 12 სექტემბერს 1919 წელს ანტანტის მოთხოვნით, შეწყდა დამოკიდებულება ანატოლიასა და კონსტანტინეპოლს შორის, ხოლო ინგლისის მთავრობამ სულთანის მთავრობას ხელი მოაწერინა საიდუმლო ხელშეკრულებაზე, რომლის ძალით ოსმალეთს ინგლისის მანდატი უნდა მიეღო. ამავე დროს სულთანის მთავრობამ 7 ოქტომბერს 1919 წელს გამოაცხადა დეპუტატთა პალატის არჩევნები და 12 იანვარს 1920 წელს შეიკრიბა პალატა, რომელმაც პროტესტი განაცხადა ანტანტის სახელმწიფოთა მოქმედების წინააღმდეგ და მიიღო ეგრეთწოდებული „თურქული ეროვნული პაქტი“ ანუ „ეროვნული აღთქმა,“ რომელიც თურქეთის ეროვნულ ბრძოლას საფუძვლად უნდა დასდებოდა, და რომელიც მართლაც შეიქმნა თურქული ნაციონალისტური პოლიტიკის ქვაკუთხედად.

ოსმალეთის პარლამენტის მიერ 28 იანვარს 1920 წელს მიღებული „ეროვნული აღთქმის“ პირველი მუხლი ეხება არაბულ ქვეყნებს და ამბობს, რომ თვით არაბთა მოსახლეობამ უნდა გამოარკვიოს თავისი ნებისყოფაო.

ფაქტიურად ეს ოსმალეთის იმპერიაში შემავალი არაბული ქვეყნების განთავისუფლების დადასტურებას ნიშნავდა. დანარჩენი ტერიტორია კი, „რომელიც იმყოფება დროებითი ზავის მიერ აღნიშნულ ხაზის აქეთ და დასახლებულია ოსმალური და მუსულმანური უმრავლესობით, რომელსაც აქვს სრული ერთობა წარმოშობისა, რასისა და რელიგიისა და ღრმად გადაბმულია თავის ეთნიურ და სოციალურ უფლებებზე, არის იურიდიულად და ფაქტიურად განუყოფელი მთლიანი.“

ამ „აღთქმით“ ანუ „პაქტით“ გამეორებულია ერზერუმის —

სივას კონგრესების დადგენილებები ოსმალეთის საზღვრების შესახებ, ხოლო უფრო ზოგადად.

ეს „ეროვნული საზღვრები," რასაკვირველია, უნდა აღნიშნულიყო კავკასიის მიმართულებითაც, და მართლაც, „ეროვნული პაქტის" მეორე მუხლში ნაოქვამი იყო შემდეგი:

„რაც შეეხება სამი სანჯაყის, ყარსის, არდაგანის და ბათუმის ბედს, რომლის მოსახლეობამ თავისი განთავისუფლების დღიდან დაამტკიცა ზეიმური კენჭისყრით თავისი ნებისყოფა დაუბრუნდეს სამშობლოს, ხელისმომწერნი ამ პაქტისა, თუ საჭიროა, დაუშვებენ, რომ ხელმეორედ მოხდეს პლებისციტი, თავისუფლად გამოთქმული."

ასეთი არის ეროვნული პაქტის მეორე მუხლი, რომელიც კერძოდ კავკასიას ეხება.

აშკარაა, აქ ლაპარაკია ბრესტლიტოვსკის ხელშეკრულების ძალით ერთდროს შექმნილ ვითარებაზე.*

---

* საინტერესოა და დამახასიათებელი ის ამბავი, რომ „ეროვნული პაქტის" ეს მეორე მუხლი, რომელიც ოფიციალურად იქმნა გამოცხადებული, შემდეგში ფერს იცვლის და შინაარსსაც, და როგორც ოფიციალურ ოსმალეთის ისტორიაში („ი-ტეარ დე ლა რეპუბლიკ ტიურკ", ისტამბულ, 1935), ისე რუსულ თარგმანშიც (იხ. მელნიკ, ტურცია, მოსკვა, 1937) აღარ იხსენიება არც ყარსი, არც არდაგანი, არც ბათუმი. იქ ყველა სახელი გამოტოვებულია და აღნიშნულ ისტორიულ მეორე მუხლს აქვს შემდეგი სახე:

„ჩვენ თანახმა ვართ, საჭიროების შემთხვევაში, მოხდეს ახალი პლებისციტი სამ სანჯაყში, რომლის მოსახლეობა თავისი განთავისუფლების დღიდან, პლებისციტით შეუერთდა სამშობლოს"-ო.

ი, ასეა გადაკეთებული და დამახინჯებული „ეროვნული პაქტის" მეორე მუხლი, რომელიც კავკასიას ეხება. ამ პაქტის რუსულად მთარგმნელი ა. მელნიკი ამბობს, რომ აქ იგულისხმება „აღმოსავლეთის სამი სანჯაყი (გუბერნია), რომელიც შემდეგ მოსკოვის ხელშეკრულების შედეგად ს.ს.ს.რ-იდან ოსმალეთის ჩელში გადავიდა"-ო. ა. მელნიკის ეს შენიშვნა, რასაკვირველია, ყალბია. მთარგმნელი, როგორც ეტყობა, არ იცნობს „ეროვნული პაქტის" ნამდვილ ტექსტს, სადაც სწორედ ყარს-არდაგან-ბათუმია დასახელებული, და მაშასადამე, იქ განმეორებულია ბრესტლიტოვსკის ზავის მეოთხე მუხლი სრულიად გარკვევით; ხოლო შემდეგ, რათა თვალში არავის სცემოდა ეს მოვლენა, სრულიად უკანონოდ გადაუსწორებიათ და დაუმახინჯებიათ „ეროვნული პაქტის" მეორე მუხლი, საიდანაც ყარს-არდაგან-ბათუმის სანჯაყთა სახელები გამოტოვებული არის. ეს უსათუოდ აღსანიშნავია!

მაგრამ ერთი წუთითაც რომ ვიფიქროთ, რომ ბრესტლიტოვსკის ზავს კიდევ ჰქონდა მაშინ ძალა, ამ წარმოუდგენელ შემთხვევაშიაც კი, ოსმალეთის პალატას უფლება არა ჰქონდა მას დამყარებოდა, ვინაიდან, როგორც ცნობილია, ბრესტლიტოვსკის ხელშეკრულების მე-4 მუხლის თანახმად, ყარს-არდაგან-ბათუმის მხარეებში უნდა მომხდარიყო პლებისციტი თვითგამორკვევისათვის მეზობელ სახელმწიფოებთან შეთანხმებით. ასეთ მოვლენას ადგილი არა ჰქონია, და ბათუმში ჩატარებული პლებისციტი კი უწესოდ იქმნა შესრულებული და იგი არამც თუ საქართველოს მთავრობას არ უცვნია, არამედ გერმანიის წარმომადგენელმაც უარყო, როგორც უკანონო.

„ეროვნულ პაქტ"-ში პირველად დასახელებული და შემდეგ დაუსახელებელი მხარეების მოთხოვნა უსაფუძველო იყო და უფრო მეტად იმის მტკიცება, რომ იგი პლებისციტით „შეუერთდა" „სამშობლოს"-ო, სიმართლეს სავსებით მოკლებულია.

„ეროვნული პაქტის" პრინციპის მიხედვით, ოსმალურ მიწაწყლად ითვლება ადგილი, დასახლებული „ოსმალური," ანუ „თურქული" და „მუსულმანური" მცხოვრებთა უმრავლესობით. აღნიშნული ეს სამი მხარე: ბათუმ-ყარს-არდაგანისა კი თურქული ანუ ოსმალური მოსახლეობის უმრავლესობით, ესე იგი, თურქული **რასის** თუ მოდგმის უმრავლესობით არ არის დასახლებული, თუმცა იქ მცხოვრებთა უმრავლესობა მაჰმადიანურია სარწმუნოებით და საერთოდ კი რასიულად წმინდა ქართულია, რადგან მცხოვრებთა უმრავლესობა ქართველი მაჰმადიანებისაგან შედგება — 64 პროცენტი, და არც არავითარი წესიერად ჩატარებული პლებისციტით ამ მხარეთა მცხოვრებნი ოსმალეთს არ შეერთღებიან. ამ „პაქტს" ანუ „აღთქმას" ჩვენ კიდევ შევეხებით.

16 მარტს 1920 წელს ანტანტის ჯარებმა ოკუპაცია მოუხდინეს კონსტანტინეპოლს და 17 მარტს ოსმალური ეროვნული ძალები შეეტაკნენ ფრანგულ ჯარს ურფაში. ქემალ ფაშამ პროტესტი განაცხადა კონსტანტინეპოლის ოკუპაციის გამო და 19 მარტს 1920 წელს მოიწვია ეროვნული ყრილობა ანგორაში. 1920 წლის 11 აპრილს ანტანტის მოთხოვნით ანუ უფრო სწორად, ვინაიდან კონსტანტინეპოლში ინგლისელები ბატონობდნენ, გარეკილ იქმნა კონსტანტინეპოლის პარლამენტი, რომელმაც „ეროვნული პაქტი" მიი-

ღო და სან-რემოს კონფერენციაზე (18-26 აპრილი 1920 წ.) დადასტურდა ოსმალეთის იმპერიის დაშლა: არაბული ქვეყნები განთავისუფლებულ იქმნენ; თრაკია და სმირნა მიეკუთვნა საბერძნეთს; სომხეთი გამოცხადდა დამოუკიდებელი; თურქესტანი — ავტონომიური და სხვა.

ქემალ ფაშის მიერ ანგორაში მოწვეული და 23 აპრილს 1920 წელს შემდგარი „ოსმალეთის დიდი ეროვნული ყრილობა“ ადასტურებს კონსტანტინეპოლის პარლამენტის მიერ გამოცხადებულ „ეროვნულ პაქტს,“ აუქმებს სულთანის აქტებს და ცნობს მას მხოლოდ ხალიფად. 30 აპრილს 1920 წელს ანგორაშივე გამოცხადებულ იქმნა ოსმალეთის ახალი სახელმწიფო და 5 მაისს 1920 წელს შედგა მთავრობა (კომისარიატი) ქემალ ფაშის თავმჯდომარეობით.

15 მაისს 1920 წელს ბერძნები იკავებენ სმირნას და ილაშქრებენ ქემალის წინააღმდეგ, მაგრამ ამ დროს საფრანგეთი იცვლის ფრონტს, გაჰყავს თავისი ჯარები ოსმალეთიდან, ეხმარება ქემალ ფაშას მალულად, და 18 ივნისს 1920 წელს კი ოსმალეთის „დიდი ეროვნული ყრილობა“ ფიცს სდებს „ნაციონალურ პაქტზე“; ხოლო 20 ივნისს საბერძნეთს დაევალება ანტანტის მიერ ძალით გაატაროს ნაციონალისტური ოსმალეთის მიმართ საზავო პირობები, და ამგვარად იწყება ბერძენთა სამხედრო მოქმედება, საერთო შეტევა 22 ივნისს 1920 წელს ქემალ ფაშას წინააღმდეგ ასკილომეტრიან ფრონტზე. სულთანის მთავრობა კი 22 ივლისს 1920 წელს იძულებით თანხმობას აცხადებს სევრის ხელშეკრულებაზე, რომელსაც ხელს აწერს 10 აგვისტოს 1920 წელს.

სევრის ხელშეკრულების ძალით ოსმალეთს ჩამოშორდა თრაკია, ადრიანოპოლი, გალიპოლი, არაბეთი, სირია, პალესტინა, მესოპოტამია, არმენია (სომხეთი), ქურთისტანი — ავტონომიური და მერმე დამოუკიდებელი (მუხლი 27 — 35), არმენია იქნებოდა თავისუფალი და დამოუკიდებელი ერზერუმის, ბითლისის, ვანის და ტრაპიზონის ვილაიეთებით. საზღვრები საქართველოსთან და აზერბაიჯანთან დადგენილ უნდა ყოფილიყო ამ სახელმწიფოებთან მოლაპარაკებით (მუხლი 88 — 93). მუდროსის დაზავების მუხლი აქაც განმეორებულია. ძველი რუსეთის იმპერიის საზღვრები 1914 წლისა აღდგენილ უნდა იქმნეს და ბრესტლიტოვსკის საზავო ხელშეკრულება გაუქმებულია (მუხლი 132 — 139) და სხვა.

თუმცა სულთანის უძლურმა და უსუსურმა მთავრობამ დაადასტურა სევრის ხელშეკრულება, მაგრამ ოსმალეთის ნამდვილმა პატრონმა, მუსტაფა ქემალ ფაშამ კატეგორიულად უარყო იგი, და ომი ბერძნების წინააღმდეგ გაგრძელდა.

ქემალ ფაშა ეძებს დახმარებას და პოულობს მას მოსკოვში, რომელთანაც აერთებს მას ერთი მიზანი: — ბრძოლა ანტანტის სახელმწიფოთა წინააღმდეგ.

19. საბჭოთა რუსეთისა და ქემალისტური ოსმალეთის მოქმედება კავკასიაში

კავკასიაში დატრიალებული ამბების სურათის სისრულისათვის და ოსმალეთ-რუსეთის მოქმედებათა გასარკვევად, — თუმცა ამ საკითხს პირდაპირი კავშირი მესხეთთან არა აქვს, — საჭიროდ ვცანით ორიოდე სიტყვით აზერბაიჯანის რესპუბლიკის დაღუპვის ისტორიაზე შევჩერებულიყავით.

კავკასიაში რუსეთის მეორედ შემოსვლა უკანასკნელად ბაქოს გზით მოხდა. და თუ რა როლი ითამაშა ამ საქმეში ოსმალეთმა და აზერბაიჯანმა, ამას ყურადღების გარეშე ვერ დავტოვებთ.

უკვე ვთქვით, საბჭოთა რუსეთსა და ქემალისტურ ოსმალეთს, საერთო მიზანი გაუჩნდათ: — ბრძოლა ანტანტის წინააღმდეგ. ამ ბრძოლისათვის საჭირო შეიქმნა ძალთა გაერთიანება, რუსეთის მხრით ოსმალეთისათვის დახმარების მიწოდება იარაღით, ფულით, და ტექნიკოსებით. ამისათვის აუცილებელი იყო ერთი მეორისაკენ გზის გაკაფვა. გზა კი გადიოდა კავკასიაზე და პირველად ყოვლისა მეტად იოლ სავალ გზად აზერბაიჯანი იქმნა მიჩნეული. აი, აქ ოსმალეთმა განსაკუთრებული ყურადღება აზერბაიჯანს მიაქცია, და ვინაიდან იქ მას დიდი გავლენა ჰქონდა, ამიტომ აამოძრავა ამ გავლენის მანქანა, რომელმაც ბოლოს თვით აზერბაიჯანი იმსხვერპლა და შეიწირა.

საერთოდ აზერბაიჯანში მრავალი ოსმალო მოღვაწეობდა და განსაკუთრებით ადმინისტრაციაში და ჯარში მათ ბევრი ადგილი და ფრიადი მნიშვნელობა ჰქონდათ. ოსმალეთის აგენტურამ ააყბედა პრესა, აამოქმედა ჩუმი ძალები, და დაიწყო გაცხარებული და თავდადებული მუშაობა საბჭოთა რუსეთთან მეგობრობისათვის და ქადაგება შეიუწყვეტელი, რომ რუსეთი მუსულმანურ ქვეყნებს

ათავისუფლებს და ოსმალეთს ეხმარებაო. ხასან-ბეკ აგაევი, აზერბაიჯანის პარლამენტის თავმჯდომარის მოადგილე, აზერბაიჯანის რესპუბლიკის დანგრევის შემდეგ თბილისში ემიგრანტად გაძხადარი, 13 ივნისს 1920 წელს უსაყვედურებდა ენვერ ფაშას იმ მოღვაწეობის შესახებ, რომელიც ოსმალეთის აგენტებმა აზერბაიჯანში გასწიეს. ეს საყვედურიანი საბუთი იმდენად მნიშვნელოვანია, რომ იგი ფართოდ უნდა გამოვიყენოთ.

ხასან-ბეკ აგაევი ენვერ ფაშას წერდა, სხვათა შორის შემდეგს აზერბაიჯანის დაღუპვის მიზეზების შესახებ:

„ეს ერთი ხანია აზერბაიჯანულ პრესაში, განსაკუთრებით გაზეთ „იტტიხად"-ში, დაჟინებითა და მუდმივად ვრცელდებოდა სულ სხვადასხვანაირი და ცრუ ცნობები ბოლშევიკების შესახებ, რომელსაც არხევდენ ოსმალო ოფიცრები, ბაქოში მცხოვრებნი და თითქო თქვენის დავალებით მომუშაენი.

აზერბაიჯანელ თურქთა შორის სწარმოებდა ენერგიული ქადაგება იმის შესახებ, თითქო თქვენსა და საბჭოთა მთავრობის შეთანხმების ნიადაგზე, შეთანხმებულ მხარეთა ჯარები, შეერთდებიან რა ანატოლიაში, დაიწყებენ ომს ანტანტის წინააღმდეგ, მუსულმანურ მსოფლიოს და კერძოდ ოსმალეთის განსათავისუფლებლად. ამ ხმებში მეტად უმთავრესი და მნიშვნელოვანი არის შემდეგი:

რუსული ჯარი გაიელის აზერბაიჯანზე, ბაქოში შეუსვლელად, ყარაბახ-სომხეთის გზით ანატოლიისაკენ.

მოხსენებული ოსმალო ოფიცრები, მოსახლეობა რომ დააჯერონ ამ სულელური ხმებით, იჩენენ დიდ ენერგიას და აქტივობას.

ხალილ ფაშა, ბახა საიდ, დოქტორი ფუადი და ბახაედდინი მეთაურობენ ამ მოძრაობას.

აზერბაიჯანის ხალხმა თითქო უკვე დაიჯერა ეს ხმები და ამ საქმის ინიციატორებს შეეძლოთ ამ **შემთხვევაში ეფიქრათ, რომ** მათი მიზანი მიღწეულია.

სამხედრო ორგანიზაციას, რომელსაც ხელმძღვანელობენ თქვენს მიერ რწმუნებული ოფიცრები და აზერბაიჯანის სტუმრები, ნელნელა შეჰყავდა თავის წრეში რუსი ბოლშევიკები და ცოტა-ხნის შემდეგ თვით (ორგანიზაციამ) მიიღო ბოლშევიკური ორგანიზაციის ფერი.

24 აპრილს 1920 წელს ბოლშევიკურმა ჯარმა გადალახა აზერ-

ბაიჯანის საზღვარი, გაჰფანტა 300 მესაზღვრე აზერბაიჯანისა და 27 აპრილს რუსეთი ბაქოდან უკვე 15 კილომეტრზე იმყოფებოდა.

და როგორც კი მისი ნაწილები შემოვიდენ ქალაქში, მათ მისასალმებელი სიტყვებით შეხვდენ ხალილ ფაშა და დოქტორ ფუადი, რომელნიც ეძახდნენ წითლებს „ჩვენს მოკავშირეებს" და აჩერებდენ მოსახლეობას, წინააღმდეგობა არ გაეწია.

ბაქოში შემოსულ ბოლშევიკებს მკლავებზე ჰქონდათ წითელი „პოვიხზკა" თეთრ ნახევარ მთვარესთან ერთად, რომელიც სამი თვის შემდეგ მოიშორეს, რადგან, ცხადია, აღარ ჭირდებოდათ.

ვინაიდან ქალაქში არ იყო არავითარი შეიარაღებული ძალა, პარლამენტი იძულებული იყო ხელისუფლება გადაეცა განსაკუთრებული კომიტეტისათვის, რომელიც გამოგზავნა ამ მიზნით ბოლშევიკურმა პარტიამ.

ამგვარად, 27 აპრილს 1 — 2 საათზე ღამით, ხელისუფლება გადავიდა ბოლშევიკების ხელში და მეორე დღეს რუსულმა არმიამ, დაარღვია რა თავისი აღთქმა, დაიკავა ბაქო, სადაც განაიარაღა აზერბაიჯანული მილიცია...

ერთადერთი ძალა ქალაქში იყო „პარლამენტის პოლკი," რომელიც შესდგებოდა უმთავრესად ოსმალოებისაგან და მისი კომანდირიც იყო ოსმალო. ბახა საიდის ხელმძღვანელობით პოლკმა დაიკავა პარლამენტი და დაასრულა ამით ბოლშევიკური გამარჯვება.

გამოუთქმელი უბედურების მიზეზი, რომელიც თავს დაატყდა აზერბაიჯანს, არის შეცდომები თქვენი ოფიცრებისა, რომელნიც სტუმრად იყვნენ ჩვენთან თქვენი სახელით. აზერბაიჯანი იღუპება იმ შეთანხმების გამო, რომელიც თქვენ დასდეთ საბჭოთა რუსეთთან"...

და აზერბაიჯანი დაიღუპა, გადაეშვა უფსკრულში ოსმალეთის ინტერესებისათვის, და თავის უბედურებაში თვით აზერბაიჯანმა მიიღო მხურვალე მონაწილეობა ოსმალეთის ლოცვა-კურთხევით და წაჯიკავებით. თვით აზერბაიჯანელები ეხმარებოდნენ ოსმალეთს აზერბაიჯანის რესპუბლიკის რუსეთის ფარგლებში შესვლას და ამ საქმის მოწყობაში აზერბაიჯანელი მოღვაწენი თავს არ იზოგავდნენ. ჯერ შინაგან საქმეთა მინისტრი აზერბაიჯანის რესპუბლიკისა, მერმე ვაჭრობა-მრეწველობის მინისტრი, კიდევ მერმე მინისტრი, რომელსაც დაევალა მთავრობის შედგენა, ცნობილი მ. გ. გაჯინსკი, არანაკლებ ცნობილი იქაც და იქაც, ემიგრაციაშიც, ემინ

რასულ-ზადე ოსმალურ პოლიტიკას იზიარებდნენ და ანხორციელებდნენ. აზერბაიჯანის მთავრობის წევრები, „მუსავატის“ პარტიის გავლენიანი წევრები, „იტტიხადის“ პარტიის დიდი წევრები, ოსმალეთის აგენტების ხელში მყოფი ჯარი მოტყუებული და თვალებაბმული მოსახლეობა, მეტად კეთილად განწყობილი ოსმალეთისადმი — აი ის ხალხი, რომელმაც შემოიყვანა საბჭოთა რუსეთი აზერბაიჯანში.

აზერბაიჯანმა ჩაიდინა ღალატი თავისი თავის წინაშე და ამით კავკასიის წინაშეც ოსმალეთის გულისათვის.

რომ ეს ამბავი უბრალო ჭორად არავის მოეჩვენოს, ჩვენ უნდა მოვიტანოთ აქ თვით ქემალ ფაშის შემდეგი განცხადება:

„26 აპრილს 1920 წელს (ოსმალეთის) მთავრობის საბჭო ანგორადან მიმართავს რუსეთის საბჭოთა მთავრობას წერილით, რომელშიაც აცხადებს, რომ ოსმალეთი ვალდებულებას იღებს საბჭოთა რუსეთთან ერთად იმპერიალიზმის წინააღმდეგ იბრძოლოს და აზერბაიჯანზე იმ მხრივ გავლენა მოახდინოს, რომ აზერბაიჯანი საბჭოთა რესპუბლიკების ფარგალში შევიდეს“-ო.

ამისათვის მუშაობა უფრო ადრე იყო დაწყებული და მალე, ადვილადაც გატარებული ცხოვრებაში.

ოსმალეთთან ერთად ანტანტის იმპერიალიზმის წინააღმდეგ ბრძოლის გარდა, მოსკოვს თავისი საკუთარი დიდი ინტერესებიც ჰქონდა კავკასიაში: — ძველი რუსული საზღვრების აღდგენა, კავკასიური ბაზის დაბრუნება, ბაქოს ნავთი, ჭიათურის მარგანეცი და ბათუმის პორტი.

აზერბაიჯანში შემობრძანებით რუსეთმა შემოარღვია კავკასიის ზღუდე, გასეირნებით გადმოალაჯა კავკასიურ ბჭეს და აღარ დაუყოვნებია საქართველოსა და სომხეთის წინააღმდეგ გაელაშქრა. იგი სწრაფლ გაეშურა საქართველოს რესპუბლიკის საზღვრებისაკენ და გაიმართა სასტიკი ომი საქართველოს რესპუბლიკასა და საბჭოთა რუსეთს შორის; ომი, რომელიც რუსეთის დამარცხებით და 19 მაისის 1920 წლის ხელშეკრულებით დასრულდა.

სომხეთში კი მოსკოვმა წინასწარ მოაწყო აჯანყებანი 1920 წლის მაისში. სომხეთის მთავრობამ 14 მაისს ჩააქრო ბოლშევიკური აჯანყება ყარსში, 18-ს — სარაყამიშში, 19-ს — ბაიაზეთში და 22-ს ყაზახის რაიონში; ხოლო 21 მაისს 1920 წელს წითელი ჯარები იწყებენ შეტევას სომხეთისაკენ, იკავებენ ყაზახის მხარეს, მაგრამ აქ სომხები მათ ამარცხებენ. შემდეგ აზერბაიჯანელებთან ერთად წითლები უტევენ ზანგეზურისაკენ; 5 ივლისს 1920 წელს იკავებენ გერუსს; სომხები აწარმოებენ კონტრშეტევას ჰდროს ხელმძღვანელობით და ხდება ნამდვილი ომი, მაგრამ ამასთანავე და მალე იწყება ოსმალეთის თავდასხმა სომხეთზე, სომხები იძულებული არიან შეაჩერონ ბრძოლა რუსული მე-11 არმიის წინააღმდეგ. თითქმის მთელი ზანგეზური რჩება რუსეთის ხელში. ოქტომბერში იქ ხდება დიდი აჯანყება, რუსები განდევნილი არიან, მაგრამ ოსმალეთის ფრონტზე სომხები მარცხდებიან.

როგორ შეიქმნა საბჭოთა რუსეთისა და ქემალისტური ოსმალეთის მეგობრობა?

როგორც აღვნიშნეთ, საბჭოთა რუსეთს და ქემალისტურ ოსმალეთს მსოფლიო ომის შემდეგ საერთო მიზანი გაუჩნდათ: — ბრძოლა გამარჯვებულ სახელმწიფოთა კავშირის ანუ ანტანტის წინააღმდეგ. პირველი ებრძოდა მათ — სამხრეთ რუსეთში — თეთრგვარდიელთა ფრონტზე; მეორე — მცირე აზიაში — ბერძნების მიერ გაშლილ ფრონტზე. ამ საერთო ინტერესების გაჩენამ საბჭოთა რუსეთს და ქემალისტურ ოსმალეთს მეგობრობის საერთო ინტერესები შეუქმნა და ვინაიდან ოსმალეთი განსაკუთრებულ მძიმე მდგომარეობაში იმყოფებოდა, მანაც პირველმა აღიმაღლა ხმა და რუსეთს თხოვნით მიმართა.

1920 წლის 23 აპრილს გაიხსნა ანგორაში „ოსმალეთის დიდი ეროვნული ყრილობა“ და უკვე 26 აპრილს ამ ყრილობამ მიმართა თხოვნით მოსკოვს, რათა მას დახმარება გაეწია ქემალისათვის უცხოელების ინტერვენციის წინააღმდეგ და დაემყარებინა ანგორასთან მუდმივი კავშირი.

ამასთან ერთად ქემალის ოსმალეთი თავისთავზე ღებულობს ვალდებულებას: აზერბაიჯანის რესპუბლიკა საბჭოთა რუსეთში შევიდეს! ეს, ნათელია, ძვირფასი ფეშქაში და ძღვენი იყო!

თავის საპასუხო წერილში, 2 ივნისს 1920 წელს მოსკოვის საბჭოთა მთავრობამ მიიღო და დაუდასტურა ქემალის მთავრობას ის პრინციპები, რომელიც გამოაცხადა „დიდმა ეროვნულმა ყრილობამ“ საგარეო პოლიტიკის მიმართულებით. ესე იგი: მოსკოვმა აღიარა ოსმალეთი „ეროვნული პაქტის“ ფარგლებში, უარყო მანაც კაპიტულაციები, უცხოეთის კონტროლი, გავლენის სფეროვ-

ბი და სხვა ოსმალეთის მიმართ. საბჭოთა მთავრობა იყო ნათქვამი ის ნოტაში: „ოსმალეთისათვის ამ მძიმე დღეებში... ბედნიერია ჩაეყაროს საფუძველი მეგობრობისა, რომელმაც უნდა შეაკავშიროს თურქი და რუსი ხალხი“-ო.

ამასთანავე მოსკოვი წინადადებას აძლევდა ანგორას: დაუყოვნებლივ დაენიშნათ დიპლომატიური და კონსულური წარმომადგენლები. 1920 წლის ზაფხულის დამდეგს მოსკოვს ეწვია ოსმალეთის პირველი დელეგაცია და დაიწყო დიპლომატიური მოლაპარაკება, რომელიც დასრულდა 24 აგვისტოს 1920 წელს დადებული მეგობრობის ხელშეკრულებით. ეს ხელშეკრულება მიზნად ისახავდა ერთად ბრძოლას იმპერიალისტური სახელმწიფოების ანუ ანტანტის წინააღმდეგ.

მაგრამ საბჭოთა რუსეთის დახმარება რომ პირდაპირი და საგრძნობი ყოფილიყო, საჭირო იყო პირდაპირივე კავშირი და იქ კი, კავკასიაში, რუსეთსა და ოსმალეთს შორის სამი რესპუბლიკის ტერიტორია იყო ჯებირად გარდაქმნილი — ბუფერი, რომლის გადალახვა უახლოეს მიზნად იქმნა დასახული.

ჯერ უფრო ადრე, ქემალ ფაშის რჩევით თუ კარნახით აზერბაიჯანის რესპუბლიკის მთავრობა 1920 წლის აპრილში კარებს უღებს წითელ ჯარებს, რომელნიც აზერბაიჯანის დაკავების შემდგომ პირდაპირ საქართველოს რესპუბლიკას ეჯახებიან, მაგრამ მარცხდებიან.

შემდეგი დარტყმა ხდება სომხეთის რესპუბლიკაზე.

მოსკოვის მთავრობამ ერევანის მთავრობას ჯერ „მეგობრული“ წინადადებით მიმართა, რათა უკანასკნელს რუსეთისათვის ნება დაერთო სომხური გზებით გადაეზიდვინებინა სამხედრო მასალა ქემალის ჯარების დასახმარებლად. სრულიად გასაგებია, სომხეთის მთავრობამ, რომელიც სევრის ხელშეკრულების განაღდებას დღითიდღე მოელოდა, მოსკოვის ასეთი წინადადება არ შეიწყნარა და მას უარი შეუთვალა, მაგრამ ეს უარი საბედისწერო აღმოჩნდა.

1920 წლის მაისში საქართველოს ფრონტზე რუსეთის შემოტევას და მერმე დამარცხებას თან მოჰყვა 9 ივნისს 1920 წელს ქემალის მიერ აღმოსავლეთ ანატოლიაში მობილიზაციის გამოცხადება და კავკასიის მხარეზე მთავარსარდლად ქიაზიმ-ყარაბექირ ფაშის დანიშვნა. უკვე 7 ივლისს 1920 წელს ქემალის მთავრობამ სომხეთის მთავრობას ერევანში ულტიმატუმი გადასცა და ვინაიდან ოსმალეთმა მოიმიზეზა, რომ სომხეთი თავს გგესხმისო, თვითონვე შეუტია სომხეთს. ეს იყო პირველი ცდა სომხეთის განადგურებისა, რომელიც უფრო ძლიერად განმეორდა ოქტომბერში, როცა 30 ოქტომბერს 1920 წელს ოსმალებმა აიღეს ყარსი, და ამავე დროს რუსული წითელი ჯარებიც შეიჭრნენ სომხეთის ტერიტორიაზე და დაიწყეს შეტევა. 7 ნოემბერს ოსმალებმა დაიკავეს ალექსანდროპოლი (გუმბრი). ორი მხრიდან შემორტყმული, სასოწარკვეთილებაში ჩავარდნილი სომხეთის მთავრობა იჩქარის დასდოს ოსმალეთთან ხელშეკრულება, რათა შესძლოს ბრძოლა რუსეთის წინააღმდეგ; იგი დებს „ალექსანდროპოლის ხელშეკრულებას“ ოსმალეთთან, მეტად მძიმეს და აუტანელს, მაგრამ ეს მას არ შველის — რუსული წითელი ჯარები პარალელურად იკავებენ სომხეთის ტერიტორიას, სომხეთის რესპუბლიკა იშყლიტება ეროსა და გრდემლს შუა და 2 დეკემბერს ერევანში ცხადდება სომხეთის საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკა, და 3 დეკემბერს 1920 წელს საბჭოთა სომხეთი და ქემალისტური ოსმალეთი დებენ „მეგობრულ“ ხელშეკრულებას. ოსმალეთი და რუსეთი უკვე პირდაპირი მეზობლები არიან და ქემალს დახმარება უხვად მისდის.

ცნობილი ბოლშევიკი, საერთაშორისო საკითხების სპეციალისტი მ. პავლოვიჩი, 1920 წელში წერდა, რომ „სომხეთისა და საქართველოს არსებობის აზრი, საერთაშორისო იმპერიალიზმის აზრით, მდგომარეობს სწორედ ამ მისიაში ორივე სახელმწიფოისა, იმსახურონ ბუფერად, გარდაუვალ კედლად ერთი მხრით რევოლუციურ რუსეთსა, საბჭოთა აზერბაიჯანსა და გაღვიძებულ აღმოსავლეთს შორის, პირველად ყოვლისა, ოსმალეთსა და სპარხეთს შორის“-ო. პავლოვიჩი ამით ახასიათებდა 1920 წელს არა მარტო „საერთაშორისო იმპერიალიზმის“ აზრს, არამედ რუსეთის აზრსაც, რადგან ასეთი აზრი არა ერთჯერ გამოთქმულა საბჭოთა პუბლიცისტების მიერაც, როგორც მაგალითად: „მენშევიკური საქართველო და დაშნაკცაკანური სომხეთი — მთავარი ბაზაა საბჭოთა რუსეთისა და ანატოლიის ოსმალეთის დასაშორებლად და მუდმივი საფრთხე მათთვის ზურგიდან“...

სომხეთის გასაბჭოების შემდეგ „გამოჩნდა გზა, რომლის შემწეობითაც დაჩქარდა დაახლოება რევოლუციურ ანატოლიისა და საბჭოთა რესპუბლიკებისა“-ო, ხოლო ევროპელი ჟურნალისტი ჟანტიზანი, რომელმაც გაზეთ „ტან“-ში საქართველოს მრავალი წე-

რილი მიუძღვნა, 1920 წელს წერდა: „უკვე ეხლა საქართველო კავკასიის ფრონტის დიდ ნაწილზე აბრკოლებს პირდაპირ ურთიერთობას ბოლშევიკებსა და ოსმალო ნაციონალისტებს შორის, რომელნიც თუმცა სხვა და სხვა მიზნებს მისდევენ, მაგრამ ერთნაირად სცდილობენ მოკავშირე დემოკრატიათა გამარჯვებას საბოტაჟი გაუკეთონ"-ო.

ეს ახსნა-განმარტებაც საკმარისია, სხვა უფრო მძიმე მოსაზრებასაც რომ თავი დავანებოთ, იმის გასაგებად, თუ ოსმალეთი და რუსეთი რატომ ერთდროულად და ერთად დაესხნენ თავს საქართველოს რეზპუბლიკას და რატომ ასე ძმურად გაინაწილეს იგი.

რუსეთსა და ოსმალეთს შორის შეიქმნა საერთო საზღვარი — დახმარება იარაღითა და ფულით გაიზარდა; ქემალისტები აწარმოებენ ძლიერ კონტრშეტევას ბერძნების წინააღმდეგ; ბერძნები მარცხდებიან, ტოვებენ მცირე აზიას, და მზადდება ლოზანის კონფერენცია, რომელიც მოწვეულ იქმნა 1923 წლის 29 იანვარს. 1923 წლის 22 ოქტომბერს ოსმალეთი ცხადდება რესპუბლიკად და მისი პირველი პრეზიდენტია — ეროვნული გმირი — ახალი ოსმალეთის მამა — ქემალ ფაშა.

ასეთია სრულიად მოკლედ ოსმალეთის ისტორია იმ დროის მანძილზე, როდესაც საქართველოს დამოუკიდებლობის საკითხიც იდგა საერთაშორისო ასპარეზზე, ხოლო აწ უნდა დავუბრუნდეთ საქართველოსა, ოსმალეთისა და საბჭოთა რუსეთის ურთიერთობას და გავარჩიოთ ის ხელშეკრულებაც, რომელიც ოსმალეთმა და რუსეთმა შეჰკრეს საქართველოს ზურგს უკან თვით საქართველოს ხარჯზე.

20. რუსეთ-ოსმალეთის მოსკოვის ხელშეკრულება, ყარსის ხელშეკრულება და მესხეთის საკითხი

მოსკოვის მთავრობამ ქემალის მთავრობა ფაქტიურად იცნო უკვე თავის საპასუხო ნოტით 2 ივნისს 1920 წელს. ამ ნოტის მიხედვით, რუსეთმა აღიარა ოსმალური „ეროვნული პაქტი," და მაშასადამე, სცნო ოსმალეთის პრეტენზიები სამ სანჯაყზე: ბათუმ-არდაგან-ყარსზე. ამ „ეროვნულ პაქტ"-ში, რომელიც ოსმალეთის პარლამენტმა გამოაცხადა ცალმხრივად, ბათუმ-არდაგან-ყარსის მხარე აღიარებულია თურქულ მიწა-წყლად და ნაგულისხმევია აგრეთვე,

რომ სწორედ ბრესტლიტოვსკის ზავით მიიღო იგი ოსმალეთმა. ნებით ეს მხარე ოსმალეთს არ დაბრუნებია, და ამნაირად, „ეროვნულ პაქტ"-ში გამოცხადებული უფლება ყალბია.

ასეთი იყო ნამდვილი ვითარება, რომელიც საბჭოთა მთავრობის საგარეო სამინისტროს არ შეიძლება არა სცოდნოდა. მოსკოვის საგარეო საქმეთა კომისარიატი მით უმეტეს ვალდებული იყო ამ საკითხში სათანადოდ გარკვეულიყო, რადგან იმავე კომისარიატმა რამოდენიმე კვირით ადრე, 7 მაისს 1920 წელს (7 მაისი — 2 ივნისი!) დე-იურედ აღიარა საქართველოს რესპუბლიკის მთავრობა და საქართველოს სახელმწიფოებრივ საზღვრებში მოაქცია ბათუმის მთელი ოლქი.

საქართველოს ტერიტორიაში, მოსკოვის დე-იურედ ცნობის მიხედვით, არ შედიოდა მხოლოდ არდაგან-ოლთისი, რომლის შესახებ იქ ნათქვამი იყო: (ბათუმის ოლქის გარდა), თუ საქართველო მიიღებს არსებული ან მომავალში მოსალოდნელი სხვა სახელმწიფოსაგან ახალ ტერიტორიებს, მაშინ რუსეთი აღიარებს საქართველოსათვის იმ ტერიტორიებს, რომელიც ძველად შედიოდა კავკასიის სანამესტნიკოშიო. აქ ლაპარაკია მხოლოდ ყარსის ოლქის ორ „ოკრუგზე" — არდაგან-ოლთისზე. საქართველოს უფლება ჰქონდა ეფიქრა, რომ ეს ორი მხარე, რომელსაც მაშინ მხოლოდ სომხეთი ედავებოდა, სწორედ მის ფარგლებში მოხვდებოდა, და აქ კი, უცებ მოსკოვის საგარეო საქმეთა კომისარიატი იმასაც კი ივიწყებს, რომ 7 მაისის ხელშეკრულებით ბათუმის ოლქი საქართველოს ეკუთვნოდა! როგორ შეიძლებოდა ეს ამბავი დატრიალებულიყო? არის ეს მოხელეთა უვიცობის და დაუდევრობის შედეგი, თუ ეგია განზრახული მოსაზრება საქართველოს ტერიტორიული შემცირების მიზნით, მის გასანადგურებლად და ოსმალეთის გულისმოსაგებად?

უეჭველია, რომ ფორმალურად, თურქული „ეროვნული პაქტის" აღიარებით, 2 ივნისს 1920 წელს, რუსეთმა ორჭოფულ მდგომარეობაში ჩაიგდო თავი: — ან 7 მაისის 1920 წლის რუსეთ-საქართველოს ხელშეკრულება იყო მართალი, ან 2 ივნისის რუსეთის ნოტა ოსმალეთისადმი.

არავითარი ცნობა არ მოგვეპოვება იმის შესახებ: იცოდა რაიმე საქართველოს მთავრობამ ამაზე, თუ არა? ფორმალურად, ყოველ შემთხვევაში ის ვალდებული იყო სცოდნოდა ეს და ამის გამო შესაფერი ზომებიც მიეღო. ჩვენ ვეჭვობთ, რომ ეს მოხდა ასე.

იმ დროს, როდესაც საქართველო რუსეთის წინააღმდეგ 1921 წელს ომს აწარმოებდა, იმ დროს, როცა ქართულ ჯარებს ებრძოდნენ ბოლშევიკური ჯარები და ოსმალეთი კი საქართველოს პირდებოდა რა დახმარებას, სამარეს უთხრიდა მას, მოსკოვში რუსეთის მთავრობის და ოსმალეთის მთავრობის წარმომადგენელთა შორის მიმდინარეობდა მოლაპარაკება, და ამ მოლაპარაკების შედეგად იშვა ხელშეკრულება, რომელსაც ხელი მოაწერეს 1921 წლის 16 მარტს, როდესაც საქართველოს რესპუბლიკის მთავრობა ჯერ კიდევ, თუმცა განადგურებული, ქართულ თავის ტერიტორიაზე იმყოფებოდა. რას წარმოადგენს მოსკოვის 16 მარტის 1921 წლის ხელშეკრულება?

რასაკვირველია, ხელშეკრულება იწყება ერთა ძმობისა და თვითგამორკვევის უფლებათა პრინციპის აღიარებით! და ამასთან რუსეთი და ოსმალეთი აცხადებენ თავის სოლიდარობას დასავლეთის იმპერიალიზმის წინააღმდეგ ბრძოლაში.

დასახელებული ხელშეკრულების პირველი მუხლი უარყოფს ყველა საზავო ხელშეკრულებასა და საერთაშორისო აქტებს, რომელსაც არა სცნობს ან ოსმალეთის დიდი ეროვნული ყრილობა ანუ კრება, ან საბჭოთა რუსეთი.

მაგრამ ვინ არის ეს ოსმალეთი და რას წარმოადგენს იგი? იმ დროს ხომ სულთანის ოსმალეთის მთავრობა სტამბოლში იჯდა, ინგლისის მზრუნველობაში, და ახალი ოსმალეთის მთავრობა კი ანგორაში! იმ დროს ხომ ახალი ოსმალეთი ქემალ ფაშის ხელმძღვანელობით სასტიკად უწევდა ბრძოლას ანტანტის მიერ დადგენილ სევრის ხელშეკრულებას, რომელიც ოსმალეთს ანიავებდა, და ებრძოდა სულთანის მთავრობასაც, რომელმაც ეს სევრის ხელშეკრულება მიიღო! ამიტომ საჭირო გახდა მოსკოვის ხელშეკრულებაში აღნიშნული ყოფილიყო, თუ სიტყვით „ოსმალეთი“ რა იგულისხმებოდა! მოსკოვის ხელშეკრულების პირველი მუხლის მეორე განყოფილებაში ამის შესახებ შემდეგია ნათქვამი:

„ამ ხელშეკრულებაში, მცნებით ოსმალეთი, იგულისხმება ტერიტორიები, რომელიც აღნიშნულია 28 იანვრის 1336 (ანუ 1920) წლის ნაციონალურ ოსმალურ შეთანხმებაში, რომელიც გამომუშავებულ და გამოცხადებულ იქმნა ოტტომანის დეპუტატთა პალატის

მიერ კონსტანტინეპოლში და რომელიც ეცნობა პრესსასა და ყველა სახელმწიფოს“-ო.

აქედან ჩანს, რომ ოსმალეთის ტერიტორიული შემადგენლობა და მისი საზღვრები დაუდგენია ოსმალეთის დეპუტატთა პალატას 1920 წლის 28 იანვარს. მაშასადამე, ცალმხრივი განცხადებით, პალატას განუსაზღვრავს ოსმალეთის ფარგლები და იმჟამად, 16 მარტს 1921 წელს, საბჭოთა რუსეთი ხელშეკრულებით სცნობს ოსმალეთის ტერიტორიულ შემადგენლობას, როგორც იგი არის განმარტებული „ეროვნულ თურქული პაქტით.“ ამ საფუძველზე მოსკოვის ხელშეკრულების პირველი მუხლის მეორე აბზაცში გატარებულია საზღვრები შემდეგნაირად:

„ოსმალეთის ჩრდილო-აღმოსავლეთის საზღვარი ტარდება: ხაზით, რომელიც იწყება სოფელ სარფთან შავ ზღვაზე, გადადის მთაზე ხედისმთა, წყალთგამყოფ ხაზზე შავშეთის მთისა და კანნიდაღის შორის, შემდეგ მისდევს არდაგანისა და ყარსის სანჯაყების ჩრდილოეთ ადმინისტრატიულ საზღვარს — ტალვეგზე — მდინარეთა არფა-ჩაი და არაქსი — ქვემო ყარა-სუს შესართავამდე.“ ამით დადგენილია ის საზღვარი, რომელიც დღესაც არსებობს, და რომლის ძალით ქართული ტერიტორიები არდაგან-ოლთის-ართვინისა, თითქმის ბათუმამდე ოსმალეთის ხელში იმყოფება.

მოსკოვის ხელშეკრულების მეორე მუხლის ძალით —

„ოსმალეთი თანხმდება დაუთმოს საქართველოს სუვერენიტეტი ბათუმის პორტზე და ქალაქზე და იმ ტერიტორიაზე, რაც ძევს ჩრდილოეთის საზღვრისა, რომელიც აღნიშნულია ამ ხელშეკრულების პირველ მუხლში, და შეადგენს ბათუმის ოლქის ნაწილს, იმ პირობით, რომ:

1) ხელშეკრულების ამ მუხლში მითითებულ ტერიტორიაზე მცხოვრებნი ისარგებლებენ ფართო ადგილობრივი ავტონომიით ადმინისტრაციული მხრივ, რომელიც თითოეულ თემს უზრუნველჰყოფს კულტურული და რელიგიური უფლებებით, და რომ მოსახლეობას მიეცემა შესაძლებლობა გაატაროს ისეთი აგრარული კანონი, რომელიც მის სურვილებს შეესაბამება.

2) რომ ოსმალეთს მიენიჭება თავისუფალი ტრანზიტი ყოველგვარი საქონლისა, რომელიც იგზავნება ოსმალეთში ან იქიდან, ბათუმის ნავთსადგურის საშუალებით, უბაჟოდ, დაუბრკოლებლივ, და რაიმე გადასახადის დადების გარეშე, ოსმალეთისადმი იმ უფ-

ლების მიცემით, რომ იგი სარგებლობს ბათუმის პორტით განსაკუთრებულ გადასახადთა გაუღებლად.“

მეექვსე მუხლით, რუსეთი და ოსმალეთი აღარ სცნობენ აქამდე მათ შორის დადებულ ხელშეკრულებებს და აუქმებენ მათ, ხოლო მერვე მუხლით ერთი მეორეს ავალდებულებენ თავიანთ ტერიტორიებზე არ დაუშვან მტრული ორგანიზაციები ან ჯგუფები, რომელნიც მეორე მხარეში მთავრობობის პრეტენზიებს აცხადებენ; და მე-15 მუხლით, რუსეთს დაკისრებული აქვს, ამ ხელშეკრულებაში რაც ამიერკავკასიის რესპუბლიკებს ეხება, ყველაფერი გაატაროს და მე-16 მუხლით რატიფიკაცია ამ ხელშეკრულებისა უნდა მოხდეს ყარსში, რაც შესრულებულ იქნა 13 ოქტომბერს 1921 წელს, როდესაც ხელი მოაწერეს ყარსის ხელშეკრულებას აზერბაიჯანის, საქართველოს, სომხეთის და რუსეთის წარმომადგენლებმა ერთი მხრით და ოსმალეთის წარმომადგენლებმა მეორე მხრით.

ყარსის ხელშეკრულების ძალით დადასტურებულ იქმნა მოსკოვის ხელშეკრულება და პირველი მუხლის ძალით, რომლითაც ყველა ძველი ხელშეკრულება გაუქმებულად არის გამოცხადებული, იგივე მუხლი 16 მარტის მოსკოვის ხელშეკრულებას სრულიადაც არ უარყოფს — აღიარებს და ამტკიცებს. ამგვარად, როგორც ფორმალურად, ისე არსებითადაც ყარსის ხელშეკრულება არის მოსკოვის ხელშეკრულების განმეორება; მაგრამ ამ ამბავს წინ უძღოდა ერთი პატარა, დიახ მნიშვნელოვანი მოვლენა, რომელიც ღირსია ყურადღებისა.

იმის მიუხედავად, რომ მოსკოვის ხელშეკრულების ძალით ყველა ძველი, რუსეთ-ოსმალეთის ხელშეკრულება გაუქმებულად გამოცხადდა, ოსმალეთმა, როდესაც საქმე მიდგა ამიერკავკასიის რესპუბლიკებთან იმავე მოსკოვის ხელშეკრულების გატარებაზე, მოითხოვა: სომხეთის დაშნაკურ მთავრობასთან იარაღის ძალით დაწერილი ხელშეკრულების განაღდება — ალექსანდროპოლის (გუმბრის) ხელშეკრულების ცხოვრებაში გატარება — და დიდ ხანს უარს ამბობდა ალექსანდროპოლის რაიონიდან ოსმალური ჯარები გაეყვანა. (ალბათ ასევე მოიქცეოდა იგივე ოსმალეთი, მას რომ საქართველოს მთავრობასთან რაიმე ამგვარი ხელშეკრულება ჰქონოდა). ამას გარდა, ოსმალეთმა უარი განაცხადა ამიერკავკასიის ფედერაციულ მთავრობასთან ხელშეკრულების დადებაზე და მოით-

ხოვა ცალ-ცალკე რესპუბლიკებთან მოლაპარაკების წარმოება. ასეთი ნაბიჯის მიზანი აშკარაა: ოსმალეთს სურდა მეტი ტერიტორია მიეღო კავკასიაში, მაგრამ მოსკოვმა მას ამის ნება არ მისცა, მოსთხოვა ხელშეკრულების განაღდება და დიპლომატიური მიწერ-მოწერის შემდეგ მოწვეულ იქმნა კონფერენცია ყარსში, სადაც 13 ოქტომბერს 1921 წელს მოსკოვის ხელშეკრულება დადასტურებული იქმნა.

მოსკოვ-ყარსის ხელშეკრულება გვიჩვენებს, რომ რუსეთმა სცნო სწორედ ოსმალური „ეროვნული პაქტი“ და არაფრად ჩააგდო 7 მაისის ხელშეკრულება. ეს მეტად აშკარაა, რადგან 16 მარტის მოსკოვის ხელშეკრულება დაყრდნობილია სწორედ ოსმალურ „ეროვნულ პაქტზე,“ ვინაიდან პირველი მუხლი ამ „პაქტს“ აღიარებს და მისი მიხედვით გაჰყავთ საზღვარი საქართველოსა (რუსეთსა) და ოსმალეთს შორის. ლოგიკურად, რასაკვირველია, აქედანვე გამომდინარეობს მეორე მუხლიც, რომელიც პირველი გაცნობით მეტად უცნაურ შთაბეჭდილებას სტოვებს; ეს მეორე მუხლი ხომ ამბობს, რომ „ოსმალეთი თანხმდება დაუთმოს საქართველოს სუვერენიტეტი ბათუმის პორტზე და ქალაქზე და იმ ტერიტორიაზე, რომელიც ძევს ჩრდილოეთით საზღვარისა“-ო! აქ ოსმალეთი უთმობს! ცხადია იგულისხმება, რომ ბათუმიც ოსმალეთის ყოფილა და მას ეხლა დაუთმია იგი საქართველოსათვის და ისიც პირობით!

რა საბუთით ითვისებს ოსმალეთი ბათუმის მხარეს? რა მოსაზრებით ამტკიცებს იგი, რომ ბათუმი მისია!? ბათუმზე საკუთრების ამბავი გამომდინარეობს „თურქული ეროვნული პაქტი“-დან! იქ ხომ არის განცხადებული, რომ სამი სანჯაყი — ბათუმ-არდაგან-ყარსი — (იგულისხმეთ: ბრესტლიტოვსკის ხელშეკრულების ძალით!) ვითომ ოსმალეთს ეკუთვნოდეს. რაღაი მას ეკუთვნის, მას ხომ შეუძლია „დაუთმოს“ იგი, ბათუმი, საქართველოს? და თან მფარველობა გაუწიოს ბათუმის რაიონში მცხოვრებთ და მოითხოვოს მათთვის ავტონომიაც! და როგორც ასე გულუხე და კეთილ დამთმობს — ოსმალეთს — ენიჭება თავისუფალი ტრანსპორტის უფლება!

იმ იურიდიულ ურთიერთობაში, რომელიც გამოიხატა ბრესტლიტოვსკის და ბათუმის საზავო ხელშეკრულებით, საქართველო-რუსეთის ხელშეკრულებით, „თურქული ეროვნული პაქტით“ და

ბოლოს მოსკოვ-ყარსის ხელშეკრულებით, ბევრი გაუგებრობაა და უვიცობა, მაგრამ ეს ფორმალისტურ მოსაზრებათა საქმეა. აღსანიშნავი ისაა, რომ ოსმალეთი დაყინებით ემყარება არარსებულ ბრესტლიტოვსკის ხელშეკრულებას და მის მიერ შექმნილ პრეცენდენტს, ხოლო რუსეთი უდასტურებს მას ამ უსაბუთო მოთხოვნილებას, თუმცა ფორმალურად არც ერთი ძველი ხელშეკრულება აღიარებული არაა და გაუქმებულია. მიზეზი ამისა იმალება „მეგობრობის“ კავშირში. რუსეთ-ოსმალეთის საერთო მიზანია საერთო ბრძოლა ანტანტის სახელმწიფოთა იმპერიალიზმის წინააღმდეგ და ამ ბრძოლას უნდა შეეწიროს საქართველოს რესპუბლიკაც და მისი სამი „სანჯაყიც“!

რა დაჰკარგა კავკასიამ მოსკოვ-ყარსის ხელშეკრულებით ტერიტორიული მხრით? ტერიტორიის ის ნაწილი, რომელიც მოსკოვ-ყარსის ხელშეკრულებით ოსმალეთს გადაეცა — ყარს-არდაგან-ართვინი — უდრის ოცდაოთხიათას (24 000) კვადრატულ კილომეტრს. საქართველომ დაჰკარგა არდაგან-ოლთისი და ბათუმის მხარის დიდი ნაწილი ანუ ტერიტორიული სივრცით — 13 046 კვადრატული კილომეტრი.

ჩვენ აღარ ვეხებით იმ სავალალო მოვლენას, რომ დაიკარგა მოსახლეობა, მურღულის მაღაროები და ქარხნები, ზღვის პირი, სიმდიდრე, ქართული სისხლითა და ოფლით გაპოხიერებული მიწა და ისტორიული აკვანი ქართული სახელმწიფოსი და კულტურისა.

21. რუსეთის მზადება საქართველოზე თავდასასხმელად და ოსმალეთ-საქართველოს ურთიერთობა რუსეთ-საქართველოს ომის დროს

აზერბაიჯანისა (28 აპრილი 1920 წ.) და სომხეთის (2 დეკემბერი 1920 წ.) რესპუბლიკათა დაკავების შემდეგ საბჭოთა რუსეთისათვის თავისთავად ისმებოდა საქართველოს ოკუპაციის საკითხიც. ამ საქმეში ევროპის შიში მოსკოვს არა ჰქონდა, და არც ოსმალეთის, რადგან ეს უკანასკნელი თვით რუსეთისაგან გამოელოდა შეელას. რუსეთისა და თურქეთის ინტერესები ერთმანეთს ემთხვეოდნენ, მაგრამ რუსთა ჯარების სარდალი ჰეკერი მაინც მოითხოვდა: სცოდნოდა ანგორის განწყობილება საქართველოს ოკუპაციის გეგ-

მის მიმართ. თავის მოხსენებაში რუსული მეთერთმეტე არმიის სარდალი ჰეკერი აცნობებს 18 დეკემბერს 1920 წელს მე-11 არმიის სამხედრო-რევოლუციურ საბჭოს თავმჯდომარეს, რომ საქართველოს რესპუბლიკის საწინააღმდეგო ოპერაციისათვის აუცილებელია უეჭვო მეგობრული ნეიტრალიტეტი ოსმალეთისა ანუ ქიაზიმ-ყარაბექირის ჯარებისა, და რუსეთის მხრივ კი ამდენი და ასეთი ჯარებიო. სიტყვა-სიტყვით ჰეკერი წერდა აღნიშნულ რევოლუციურ საბჭოს:

„თუ მეთერთმეტე არმიის სამხედრო საბჭო მიიღებს ნამდვილ გარანტიებს ქიაზიმ-ყარაბექირის ჯარების ჩვენდამი მეგობრული დამოკიდებულების შესახებ, მაშინ საქართველოსა და თბილისის ოკუპაციის საკითხი პირველად ყოვლისა შეიქმნება უფრო რეალური“-ო.

ერთი მხრივ, თუ მოსკოვს მალულად უნდა მოემზადებინა ოსმალეთის მხრივ მეგობრული განწყობილება საქართველოს ოკუპაციის მიმართ, მიეღო მისგან ნეიტრალიტეტის დაპირება, — მეორე მხრით — ღიად და აშკარად მოსკოვი მსოფლიოს არწმუნებდა, რომ იგი საქართველოს ხელს არ ახლებს და მის დამოუკიდებლობას პატივსა სცემსო.

როდესაც ინგლისის მთავრობამ მიუთითა საბჭოთა რუსეთის მთავრობას, რომ იგი საფრთხეში აგდებს ბათუმს და საქართველოს დამოუკიდებლობასო, თავის პასუხში (ნოემბერ-დეკემბერი 1920 წ.) საგარეო საქმეთა სახალხო კომისარი ჩიჩერინი ლორდ კერზონს უთვლის შემდეგს: „ეს მართალი არ არის. ერთადერთი საფრთხე მას (საქართველოს) მოელის ანტანტისაგან. რუსეთმა იცნო საქართველოს დამოუკიდებლობა; ანტანტას ეს არ მოუმოქმედებია. რუსული პოლიტიკა მთლიანად მხარს უჭერს პატარა ერთა თვითგამორკვევის უფლებას და საქართველოსადმი არავითარი მოთხოვნილება არ წარგვიდგენია, გარდა იმისა, რომ ბათუმი არ უნდა იქმნეს მომავალში დაკავებული მტრული ძალების მიერ. საბჭოთა რუსეთს არ გადაუდგამს და არც გადადგამს არც ერთ მტრულ ნაბიჯს საქართველოს წინააღმდეგ, ბათუმის ოკუპაციით თუ სხვაგვარად“-ო.

ასეთი მტკიცების მიუხედავად, მოსკოვი, რასაკვირველია, ემარაგებოდა საქართველოს წინააღმდეგ და ემზადებოდა თბილისზე წამოსასვლელად, თავს უყრიდა წითელ ჯარებს საბჭოთა სომხეთ-

აზერბაიჯანში და ამტკიცებდა „მეგობრულ ნეიტრალიტეტს“ ანგორასთან.

ამ მეგობრული ნეიტრალიტეტის დასამყარებლად 1921 წლის თებერვლის დამდეგს მოსკოვში დაიწყო რუსეთ-ოსმალეთის მოლაპარაკება. როგორც კი ეს ამბავი საქართველოს რესპუბლიკის მთავრობამ გაიგო, იგი მაშინვე შეეცადა იმ მოლაპარაკებაში მონაწილეობა მიეღო, მაგრამ მისი თხოვნა ამის შესახებ უპასუხოდ დარჩა.

ამავე დროს, თუ ცოტა ადრე, თბილისს ეწვია ქემალის მთავრობის დელეგაცია, რომელმაც საქართველოს მთავრობასთან დაიწყო დიპლომატიური მოლაპარაკება საერთო ურთიერთობის დასამყარებლად. ამ მოლაპარაკების დროს ოსმალეთი თავისი „ეროვნული პაქტის“ განხორციელებას მოითხოვდა. ამ მოლაპარაკებას ომმა მოუსწრო.

სწორედ იმავე ხანაში საქართველოს მთავრობამ დაიწყო მოლაპარაკება გასაბჭოებული სომხეთის მთავრობასთან და მიაღწია მას, რომ 1921 წლის 15 თებერვალს უნდა მომხდარიყო სომხეთისა და საქართველოს დელეგატთა შეხვედრა ყველა სადავო საკითხის გადასაწყვეტად; მაგრამ თვით მოსკოვს ჰქონდა გადაწყვეტილი საქართველოს წინააღმდეგ გალაშქრება, აღარ აცალა არც საბჭოთა სომხეთს და არც სოციალისტურ საქართველოს მოლაპარაკების დაწყება და 1921 წლის 11 თებერვალს საბჭოთა ჯარებმა სომხეთის მხრიდან დაიწყეს საქართველოს წინააღმდეგ საომარი მოქმედებანი.

საქართველოს მთავრობის მიერ ანგორაში დანიშნული ელჩი, აწ განსვენებული სვიმონ მდივანი ანგორაში ჩავიდა 1921 წლის 31 იანვარს და თავისი რწმუნების ქაღალდი კი გადასცა ანგორის მთავრობას იმავე წლის 8 თებერვალს. მომყოლი მოვლენებიდან სჩანს, რომ საქართველოს ელჩს, რომელსაც უნდა სცოდნოდა, თუ რა საზღვრებში უნდა ეცნო ოსმალეთი, „თურქული ეროვნული პაქტი“ არ უღიარებია და თბილისში დაწყებული კამათი სწორედ საზღვრების შესახებ, სხვა ამბებთან დაკავშირებით, ანგორაში გაგრძელებულა, როგორც ამას ეხლავე დავინახავთ.

სამი დღის შემდეგ დაიწყო რუსეთის თავდასხმა საქართველოზე. ცხრა დღის შემდეგ, ანგორის მთავრობამ გადაწყვიტა არდაგანისა და ართვინის მხარეში თავისი ჯარების შეყვანა და საქართველოს ელჩს აცნობა, რომ 1921 წლის 18 თებერვალს დილით ოსმალური ჯარი შევა ართვინშიო.

იმ დღესვე, 18 თებერვალს 1921 წელს სვ. მდივანმა სასტიკი პროტესტი განაცხადა ანგორის მთავრობის წინაშე ასეთი მტრული მოქმედებისა გამო და გამოითხოვა პასპორტი უკან დასაბრუნებლად. ანგორის მთავრობამ შეაჩერა თავისი მოქმედება, მაგრამ მხოლოდ რამოდენიმე დღით; 21 თებერვალს ელჩმა მდივანმა მიიღო ანგორის მთავრობის ულტიმატუმი: არდაგანისა და ართვინის რაიონში ოსმალური ჯარების შეყვანის შესახებ; ამაზე სვიმონ მდივანმა კვლავ პროტესტი განაცხადა. 22 თებერვალს 1921 წელს ანგორის მთავრობა კვლავ იმეორებს თავის ულტიმატუმს; 23 თებერვალს 1921 წელს სვ. მდივანი ისევ უარყოფს ანგორის მთავრობის მოთხოვნილებას და წერს მას: „თქვენ მიერ განზრახული მოქმედება არდაგანისა და ართვინის ოლქებში შესვლისა, ჩვენთან შეუთანხმებლად, არის განმეორება იმ დიდი ისტორიული შეცდომისა, რომლითაც ძველმა ოსმალეთმა განუწყვეტელი თავდასხმით, აიძულა ძველი საქართველო მოეყვანა ოსმალეთის კარზე მისი დაუძინებელი და უსასტიკესი მტერი — რუსეთი, და მით თავისი თავიც დაესაჯა. იგივე მეორდება დღესაც: როცა, ერთი მხრით, ახალგაზრდა ოსმალეთი ჩაბმულია საშინელ ბრძოლაში თავისი დამოუკიდებლობის დასაცავად, ხოლო, მეორე მხრით, ახალი დემოკრატიული საქართველო უსასტიკეს ბრძოლას აწარმოებს თავისი თავისუფლებისა და არსებობის შესანარჩუნებლად, სწორედ ამ დროს, ნაციონალურმა დიდმა კრებამ გადასწყვიტა თავდასხმა საქართველოზე. ამიტომ სასტიკსა და ენერგიულ პროტესტს ვაცხადებ ასეთი ძალადობის წინააღმდეგ და თან ნებას ვაძლევ ჩემს თავს განვაცხადო, რომ საქართველოს ტერიტორიაზე ძალით შემოჭრის შემდეგ, რაიმე საკითხის გადაჭრა კავკასიის შესახებ საქართველოს დაუკითხავად, შეუძლებელი იქნება“... (!)

ამ დიპლომატიურ, მაგრამ არსებითად გულუბრყვილო ნოტის საპასუხოდ, ელჩმა მდივანმა მიიღო ახალი ნოტა ანგორის მთავრობის საგარეო საქმეთა სამინისტროსაგან. ამ ნოტაში ოსმალეთის მთავრობა ასაბუთებს თავის უფლებებს აღნიშნულ ოლქებზე (არდაგან-ართვინი) სანსტეფანოს ხელშეკრულებით, ბრესტლიტოვსკის ხელშეკრულებით, და მით, რომ იქ ინგლისელებმა მოხსნეს ოკუპაცია. ყველა ეს დასაბუთება, ცხადია, ყალბი იყო, რადგან არც ერ-

თი ეს ხელშეკრულება მოქმედი არ იყო, უვარგისი იყო, ხოლო ინგლისელებს ოსმალეთისათვის არ გადაუციათ არც არდაგანი, არც ართვინი.

რასაკვირველია, ამ ნოტის საპასუხოდ ელჩმა სვ. მდივანმა ისევ პროტესტი განაცხადა. ეს დიპლომატიური ბრძოლა დიდხანს აღარ გაგრძელებულა: მხოლოდ ხუთი დღით გადაიდო არდაგან-ართვინის ოკუპაცია — 17-23 თებერვალი 1921 წელი!

იმ გაჭირვების დროს, როდესაც თბილისთან საბჭოთა რუსეთის ჯარებსა და საქართველოს ჯარს შორის ბრძოლები წარმოებდა, რომ ვიხმაროთ ელჩ მდივანის გამოთქმა, რომლითაც მან მიმართა ანგორის მთავრობას, ოსმალეთმა „მეზობელს ზურგში დანის ჩაკვრა დაუპირა“ და კიდეც აღასრულა ეს მუხანათური და მზაკვრული თავდასხმა.

საქართველოს მთავრობამ და მთავარსარდალის შტაბმა ასეთი მოვლენის გამო გადაწყვიტეს ოსმალეთის ძალადობის წინაშე უკან დახევა, ვინაიდან მთელი ყურადღება ბოლშევიკებთან ბრძოლაზე იყო მიქცეული, და 20 თებერვალს 1921 წელს მთავარსარდალის შტაბმა გასცა შემდეგი ბრძანება:

„ფრონტის შესამოკლებლად და შექმნილი მდგომარეობისა გამო, გამოიყვანეთ ჯარები არდაგანისა და ართვინის ოლქებიდან და გადმოიყვანეთ ახალციხე და ბათუმის ოლქში; ფოცხოვის რაიონი რჩება ჩვენს ხელში, დაიკავეთ ახალი საზღვარი ჯარებით საზღვარის მხრიდან. ბორჩხა აუცილებლად უნდა იქმნეს დაკავებული; გადაყვანა დაიწყეთ დაუყოვნებლივ და დაასრულეთ 21 თებერვალს დილით; მიიღეთ ზომები ჩვენი ჯარების შეტაკების თავიდან ასაცდენად ოსმალურ ჯარებთან, რომელნიც დაიკავებენ არდაგანისა და ართვინის ოლქებს“...

ამნაირად, ვინაიდან საქართველოს ჯარების მთავარსარდალს არ შეეძლო ერთსა და იმავე დროს რუსეთთანა და ოსმალეთთან ომის წარმოება, მან აირჩია არდაგან-ართვინის დაცლა და მთელი ძალების რუსეთის წინააღმდეგ მიმართვა.

საქართველოს მთავრობამ თავის მხრივ პროტესტი განაცხადა ოსმალეთის მოქმედების გამო და თან აცნობა ანგორის მთავრობას, რომ მის მიერ არდაგან-ართვინის დაკავების ფაქტით არავითარ შემთხვევაში ეს საკითხი მოგვარებულად არ ჩაითვლებაო.

ჯერ 1921 წელს და მერმე 1925 წელს გამოქვეყნებულ დოკუმენტებში, საქართველოს მთავრობა ზემოხსენებულ ფრიად მნიშვნელოვან ამბავს შემდეგნაირად მოგვითხრობს და განმარტავს: — 22 თებერვალს 1921 წელს ბოლშევიკებმა მიიღეს ახალი დახმარება; ანგორის მთავრობამ საქართველოს მთავრობას გადასცა ულტიმატუმი, რომლითაც იგი მოითხოვდა ქალაქების არდაგანისა და ართვინის დაცლას. ვინაიდან საქართველოს მთავრობას არ ძალუძდა საკმაო ძალები დაეპირისპირებინა თურქების თავდასხმისათვის ამ ახალ ფრონტზე, იგი იძულებული გახდა გამოეყვანა თავისი ჯარები ამ ქალაქებიდან და ამასთანავე განაცხადა, რომ ეს საკითხი ამ ფაქტით არავითარ შემთხვევაში მოგვარებულად არ ჩაითვლება და რომ ეს მოგვარება შესაძლებელია შეთანხმებით ან არბიტრაჟითო.

აშკარაა: ოსმალეთმა ისარგებლა საქართველოს უბედურებით, მისი გაჭირვებით და წააგლიჯა მას არდაგან-ართვინი, მაგრამ საქმე აქ არ შეჩერებულა.

22. ოსმალეთის დაპირება და ღალატი

როგორც განმარტავენ, საქართველოს მთავარსარდალმა სტრატეგიულ მოსაზრებათა გამო, 25 თებერვალს 1921 წელს სატახტო ქალაქი — თბილისი მიატოვა. ქართულმა ჯარებმა მცხეთისაკენ დაიხიეს, ბოლშევიკები თბილისში შემოვიდნენ. ბრძოლა გაგრძელდა, მაგრამ დახევაც ბათუმისაკენ. გამოუვალი მდგომარეობა იყო შექმნილი: საქართველო სრულიად მოუმზადებელი შეხვდა უეცველად მოსალოდნელ ომს და ქვეყანა უფსკრულის წინაშე იდგა. ამ დროს ანგორის მთავრობა ატყობინებს საქართველოს მთავრობას, რომ არდაგანისა და ართვინის დაკავების შემდეგ ოსმალეთისათვის აღარ არსებობს არავითარი სადავო ტერიტორია საქართველოში, და ანგორის ჯარები დაეხმარებიან ქართულ ჯარებს ბოლშევიკების წინააღმდეგ ომშიო. ამ მიზნით, აცნობებდა ქიაზიმ-ბეი ნოე ჟორდანიას: საჭიროა ოსმალთა ჯარების შემოყვანა ბათუმის გზითო.

წყალწაღებული ხავსს ეჭიდებოდა...

შექმნილ უსასო მდგომარეობაში ოსმალეთის მხრით დახმარების დაპირება და ბოლშევიკებთან ბრძოლის ერთად გამარჯვის მოლოდინი, ცის მანანასავით ეჩვენებოდა ალბათ საქართველოს

მთავრობის თავმჯდომარეს. და მანაც ნება მისცა ოსმალეთის ჯარებს შემოსულიყო ბათუმის ოლქში, ამ, ბოლშევიკების მიერ ჯერ დაუკავებელი მხარის დასაცავად და მილიტარული ბაზის შესაქმნელად რუსეთის წინააღმდეგ! ტყუილი იმედი იყო! ხომ უნდა სცოდნოდათ?!

უბედურება ის იყო, რომ შეთანხმების მიუხედავად, ოსმალები შემოვიდნენ თუ არა ბათუმში, მაშინვე მის დაკავებასა და ხელში ჩაგდებას შეუდგნენ.

რა მოხდა ბათუმში?

ამ საკითხის შესახებ ჩვენ ვიცნობთ მხოლოდ ერთ საბუთს — მოგონებას, რომელიც დაწერილია ბათუმის ციხის კომენდანტის და შემდეგ „ვოენრუკ ობლვოენკომატის“ ი. ფურცელაძის მიერ. მისი მოგონება აგვიწერს ოსმალური ჯარის შესვლას ართვინში ბორჩხიდან და განაგრძობს:

„4 თუ 5 მარტს (ზუსტად არ მახსოვს) მე მიმიწვიეს გენერალ-გუბერნატორ გ. ტ. გიორგაძესთან, რომელმაც გამიცხადა, რომ ანკორის მთავრობის წარმომადგენელ ქიაზიმ-ბეისა და ჩვენი მთავრობის შეთანხმების თანახმად, ქემალ ფაშის ჯარები უნდა შემოვიდნენ ბათუმის ოლქში და დაიკავონ ბათუმის ოლქის სახლვრები ოზურგეთისა და ახალციხის მაზრებისაკენ, მაგრამ თვით ქალაქი ბათუმი ოსმალების მიერ დაკავებული არ იქნება. ძალაუფლება რჩება ჩვენს ხელში. ოსმალური ნაწილები ბათუმში არ შეჩერდებიან, ხოლო აქ თავს მოიყრიან, მოეწყობიან და წავლენ წინ სახლვრებისაკენო. იმ დღეებში ჩემთან შემოვიდა ოსმალური ჯარების შტაბის უფროსი ტალანკ-ბეკ და წინადადება მომცა შემესრულებინა შემდეგი: 1) მიმეცა ბინა 5 000 ოსმალო ჯარისკაცისათვის ქალაქის აღმოსავლეთ ნაწილში; 2) ამგვარივე რიცხვის ჯარისკაცებისათვის ბინა აჭარისწყალზე; 3) ბინა ჯარის შტაბისათვის, მაგრამ იმ პირობით, რომ იქ დაეტეოდა 100 კაცი მცველებისა; 4) დამემზადებინა და გამეგზავნა ბორჩხაში 200 ფუთი პური; 5) მიმეცა შტაბის განკარგულებაში ორი მსუბუქი ავტომობილი. ამას გარდა, მთხოვა გამეცა პასუხი საკითხზე: რა ვადაში შემიძლია მე გადავსცე ციხე ოსმალურ სარდლობას და გავიყვანო ქართული ჯარი ოლქიდან. ამ საკითხზე მე პასუხი არ გავეცი, რადგან არავითარი ინსტრუქცია არა მქონდა არამც თუ შემესრულებინა მოთხოვნილება, არამედ თუგინდ მელაპარაკნა ამის გამო. რაც შეეხება მოთხოვნილებას ბინის, პურის, ავტომობილების და სხვათა შესახებ, მე მქონდა ინსტრუქცია კარგად მოვპყრობოდი ოსმალებს და შეძლებისდაგვარად დამეკმაყოფილებინა ყველა მოთხოვნილება. ვცდილობდი, რაც ჩემს ხელისუფლებაში და შესაძლებლობაში იყო. 5 000 კაცისათვის ბინის მიცემა მოკლე დროში შეუძლებელი იყო. საინჟინრო მმართველობამ შესაფერი ბინის მოძებნა ვერ შეძლო, და იძულებული ვიყავით ოსმალების ჯარებისათვის მიგვეცა ერთი კორპუსი ბარცხანის ყაზარმებისა, რომელიც ეჭირა სახალხო გვარდიას. იქ დაეტეოდა მხოლოდ 500 კაცი. პურს ვაცხობდით ჩვენს ფურნეში და ვაგზავნიდით „პადვოდებით“ და „გრუზოვიკებით“ აჭარისწყალზე და ბორჩხაში. ოსმალების ჯარების შტაბისათვის ბინას ვეძებდით, მაგრამ ოსმალებს ბინები არ აკმაყოფილებდა ხან აივნების გამო, ხან მოუწყობლობის გამო. ისინი მოითხოვდნენ შტაბისათვის იმ ბინას, სადაც იმყოფება ახლაც საინჟინრო მმართველობა. საერთოდ მოთხოვნანი და კაპრიზები ოსმალური სარდლობისა თავიდანვე მაიძულებდნენ ეჭვის თვალით მეცქირა მათთვის. ოლქში შემოსვლის შესახებ ოსმალები რაღაც ივვიანებდნენ. პირველი ეშელონი ოსმალთა ჯარებისა, ორი როტა ტყვიისმფრქვევებით (სულ დაახლოებით 500 კაცამდე) მოვიდა 11 საათზე 11 მარტს. ბათუმში ოსმალური რაზმის შემოსვლას ადგილობრივი მუსულმანური მოსახლეობა დიდი ენთუზიაზმით შეხვდა, დიდი ბრბო ხალხისა მიაცილებდა რაზმს ძახილით და ფლაგებით.

იმავე დღეს სახალხო გვარდიისაგან დაიწყო ჩივილი ოსმალების თვითნებობის შესახებ, და შეტაკების თავიდან ასაცდენად, იმას ვარდა, რომ ამის შესახებ არაერთჯერ მივმართე ოსმალურ სარდლობას შტაბში, იძულებული ვიყავი სახალხო გვარდია გამომეყანა ბარცხანის ყაზარმებიდან აზიზიეს მოედანზე, და ბარცხანის ყაზარმები კი მთლიანად ოსმალებისათვის დამეთმო.

იმ ხნის განმავლობაში, როცა გადაწყდა საკითხი ოსმალების შემოსვლის შესახებ ბათუმის ოლქში, მათ ფაქტიურ შემოსვლამდე (4 — 5 დღე), დაწესებულებებში აგრეთვე ღელავდნენ, ეშინოდათ, რომ ოსმალები არ შეასრულებენ ხელშეკრულებას და არ დაიკავებენ თავისი ჯარებით ოლქს. ეს შიში გავიგონე, სხვათა შორის, გენერალ-გუბერნატორ გიორგაძისაგანაც. აჭარისწყალზე ოსმალური რაზმი, რომელიც შესდგებოდა ორი როტისაგან ტყვიისმფრქვევებითურთ, მოვიდა ბორჩხიდან 10 მარტს, და გააგზავნა

პატარა ნაწილები ხულოში და ქედაში. ოსმალთა ჯარების შემდეგი ეშელონი ბატალიონის კომანდირითურთ (ბეკ-ბაში) შემოვიდა ბათუმში 12 მარტს საღამოს. და მესამე, აგრეთვე დაახლოებით 500 კაცით, ღამე 15-დან 16 მარტს. შემდეგ ეშელონებს მოველოდით, მაგრამ ისინი არ მოსულან წითლების ჯარების მიერ ბათუმის დაკავებამდე. სულ ბათუმის ოლქში ოსმალური ჯარების რიცხვი იყო დაახლოებით სამი ათას ნახევარი, მათგან ჭოროხზე და ოზურგეთის მაზრის საზღვარზე 200 კაცამდე, აჭარისწყალზე — 500 კაცამდე. დანარჩენები იყვნენ გზაში ლიმანიდან ბათუმისაკენ (ამ გზით მოდიოდნენ ყველა ეშელონები ხოფიდან ბათუმში). ამ ხნის განმავლობაში ოსმალური სარდლობა ჩვენს შინაგან მმართველობაში არ ერეოდა, აგზავნიდა პატრულებს, რომელიც ოსმალო ჯარისკაცებს თვალყურს ადევნებდნენ. ამავე დროს ქუთაისიდან ჩამოვიდა ქიაზიმ-ბეი. უკანასკნელ დღეებში, საბჭოთა ჯარების შემოსვლამდე, განწყობილება იყო შიშის. ქიაზიმ-ბეისა და ოსმალური სარდლობის ყოფაქცევა და მათი საიდუმლო დამოკიდებულება აჭარლების წარმომადგენლებთან, მუდმივი ყოფნა ქიაზიმ-ბეისთან მთის მთავრობის წარმომადგენლის ჰაიდარ ბამმატოვისა და ახმეტ ცალიკოვისა უფლებას გვაძლევდა გვეფიქრა, რომ ოსმალები რაღაცას ამზადებენ. ეჭვიანობა გაძლიერდა მით, რომ აჭარისწყალზე მყოფი ოსმალური რაზმი არ უშვებდა ჩვენს დაზვერვას გოდერძის გადასავალის მიმართულებით. ოსმალური სარდლობა გვატყობინებდა, რომ ახალციხის მხრით წითელი ჯარები არ არიანო, მაგრამ წინათ ხულოდან მიღებული ცნობები ამბობდა, რომ გოდერძის გადასავალით ახალციხის მხრიდან მოიწევიან წითელი ჯარები, ადნიშნავდენ პოლკის ნომერსაც — 105.

15 — 16 მარტს ყველა ჯარი იყო სრულიად მზად: ღამით იგზავნებოდნენ გაძლიერებული პატრულები, ინიშნებოდნენ მორიგი ნაწილები. გარკვევით ლაპარაკობდენ, რომ ოსმალები ემზადებიან ღამით გახაიარაღონ ქართული ჯარები და შეაიარაღონ აჭარლებიო. ჩვენ ამას ველოდით ყოველ ღამეს. 16 (მარტს) ღამით გავიგეთ, რომ ოსმალები 17-ს აპირებენ დაიკავონ ფორტები ნომერი 2 (კახაბერი), ნომერი 4 (პატარა სამება), და ბლოკჰაუზები: კვეცელური, ტორარტოსირტი, სამება და ანარია. დილით ჩვენმა ნაწილებმა დაიკავეს კახაბერი სამთო ბატარეით და 300 კაცით მესაზღვრეებისა, ფორტი ნომერი 1 (ამოდავე) მხოლოდ ნახევარი, ბლოკჰაუზები:

სამება და ანარია; ნომერი 4 ფორტის და ნომერი 1 ნახევარი ფორტის, ბლოკჰაუზების ტორარტოსირტის და კვეცელურის დაკავება ჩვენმა ჯარებმა ვერ მოასწრეს, რადგან იქ აღმოჩნდნენ ოსმალები, რომელთაც ისინი დაეკავებინათ წინა დღით; 17 მარტს, 12 საათიდან ვღებულობდით ცნობებს, რომ ოსმალები ბარცხანის ყაზარმებიდან გადიან სხვა და სხვა მიმართულებით და შემდეგ ცოტა ხნისა, ჩვენი ჯარების მიერ დაკავებული ფორტებიდან მივიღეთ ცნობები, რომ ოსმალური ჯარები მოითხოვენ მათგან დასცალონ ფორტები და შეუშვან ისინი შიგნით. შეიარაღებული შეჯახების ასაცდენად მე მთელი დღის განმავლობაში რამოდენჯერმე მომიხდა ვყოფილიყავი ქიაზიმ-ბეისთან, ოსმალურ სარდლობასთან, ჩვენ მთავარსარდალ კვინიტაძესთან და მთავრობის თავმჯდომარე ჟორდანიასთან. წავედი ფორტებზე ოსმალური სარდლობის დელეგატითურთ, მომეგვარებინა საქმე. ოსმალები დაჟინებით ითხოვდნენ შეეშვათ ისინი ფორტებში და დაეყენებინათ ჩვენ ნაწილებთან ერთად, ასაბუთებდნენ რა ამას მით, რომ ჩვენ ვართ ძმები და ვაკეთებთ საერთო საქმესო. ისინი არაფრის გულისათვის არ თანხმდებოდენ დაეწიათ უკან თავისი ნაწილები, თუგინდ ნახევარი ვერსით, რათა დაგვეყენებინა ბინებში და ამასთანავე არ უშვებდენ წინ ჩვენ როტებს, რომელთაც ჯერ კიდევ ვერ მოესწროთ თავისი ადგილების დაკავება, არ უშვებდენ ჩვენებს ფორტებში ნომერ 4 და ალყა შემოარტყეს ბლოკჰაუზ სამებას, სადაც უკვე იყო ჩვენი როტა.

მე ცხადათ ვხედავდი რაღაც მზაკვრობას („პოდვოხ"), მაგრამ ყოველნაირად ვცდილობდი ამეცდინა შეტაკება. ჩემს ნაწილებს ვუბრძანე, ყოველგვარად აეცდინათ გამწვავებული დამოკიდებულება: ოსმალები ჩვენს მიერ დაკავებულ ადგილებში არ შეეშვათ და მათ მტრულ მოქმედებაზე ეპასუხათ ძალით. საღამოს 17-ს და 18-ს ფორტებზე მაინცდამაინც შეტაკებები არ იყო. ის დაიწყო დილით 18-ს.

17-ს საღამოს 10 საათზე ოსმალებმა დაიკავეს 40 კაცით ფოსტა, ტელეგრაფი და ტელეფონი; ნახევარი საათით გვიან — ქალაქის მილიციის სამმართველო და მილიციის საუბნო სამმართველო, ქალაქში გაჩნდნენ ძლიერი პატრულები. 17-ს საღამოს შესდგა ბათუმში დროებითი რევკომი, რომელიც საღამოს 9 საათისათვის გადავიდა ციხის შტაბის ბინაზე და ჩემთან ერთად ხელმძღვანე-

ლობდა ქალაქის გადარჩენას ოსმალების დაკავებისაგან. ყველა იქ მყოფი ჯარები დავაგროვეთ ციხის შტაბთან, გავაგზავნეთ მთელ ქალაქში პატრულები და „რაზიეზდები.“ საღამოს დაიწყო დუქნების ცარცვა ქუთაისის ქუჩაზე. ჩვენი პატრულები და „რაზიეზდები“ ფანტავდნენ და ხვრეტდენ მცარცველებს, ბევრი გაცარცული წავართვით. სრულ 12 საათზე ღამით მივიღეთ ქიაზიმ-ბეის ბრძანება, რომელშიც მან გამოაცხადა ბათუმის ოლქი ოსმალეთთან შეერთებულად და თავისი თავი კი გენერალ-გუბერნატორად. ჩვენს ჯარებს წინადადება ეძლეოდა 24 საათში დაეტოვებინა ოლქის ფარგლები, დაეყარა იარაღი. ამ ბრძანებაზე ჩვენ არავითარ პასუხს არ ვაძლევდით. მთელ ღამეს ჯარები გუშაგად იდგნენ. ჩვენი „რაზიეზდები“ და „პატრულები“ და ოსმალებისა შეხვედრის დროს იწყებდნენ სროლას, ბოლოს ოსმალების პატრულები გაჰქრნენ. ოსმალები შეეცადნენ დაეკავებინათ ციხის შტაბის ბინა, მაგრამ რადგანაც გამაგრებული იყო იგი ჩვენს მიერ, — დაანებეს თავი. დილიდან დაიწყო ბრძოლები ფორტებზე. განთიადისას ოსმალებმა დაიკავეს რადიო-ტელეგრაფი და ემზადებოდნენ დაეჭირათ საინჟინერო როტის ბინა, მაგრამ ეს მათ ვერ შესძლეს. კახაბერზე გათენებისას ოსმალები უცბად შეიჭრენ და განაიარაღეს ჩვენი ჯარისკაცების ნაწილი, მაგრამ იქიდან გამოყარეს ისინი და შემდეგ საესებით გარეკეს კახაბერიდან. 12 საათზე მოვიდა პირველი ეშელონი რუსული წითელი არმიის 192 პოლკისა, და საღამოს ელობის ბრიგადის პოლკები, ფორტებზე 18-ს, 19-ს და 20-ს წარმოებდა სროლა, მაგრამ 21-ს ყველა ოსმალური ჯარი ტყვედ ჩავიგდეთ ხელში და განვაიარაღეთ.“

ასეთი არის ბათუმის ისტორია, როგორც იგი აწერილია ბათუმის კომენდანტის ი. ფურცელაძის მიერ, რომელიც შემდეგ ბოლშევიკურ ჯარში სამსახურს განაგრძობდა.

რა ირკვევა აქედან? ჩვენ არ ვიცით, თუ აქ მოთხრობილი უბედური ამბავი საესებით სწორადაა აღწერილი, მაგრამ იგი არსებითად სიმართლეს შეიცავს, და აქედან ირკვევა, რომ:

ოსმალები დაპირდნენ საქართველოს მთავრობას: ისინი დაეხმარებიან მას ბოლშევიკების წინააღმდეგ; რომ ოსმალები ქართველებთან ერთად დაიცავენ ბათუმის ოლქს. ამ უკანასკნელ თავისუფალ ადგილზე გამაგრდებიან და შემოსეული რუსეთის წინააღმდეგ

ბრძოლას განაგრძობენ. ოსმალებმა მოატყუეს საქართველოს მთავრობა, ულალატეს მას...

ამ მოვლენაში განსაცვიფრებელია საქართველოს მთავრობის, თუ მისი თავმჯდომარის, გულუბრყვილობა და პოლიტიკური უსუსურობა. რა საბუთით უნდა ეფიქრა მას, რომ ოსმალები მისი დამარცხებული რესპუბლიკისათვის სისხლს დაღვრიდნენ უკვე მეგობარი რუსეთის წინააღმდეგ. მან ხომ კარგად იცოდა, რომ ოსმალეთი დიდიხანია რუსეთს მეგობრობდა და იმჟამადაც მასთან მოლაპარაკებას აწარმოებდა? ისიც იცოდა, რომ ოსმალები ყოველთვის ბათუმის ოლქსაც მოითხოვდნენ და არდაგან-ოლთისს არასოდეს ჯერდებოდნენ! იცოდა ისიც, რომ ოსმალეთზე დანდობა ადვილად არ შეიძლებოდა! მაინც მან დაუჯერა ოსმალეთის დაპირებებს, დაუჯერა გულუბრყვილოდ, და შეუშვა ოსმალეთი ბათუმის ოლქში. ჩვენ აქ გარკვევით უნდა ვთქვათ: საქართველოს მთავრობას და არც მის ელჩს არავითარი ტერიტორია ოსმალეთისათვის არ გადაუცია; მაგრამ მან აწარმოა მეტად ბეცი პოლიტიკა, რომლითაც საქართველოს ვითარება მესხეთში გართულებულ იქმნა. ქართული პოლიტიკის ხელმძღვანელთა ეს გულუბრყვილობა, პოლიტიკური სიბეცე და დიპლომატიური მარცხი, სრულიად არ ათავისუფლებს ოსმალეთის მთავრობას იმ ღალატის პასუხისმგებლობისაგან, რომელიც მას აწევს კისერზე ქართველი ერის წინაშე. იმის მაგივრად, რომ ქიაზიმ-ბეისთან შეთანხმების მიხედვით, ოსმალები დახმარებოდნენ ქართველებს დაპირებისამებრ, მათ, პირიქით, მოითხოვეს ქართული ჯარების განიარაღება და ბათუმის სიმაგრეების ჩაბარება, ხოლო 17 მარტს 1921 წელს ოსმალთა ჯარების უფროსმა ქიაზიმ-ბეიმ ქალაქ ბათუმში შემდეგი პროკლამაცია გამოაკრა:

„უკანასკნელ დროს, საქართველოს მთავრობის თანხმობით, ბათუმის მხარე და ახალქალაქისა და ახალციხის ოლქები ჩვენი ჯარების მიერ იქმნენ დაკავებული. ოსმალეთის დიდი ეროვნული კრების მთავრობის დადგენილებით, რომელიც ემყარება სხვა და სხვა დროის ხელშეკრულებებით მრავალჯერ დადასტურებულ ეროვნულ უფლებებს, ეს მხარეები დღეიდან ბრუნდებიან სამშობლოს საზღვრებში და პოლიტიკურადაც, და ადმინისტრატიულადაც ექვემდებარებიან ოსმალურ ეროვნულ მთავრობას“-ო.

როგორც ამ განცხადებიდან ჩანს, ოსმალეთის მთავრობას პრეტენზიები ჰქონია არა მარტო არდაგანისა და ართვინის ოლქზე,

არამედ ახალქალაქისა და ახალციხის მაზრებზეც, და მთელ ბათუმის ოლქზე ბათუმითურთ — ესე იგი, ქემალისტური ოსმალეთი ამ განცხადებით დაუბრუნდა ხონთქარის ოსმალეთის პოლიტიკას, რომლის ძალით მთელი მესხეთი ოსმალეთს უნდა დაეკავებინა.

მაგრამ რა არის აქ მართალი, ქიაზიმ-ბეის ამ ვერაგულ განცხადებაში? — არც ერთი სიტყვა აქ სიმართლეს არ წარმოადგენს: — საქართველოს მთავრობას არ გადაუცია არც ახალქალაქი, არც ახალციხე, არც ბათუმის ოლქი, არც არდაგანი, არც ოლთისი! არც ერთი ეს მხარე, არც ერთი რომელიმე ხელშეკრულებით „ოსმალური ეროვნული უფლების“ საგნად არ გამოცხადებულა, — და თუ ომში საქართველოს დამარცხების შედეგად ოსმალეთმა მესხეთი სულ მცირე ხნით დაინარჩუნა 1918 წელში, — ოსმალეთის დამარცხების მერმე საქართველომ იგი დაიბრუნა, რადგან მხოლოდ და მარტოოდენ საქართველოს აქვს მასზე ეროვნული უფლებები. ამიტომ სრულიად ბუნებრივია ქართული ეროვნული გრძნობისათვის, როდესაც ქიაზიმ-ბეის ასეთი განცხადებისა და აშკარა ღალატის შემდეგ, თვით ქართულმა, დამარცხებულმა და მოშლილმა ჯარმა ოსმალურ ჯარებს ომი გაუმართა ბათუმში და იგი დაამარცხა.

23. ოსმალეთის ღალატის გამართლება „თურქეთის რესპუბლიკის ისტორიით“.

ამ მცირე ინმოხილვიდანაც აშკარად ხდება, რომ ქემალისტური ოსმალეთისა და საბჭოთა რუსეთის ინტერესები იყო საქართველოს რესპუბლიკის მოსპობა. საკითხი მხოლოდ ის იყო, თუ როგორ უნდა შეესრულებინათ და გაეტარებინათ ეს მიზანი. ერთიც და მეორეც საქართველოს მეგობრობას ეფიცებოდა, და თან სამარეს უთხრიდა, და იმ დროს, როცა გადაწყვეტილ იქმნა საქართველოს განადგურება, საბჭოთა რუსეთი მას ჯარებით მოადგა, ხოლო ოსმალეთი, გამზადებული ჯარით და ულტიმატუმებით. ამ ძალადობისა და მიმძლავრების შედეგად ოსმალეთმა არდაგან-ართვინი დაიკავა და ამასთანავე საქართველოს მთავრობას, რომელიც უსწორო ომში იყო ჩაბმული, თავისი ძმობა გამოუცხადა, და ამ მიზეზებით თავისი ჯარები ბათუმშიც კი შემოიყვანა! სწორედ ამავე დროს იგივე ოსმალეთი მოსკოვში რუსეთთან მოლაპარაკებას აწარმოებდა და ქართულ მიწა-წყალს მოითხოვდა. რა საბუთით???

ეს „საბუთი“ კარგად მოსჩანს ქიაზიმ-ბეის ბათუმში გამოქვეყ-

ნებული განცხადებიდან. მესხეთი ოსმალეთს ეკუთვნის, ვინაიდან ეს დადასტურებულია მრავალი ხელშეკრულებითო! და არც ერთი ხელშეკრულება კი ნამდვილი არა ყოფილა: არც ბრესტლიტოვსკის, არც ბათუმის ცხოვრებაში არ გატარებულა და ორივე იყო ოთხი თვის შემდეგ გაუქმებული. მაშასადამე, ეს ფორმალური მხარე არ არსებობდა და იგი საბუთად გამოსადეგი არც არის. მაგრამ მიუხედავად ამისა ოსმალეთი მაინც დაჟინებით სწორედ ამ გაუქმებულ და ყველასაგან უარყოფილ და მოსპობილ ხელშეკრულებებზე ეყრდნობა და დღესაც ამ ნიადაგზე სდგას.

თურქული ოფიციალური ისტორია ამჟამადაც იმეორებს ასეთ შეხედულებას და ცნობილ ოფიციალურ წიგნში, რომელსაც ეწოდება „თურქეთის რესპუბლიკის ისტორია,“ შემდეგი სწერია:

„მას შემდეგ რაც დამარცხებულ იქმნა სომხური ჯარი, თურქული ჯარები შევიდნენ კავკასიაში და საქართველოსთან კონტაქტი დაიჭირეს. იმავე წლის ივლისის განმავლობაში ინგლისელებმა ბათუმს ევაკუაცია მოუხდინეს, რის შემდეგ ქართველებმა, რომელთაც ამ ქალაქზე უფლების პრეტენზია ჰქონდათ, მაშინვე გააგზავნეს იქ თავისი ჯარები. ვინაიდან ეს საქციელი ეწინააღმდეგებოდა საერთო ომის გათავებამდე საბჭოთა რესპუბლიკისა და ოსმალეთის იმპერიის შორის დადებულ ბრესტლიტოვსკის ხელშეკრულების მუხლებს, და აგრეთვე ოსმალეთის იმპერიისა და ქართველების მიერ ტრაპიზონში დადებულ ხელშეკრულების მუხლებს, დიდი ეროვნული ყრილობის მთავრობამ პროტესტი განაცხადა ქართველების მთავრობის წინაშე და მოითხოვა, რომ ეს ჯარები გაყვანილ ყოფილიყვნენ ამ ოლქიდან. დაბოლოს, ქართველების მიერ ანგორაში გამოგზავნილ ელჩთან დაწყებული მოლაპარაკების შედეგად, ისინი მოვალენი (იძულებულნი) გახდნენ დაგვთანხმებოდენ იმაზე, რომ არდაგანი, ართვინი და ბათუმი თურქულ მმართველობაში დაყენებულიყო. ამ ოლქთა პატრიოტული მოსახლეობა, რომელიც მოუთმენლად მოელოდა თურქეთთან თავის შეერთებას, შეხვდა თურქის ჯარს დიდი ზეიმით (მარტი 1921 წ.); თუმცა ბათუმი დაურჩა საქართველოს მოსკოვის ხელშეკრულების ძალით, რომელიც დადებულ იქმნა ამ ქვეყნის საბჭოთა რესპუბლიკების კავშირში შესვლის შემდეგ, — პირიქით, არდაგანი და ართვინი, შემოერთებულ იქმნა თურქეთთან“...

ასეთია ოსმალური ისტორია უკანასკნელი ამბებისა, — სიყალბით აღსავსე, ვინაიდან დაუკვირვებელი წაკითხვაც კი, აქ მოტანილ

ისტორიაში, ყოველი დებულების სიცრუეს ააშკარავებს. მართლაც:

1. არავითარი ბრესტლიტოვსკის ხელშეკრულება აღარ არსებობდა; იგი გაუქმებულ იქმნა:

თვით საბჭოთა მთავრობის მიერ 20 სექტემბერს 1918 წელს;

ოსმალეთთან დადებული მუდროსის დროებითი ზავის პირობებით (მუხლი 11) 30 ოქტომბერს 1918 წელს;

საერთო დაზავების ანუ არმისტისის ძალით 11 ნოემბერს 1918 წელს;

საბჭოთა რუსეთის მთავრობის მიერ მეორედ, 13 ნოემბერს 1918 წელს;

ვერსალის საზავო ხელშეკრულებით, 19 ივნისს 1919 წელს;

საბჭოთა რუსეთის ხელშეკრულებით 16 მარტს 1921 წელს;

და საქართველოს მთავრობას ბრესტლიტოვსკის ზავი და მასთან გადაბმული ბათუმის ზავი არასოდეს არ დაუმტკიცებია და იგი ძალაში არ შესულა.

ამ მრავალჯერ გაუქმებული ბრესტლიტოვსკის ხელშეკრულების ძალით ქემალისტურ ოსმალეთს არ შეეძლო და არ შეუძლია ილაპარაკოს და თავისი უფლებები დაიმტკიცოს და არდაგან-ბათუმ-ყარსი მოითხოვოს. ქართველების მიერ ბათუმის დაკავება ამ მხრივ არავითარ ხელშეკრულებას „არ ეწინააღმდეგება“.

2. ზემოამონაწერში მოხსენებული ტრაპიზონის ხელშეკრულება საერთოდ არც არსებულა. იყო ბათუმის ხელშეკრულება 4 ივნისს 1918 წელს, რომლის დამტკიცება არასოდეს მომხდარა და რომელიც მოსპობილ იქმნა მსოფლიო ომის შედეგად. მაშასადამე, არც ბათუმის ხელშეკრულება ქართველების მიერ ბათუმის დაკავებას „არ ეწინააღმდეგება.“

3. ბათუმის ოლქი საქართველოა. ეს აღიარა საბჭოთა რუსეთმა თავის 7 მაისის 1920 წლის ხელშეკრულებით; ეს აღიარა ინგლისმა, როდესაც მან მესხეთი და კერძოდ ბათუმი ოფიციალური აქტით, ოკუპაციის შემდეგ, 4 ივლისს 1920 წელს საქართველოს გადასცა. მაშასადამე, ქართველების მიერ ბათუმში ჯარების გაგზავნა არც ბრესტლიტოვსკის ზავის მუხლებს, არც მოქორილ „ტრაპიზონის ზავის“ მუხლებს და საერთოდ არავისა და არაფერს „არ ეწინააღმდეგებოდა.“ საქართველომ დაიბრუნა თავისი მიწა-წყალი.

4. საქართველოს წარმომადგენელს ანგორაში, განსვენებულ

სეიმონ მდივანს ოსმალეთისათვის არავითარი ხელშეკრულება არ დაუდეევს, რომლის ძალით არდაგან-ართვინი და ბათუმი თურქეთს უნდა მიკუთვნებოდა. როგორც არსებული საბუთებიდან ჩანს, ოსმალეთის მთავრობამ მუქარის ძალით, ულტიმატუმის შედეგად, საქართველო-რუსეთის ომის დროს, დაიკავა არდაგან-ართვინი, ხოლო საქართველოს მთავრობას არ უცვნია კანონიერად ეს აქტი. მერმე კი ბათუმში შემოსვლის შემდეგ, მეგობრობისა და რუსეთის წინააღმდეგ დახმარების მომიზეზებით, ოსმალეთმა ჩაიდინა უმძიმესი ღალატი საქართველოს მიმართ.

5. ოსმალეთის ოფიციალური ისტორია გადმოგვცემს, რომ „ბათუმი დაურჩა საქართველოს მოსკოვის ხელშეკრულების ძალით, რომელიც დადებულ იქმნა ამ ქვეყნის (საქართველოს) საბჭოთა რესპუბლიკების კავშირში შესვლის შემდეგ“-ო. ესეც სიცრუეა!

საქართველო საბჭოთა კავშირში ნებით არ შესულა; საქართველოს ოკუპაცია მოუხდინა საბჭოთა რუსეთმა; ეს იყო ძალადობისა და მიმძლავრების აქტი; ამას გარდა, მოსკოვის ხელშეკრულება დაიდო 16 მარტს 1921 წელს. იმ დღეს ბათუმი კვლავ საქართველოს რესპუბლიკას ეკუთვნოდა; იმ დღეს ბათუმში საქართველოს მთავრობა იმყოფებოდა. ასეა ფორმალურად.

როგორც ვხედავთ, ოსმალეთის ოფიციალური ისტორია სავსეა სიყალბით იმ მზაკვრული და მუხანათური მოქმედების გამო, რომელიც ოსმალეთმა საქართველოს მიმართ ჩაიდინა, როცა მან ისარგებლა საქართველოს ბედკრული მდგომარეობით და მას მიწა-წყალი წაავლიჯა. ყოველივე ეს ხდებოდა მაშინ, როცა ოსმალეთის წარმომადგენელნი, საქართველოს ზურგს უკან, მოსკოვში ხელშეკრულებას ამზადებდნენ იმავე საქართველოს გასანადგურებლად მოსკოვთან ერთად. ამ შეერთებულმა თავდასხმამ, დიპლომატიურ და სამხედრო ასპარეზზე ომის წაგებამ ფიზიკურად დაღუპა საქართველოს რესპუბლიკა, და დაღუპა ქართველი ერის თავისუფლებაც.

24. სამი წლის ბრძოლა მესხეთის გამო

აქ მონაცემი მასალებიდან ბევრი სხვა და სხვა საჭირბოროტო დასკვნის გამოტანა შეიძლებოდა. ამიერკავკასიის და კერძოდ საქართველოს ცხოვრების უკანასკნელი სამი წლის ისტორია გვიკარნახებს: არ ვიქმნეთ გატაცებული დღეს მოდაში არსებული კონფედერაციის მაღალი იდეალებით და სინამდვილეს თვალში პირდა-

პირ შევხედოთ; იგივე ისტორია გვიჩვენებს, თუ რაოდენ განმარტოებული არის საქართველო, როდესაც საკითხი კავკასიის ნებაყოფლობით სახელმწიფოებრივ მოწყობას ეხება; იქიდანვე ჩანს, თუ რაოდენ ჩვენი მეზობლები სხვა და სხვა გზით მიემართებოდნენ და კავკასიის მთლიანობას შეგნებულად არღვევდნენ, — პირველ რიგში ამ მხრივ სდგას აზერბაიჯანი, რომელიც არა კავკასიაზე და თავის თავზე, არამედ ოსმალეთზე ოცნებობდა, და თავია ინტერესებს მას სწირავდა; იგივე ისტორია გვეუბნება, რომ მეზობლები საქართველოს ტერიტორიის შემცირებას და ამით საქართველოს დასუსტებას ცდილობდნენ და ამ მიზანს დაბეჯითებით ემსახურებოდნენ; იმავე მოკლე წარსულმა დაგვანახა, თუ რატომ დამარცხდა საქართველო, რომელიც გახდა მსხვერპლი საგარეო პოლიტიკაში ორმაგი და მერყევი პოლიტიკის წარმოებისა; ეს მოკლე ხანის გუშინდელი წარსული თვალწინ ნათლად შლის იმ სისუსტესა და მოუმზადებლობას, რომელიც საქართველოს მთავრობამ გამოიჩინა რუსეთის მიმართ; და იგივე აშკარად და უეჭვოდ ამბობს, რომ ოსმალეთი რჩება საქართველოს დაუძინებელი მტერი დღესაც; კიდევ ბევრი ირიბული დასკვნის გამოტანა შეიძლებოდა, მაგრამ ჩვენთვის დღეს პირველ რიგში, როგორც ეს ამ ნარკვევიდანაც ცხადია, ისევ მესხეთის საკითხი სდგას...

ჩვენთვის დავის საგანი არ არის, რომ მესხეთი საქართველოს განუყრელი ნაწილია: გეოგრაფიულად, ისტორიულად, გეოპოლიტიკურად, რასობრივად, ეროვნულად.

რუსეთის იმპერიის დროს მესხეთის შემოერთება — ეს იყო დაბრუნება ძმებისა, როგორც ილია ჭავჭავაძე სწერდა: და მთელმა საქართველომ ასე მიიღო იგი. და ტერიტორიულ დაბრუნებასთან ერთად დაიწყო ეროვნულ-კულტურული გადაბმა-გადაკავშირება დედა-საქართველოსთან; ესაა პროცესი, რომელიც მსოფლიო ომის დროს ჯერ კიდევ დასრულებული არ იყო, ვინაიდან ქართული ეროვნული შეგნებისა და კულტურის ათვისებას მესხეთში ხელს უშლიდა ერთი მხრით რუსეთის მთავრობა, რომელიც თავის განსაკუთრებულ გამარუსებელ პოლიტიკას აწარმოებდა და რუსული ეკლესია, რომელიც მაჰმადიანობას ებრძოდა; და მეორე მხრით კი თვით ოსმალეთი, რომელიც პანისლამური და პანთურქული ქადაგებით მესხეთის მუსულმანური მოსახლეობის ერთ ნაწილს მაინც თავისაკენ მიიზიდავდა. ამ პოლიტიკათა შედეგებმა აღმოხვთქა

მსოფლიო ომის დროს, აჭარლების პროცესში, როდესაც რუსეთის მთავრობამ განსაკუთრებული დევნა დაუწყო მაჰმადიან ქართველებს და მერმე ოსმალების შემოსევის დროს კავკასიაში, როდესაც ოსმალური აგენტების ქადაგებით მოტყუებული და გაბრუებული მაჰმადიანთა ზოგი წრეები ოსმალეთს მოუძღოდნენ და მის პანისლამურ მისწრაფებებს გზას უკაფავდნენ. ასეთი მძიმე და რთული საკითხების წინ დადგა საქართველო მსოფლიო ომისა და რევოლუციის ხანაში.

მესხეთის საკითხი პრაქტიკულად დაისვა ზავთან დაკავშირებით პირველად ბრესტლიტოვსკში, შემდეგ ტრაპიზონში და ბათუმში. ჩვენ უკვე გამოვთქვით აზრი, რომ ბრესტლიტოვსკში ამიერკავკასიის დელეგაციის არგაგზავნა შეცდომა იყო. ბრესტლიტოვსკში დასწრება გამოიწვევდა ერთი მხრით საბჭოთა რუსეთისაგან ფორმალურადაც სწრაფლ გამოყოფა-ჩამოშორებას, და მაშასადამე, სათანადო დროს სახელმწიფოს შექმნას, რომელსაც დამოუკიდებლივ შეეძლებოდა ლაპარაკი; ხოლო მეორე მხრივ შესაძლებელი იქნებოდა ოსმალეთის მადის აღკვეთა იმავე გერმანიის შემწეობით, რომელიც ფორმალურად ახლად შექმნილ ამიერკავკასიის სახელმწიფოს მფარველობას გაუწევდა, როგორც საბჭოთა რუსეთის, ისე ოსმალეთის წინაშე. ასეთია დღესაც ჩვენი მოსაზრება.

ბრესტლიტოვსკში ოსმალეთმა პირობით მიიღო ყარს-არდაგან-ბათუმის მხარენი: ქართული მესხეთის ნაწილი და სომხეთის — ყარსი. ამიერკავკასიის სეიმმა და მთავრობამ, რომელსაც ფაქტიურად ქართული ძალები ხელმძღვანელობდნენ, ერთხმად უარყო ბრესტლიტოვსკის ხელშეკრულება; მაგრამ არსებითად ეს უარყოფა არ იყო მტკიცე და ერთნება, რადგან აზერბაიჯანი და ბევრი მაჰმადიანობა ოსმალეთთან დამოკიდებულების საკითხში ორმაგ და თვალთმაქცურ პოლიტიკას მისდევდა: ერთი მხრივ ქართულ-სომხურ პოლიტიკას ღებულობდა და მეორე მხრივ ოსმალეთს სამხედრო, პოლიტიკურსა და მორალურ დახმარებას უწევდა. აზერბაიჯანმა არ მოისურვა ფაქტიურად ბრესტლიტოვსკის ხელშეკრულების უარყოფა, როდესაც კავკასიის საზღვრების დაცვა აუცილებელი გახდა, გამოეცალა საერთო ფრონტს, რომლის შედეგად თვით ამიერკავკასიის რესპუბლიკა დაირღვა. მესხეთის საკითხმა გამოიწვია ეს მოვლენა.

შეეძლო ქართულ პოლიტიკურ ხელმძღვანელობას გადაეცა ოსმალეთისათვის მესხეთის დიდი ნაწილი, ბათუმის მთელი ოლქი? ჰქონდა მათ ამისათვის ან იურიდიული, ან პოლიტიკური, ან ზნეობრივი, ან ეროვნული უფლება? — არა ჰქონდა. იმიტომ რომ ბრესტლიტოვსკის ხელშეკრულება დასდო საბჭოთა რუსეთის მთავრობამ, რომელსაც ამიერკავკასიის მთავრობა არა სცნობდა;

იმიტომ რომ ქართული შეგნება და აზროვნება, ქართული ცხოვრება მესხეთს საქართველოდ სთვლიდა და თავისი პოლიტიკის ფარგალში ატარებდა;

იმიტომ რომ ისტორიის შეგნებითა და რასიული ინსტიქტით, ქრისტიანული და მაჰმადიანური საქართველო ერთი იყო და არის, და სხვისი ხელით გაცემულ თუ გაყიდულ მესხეთს, საქართველოც ვერ გასცემდა;

იმიტომ რომ გეოგრაფიულად, სტრატეგიულად, ეკონომიურად, პოლიტიკურად, მესხეთი საქართველოს განუყოფელი ნაწილია;

იმიტომ რომ ქართულ შეგნებაში და ინსტინქტში გრიგალივით წამოიჭრა ქართული ძველი სული, მოგონება საფლავთა, ტაძართა, კულტურის ნაშთთა, და შოთა რუსთაველის.

ეს რეალ-პოლიტიკური მისწრაფება და ეროვნული მისტიციზმი განიცადა ყველამ, ვინც იმ ხანას მოესწრო. დიდი საქართველოს შექმნა, გაერთიანება ქართულ კუთხეთა — ეს იყო დიადი მიზანი, რომელსაც მრავალი მსხვერპლი შეეწირა. და ჩვენ ქედს ვიხრით მოწიწებით იმ გმირთა წინაშე, ვინც ამ ბრძოლაში დაიღუპა.

უცხოელთათვის ეს ბრძოლა გაუგებარი დარჩა და საქართველოს ბრალსა სდებენ შოვინისტობაში. ეს აიხსნება იმით, რომ უცხოელები არც ქართულ ისტორიას იცნობდნენ და მათ არც ქართული ეროვნული ინტერესები გაეგებოდათ. ამიტომ გასაკვირი არ არის, მაგალითად, ერთი ინგლისელის, ბატონ ბეჰოფერის ასეთი შეხედულება: „თავისუფალი და დამოუკიდებელი სოციალ-დემოკრატიული სახელმწიფო საქართველოსი ყოველთვის დარჩება ჩემს ხსოვნაში, როგორც კლასიკური მაგალითი იმპერიალისტური პატარა ეროვნებისა, როგორც თავის საზღვართა გარეშე ტერიტორიების მიტაცებით, ისე თვით სახელმწიფოს შიგნით ბიუროკრატიული ტირანიით. მისი შოვინიზმი სცილდება ყოველგვარ ფარგლებს“-ო.

დასახელებულ პირს რომ საქართველოს ცხოვრების რაიმე გაეგებოდეს, ასე იოლად არ დააფასებდა ქართველი ერის ბრძოლას თავისი ტერიტორიული თავდაცვისათვის. საქართველოს მთავრობას რომ ასეთი პირებისათვის ყური ეთხოვებინა და მათთვის დაეჯერებინა, მაშინ მას უარი უნდა ეთქვა მთელ მესხეთზე, მთელ საინგილოზე, მთელ ბორჩალოზე, მთელ აფხაზეთზე, მთელ „სამხრეთ-ოსეთზე“ და საქართველო რაღა იქნებოდა??!! სულ მხოლოდ ორიოდე მაზრა, ესე იგი: საქართველოს უარი უნდა ეთქვა თავის თავზე, მას უნდა მოეკლა თავი საკუთარი ხელით და საერთოდ, ყოველი განზრახვაც სახელმწიფოებრივი არსებობის შესახებ უკუეგდო, როგორც ბოროტი აზრი და უბედურება. მაგრამ ქართველ ერს აღმოაჩნდა სიცოცხლისა და ბრძოლის უნარი: მისმა ეროვნულმა ინსტინქტმა თვით გამოძებნა გეზი საქართველოს სახელმწიფოს აღდგენისათვის, თავდაცვისათვის. ეს კი გულისხმობდა სისხლის-ღვრას; და მან დაიცვა საინგილო, დაიცვა აფხაზეთი, დაიცვა „სამხრეთი ოსეთი,“ დაიცვა ბორჩალო და იცავდა გამწარებით მესხეთს.

ჩვენ შევეხეთ ამჟამად მხოლოდ მესხეთის საკითხს. და მოკლედ ავწერეთ ის ბრძოლა, რომელიც მის დასაცავად სწარმოებდა. ჩვენ დავინახეთ, რომ მესხეთის წაღების პირველი მოსურნე და მებრძოლი იყო ოსმალეთი, მას კი მხარს აძლევდა ამისათვის აზერბაიჯანი და საერთოდ მაჰმადიანობის ნაწილი; პირველ ომში ოსმალეთის წინააღმდეგ საქართველო დამარცხდა. მან დაჰკარგა მესხეთის დიდი ნაწილის მაგიერ თითქმის მთელი მესხეთი, მაგრამ საქართველო ამას არ შერიგებია; მან განაგრძო ბრძოლა დიპლომატიურ ასპარეზზე.

მსოფლიო ომში მოვლენათა მსვლელობის შედეგად მესხეთი კვლავ საქართველოს უბრუნდება. და ეხლა მის ძალიან დიდ ნაწილზე სომხეთმა განაცხადა სურვილი; სომხეთმაც მოინდომა მესხეთის თავის ფარგლებში მოქცევა. აქაც საქართველომ სისხლით დაიცვა თავისი მხარე.

აიშალნენ შინაური მტრები, ოსმალეთის და სხვათა აგენტები, რომელთაც აჯანყებანი მოგვიწყვეს მესხეთში — ამას გადაება დიპლომატიური ხრიკები და თავდასხმანი. საქართველო ამ დავიდანაც გამარჯვებული გამოვიდა. მთელი ქართველი ერი საქართველოს მთავრობას ზურგს უმაგრებდა საქართველოს ტერიტორიის აღდგენისათვის და დაცვის გულისათვის. იგი სათანადო მსხვერპლს იღებ-

და და იარაღით ხელში იბრძოდა. გარნა შემდეგ დაემხო საქართველოს რესპუბლიკა და მას ისევ რუსეთი დაეპატრონა. ეს მოვლენა არ ყოფილა გამოწვეული ტერიტორიისათვის ბრძოლით ან საზღვრების შესახებ ომით.

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დაქცევისა და დაღუპვის მიზეზი არა ერთი და ორია, როგორც საშინაო, ისე საგარეო. ჩვენი თემის საგანს დღეს ამის გამორკვევა არ შეადგენდა, თუმცა ზემომოთხრობილიდანაც გასაგები უნდა იყოს, რომ მაშინ შექმნილ საერთაშორისო ვითარებაში, საქართველო-რუსეთის 7 მაისის ხელშეკრულებით განმარტოვებული საქართველო გახდა მსხვერპლი ოსმალეთ-რუსეთის მეგობრობისა; იარაღით ბრძოლაც რუსეთის წინააღმდეგ შესაფერად არ იყო მომზადებული და არც ომი იყო წარმოებული მთავრობისა და მხედრობის მიერ სათანადოდ. ორივე საქართველოს დამარცხებაში დამნაშავე და პასუხისმგებელია.

რ ე დ ა ქ ტ ო რ ი ს ა გ ა ნ

ვიქტორ ნოზაძე 1893 წლის 17 სექტემბერს დაიბადა საჩხერის მახლობლად სოფელ მოძვში. პირველდაწყებითი განათლება საჩხერის ორკლასიან სასწავლებელში მიიღო, შემდეგ კი სწავლა ჭიათურის საქალაქო სასწავლებელში განაგრძო, ხოლო 1913 წელს დაამთავრა ქუთაისის ქართული გიმნაზია.

გიმნაზიაში სწავლის დროს ვიქტორ ნოზაძე მარქსისტულმა მოძღვრებამ გაიტაცა და როდესაც იგი უმაღლესი განათლების მისაღებად მოსკოვის უნივერსიტეტში შევიდა, რევოლუციურ მუშაობაში უშუალოდ ჩაება კიდეც. 1917 წლის თებერვლის რევოლუციის ჟამს ვიქტორ ნოზაძე მოსკოვის მუშათა საბჭოს წევრი გახდა და მოსკოვის აღმასრულებელი კომიტეტის სხდომებში ღებულობდა მონაწილეობას.

1917 წლის მაისში ვიქტორ ნოზაძე თბილისში ბრუნდება და სოციალ-დემოკრატთა გაზეთ „ერთობაში" იწყებს თანამშრომლობას; იმავე ხანებში ქუთათურ გაზეთ „სოციალ-დემოკრატსაც" უძღვება.

1918 წელს ვიქტორ ნოზაძე საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის ოფიციალური გაზეთის — „საქართველოს რესპუბლიკის" რედაქტორია, ხოლო მომდევნო, 1919 წელს იგი სხვა ქართველ სტიპენდიანტებთან ერთად ევროპაში გაემგზავრა ევროპული სწავლა-განათლების მისაღებად.

საქართველოს გასაბჭოებამ 1921 წლის თებერვალ-მარტში ვიქტორ ნოზაძეს ინგლისში მოუსწრო. სამშობლოში დაბრუნებას მან ევროპაში დარჩენა არჩია და საქართველოში ხელსაყრელი პოლიტიკური ვითარების მოლოდინში სწავლას აგრძელებდა. ინგლისიდან ვიქტორ ნოზაძე გერმანიაში გადმოდის, სადაც სოციალურ მეცნიერებებს ეუფლება და 1926 წელს ბერლინის უნივერსიტეტს ამთავრებს დოქტორის ხარისხით. ბერლინის უნივერსიტეტის დამთავ

რების შემდეგ საცხოვრებლად ქართული პოლიტიკური ემიგრაციის ცენტრში — პარიზს გადმოსახლდა და ცხოველ მონაწილეობას იღებს ქართული ემიგრაციის ცხოვრებაში. იმავე ხანებში, 30-იანი წლებიდან ვიქტორ ნოზაძე იცვლის პოლიტიკურ მსოფლმხედველობას. ახალგაზრდობისას ქართული ეროვნული სოციალიზმის გამზიარებელი, იგი დროთა ვითარებაში უკიდურესი ქართული ეროვნული დარაზმულობის — „თეთრი გიორგის" ერთ-ერთი დამფუძნებელი ხდება.

მეორე მსოფლიო ომის დამთავრებისას ვიქტორ ნოზაძე საცხოვრებლად სამხრეთ ამერიკის ქვეყნებში გადადის, ხოლო 60-იან წლებში კვლავ ბრუნდება ევროპაში, ჯერ ესპანეთში, შემდეგ კი საფრანგეთში, სადაც გარდაიცვალა 1975 წლის 24 აპრილს. ღაკრძალულია თავისივე ანდერძის თანახმად პარიზთან ახლოს ლევილის ქართულ სასაფლაოზე.

უცხოობაში ვიქტორ ნოზაძემ არაერთი ქართული ჟურნალი და გაზეთი დაარსა („კავკასიონი", „ორნატი", „ქართლოსი", „ქართველი ერი", „მამული") და მას დიდი მეცნიერული მემკვიდრეობა დარჩა. საქართველოში უფრო ცნობილია ვიქტორ ნოზაძის რუსთველოლოგიური ნაშრომები. სამწუხაროდ, მხოლოდ ახლა ვეცნობით ვიქტორ ნოზაძის ისტორიულ გამოკვლევებს. ზურაბ ავალიშვილის ცნობილი წიგნი — „საქართველოს დამოუკიდებლობა 1918 — 1921 წლების საერთაშორისო პოლიტიკაში" და ვიქტორ ნოზაძის გამოკვლევა — „საქართველოს აღდგენისათვის, ბრძოლა მესხეთის გამო", — ის ბალავერია, რომელსაც ეფუძნება საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის (1918 — 1921 წლები) საგარეო პოლიტიკის პირუთვნელი ისტორია.

წინამდებარე გამოკვლევა დაიბეჭდა პარიზს მაისის თვის ჟურნალ „ქართლოსში" 1939 წელს. საზღვარგარეთ ქართული ემიგრაციის ისტორიული მასალების ძიებისას ამ ნაშრომს ყურადღება მიაქციეს გურამ შარაძემ და აკაკი სურგულაძემ. მადლობას მოვახსენებ გურამ შარაძეს, რომლის მეოხებითაც შესაძლებელი გახდა ამ ნაშრომის გამოქვეყნება საქართველოში.

გშრამ მამულია

შინაარსი

ძველი მესხეთი და საქართველო 3
მესხეთი რუსეთის იმპერიაში 7
საზღვრების საკითხი კავკასიაში 11
ამიერკავკასიის სეიმი და საზღვრების საკითხი 15
საზავო მოლაპარაკება ბრესტლიტოვსკში და მესხეთის ბედი 17
ბრძოლა მესხეთის გამო ტრაპიზონში და ომი ოსმალეთთან 23
ამიერკავკასიის რესპუბლიკის დაშლის მიზეზები 30
საქართველოს რესპუბლიკისა და ოსმალეთის იმპერიის ბათუმის საზავო ხელშეკრულება და მესხეთის ბედი 32
ოსმალეთის იმპერიის კავკასიური პოლიტიკა და მისი მარცხი 38
საქართველო-სომხეთის დავა და ომიც მესხეთის გამო 42
„სამხრეთ-დასავლეთ კავკასიის" მთავრობა და ინგლისელების პოლიტიკა მესხეთში 47
ქართულ-სომხურ, ინგლისურ-ოსმალური და რუსული ინტერესები მესხეთში 52
„მუსულმანური კომიტეტების" ბრძოლა მესხეთში 55
ქართული პოლიტიკის გამარჯვება მესხეთში 59
ინგლისი და ბათუმის საკითხი 61
საქართველო-რუსეთის ხელშეკრულება 64
მესხეთისათვის ბრძოლა უცხოეთში 67
ახალი ოსმალეთის წარმოშობა და მესხეთის საკითხი თურქულ „ეროვნულ პაქტ"-ში 73
საბჭოთა რუსეთისა და ქემალისტური ოსმალეთის მოქმედება კავკასიაში . 75
რუსეთ-ოსმალეთის მოსკოვის ხელშეკრულება, ყარსის ხელშეკრულება და მესხეთის საკითხი 86
რუსეთის მზადება საქართველოზე თავდასასხმელად და ოსმალეთ-საქართველოს ურთიერთობა რუსეთ-საქართველოს ომის დროს 92
ოსმალეთის დაპირება და ღალატი 97
ოსმალეთის ღალატის გამართლება „თურქეთის რესპუბლიკის ისტორიით" 104
სამი წლის ბრძოლა მესხეთის გამო 107
რედაქტორისაგან 113

ვიქტორ ივანეს ძე ნოზაძე
საქართველოს აღდგენისათვის
ბრძოლა მესხეთის გამო

Нозадзе Виктор Иванович

ЗА ВОССТАНОВЛЕНИЕ ГРУЗИИ
БОРЬБА ИЗ-ЗА МЕСХЕТИ
(на грузинском языке)
Союз театральных деятелей Грузии
Тбилиси, Кирова 11 а
1989

რედაქტორი **გურამ მამულია**
მხატვრული რედაქტორი **ზურაბ კაპანაძე**
ტექრედაქტორი **მარინე გველესიანი**
კორექტორი **აკაკი გაიხარა'შვილი**

გადაეცა წარმოებას — 6. 10. 89.
ხელმოწერილია დასაბეჭდად 19. 10. 89.
ქაღალდის ზომა 60×84¹/₁₆.
ნაბეჭდი თაბახი 7.
შეკვეთა № 2538.
ტირაჟი 50 000.
ფასი 5 მან.
იბეჭდება საგამომცემლო კოოპერატივის „ნიამორის" დაკვეთით.

საქ. თეატრის მოღვაწეთა კავშირის სტამბა, თბილისი, კლ. ცეტკინის ქ. № 131